

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI

SAVAŞLARIN KÜLTÜREL MİRAS ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SURİYE ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

EBRU DURMAZ

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI

SAVAŞLARIN KÜLTÜREL MİRAS ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SURİYE ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

EBRU DURMAZ

Danışmanı
Doç. Dr. ALİ BALCI

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi 508616010 no'lu Ebru DURMAZ'ın hazırladığı "*Savaşların Kültürel Miras Üzerindeki Etkisi: Suriye Örneği*" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 16. maddesi uyarınca **22.07.2019** tarihinde saat **11:00**'da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin .....**Kabulu**..... ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Ali BALCI	Kabul	
Doç. Dr. Münür BİLGİLİ	Kabul	
Doç. Dr. Mustafa SAĞDIÇ	Kabul	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun **30.07.2019** tarih ve **2019/18-10** sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖZET

Orta Doğu ve İslam Ülkeleri'nin zengin kültürel mirası jeopolitik nedenlerle yok edilmeye çalışılmaktadır. Savaş sırasında, arkeolojik ve tarihi alanlar tahrip edilmekte, müzeler yağmalanmakta ve tarihi eserler yasadışı yollarla yurtdışına çıkarılmaktadır. Suriye'nin Dünya Kültür Miras Alanları, 2011'den beri devam eden iç savaş nedeniyle tahribata uğramıştır. Bu çalışmada ulusal ve uluslararası hukuk çerçevesinde UNESCO'ya taraf devletlerden biri olan Suriye'nin kültürel miras yönetimi üzerinde durulmuştur. Yabancı akademik kurumların ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının coğrafi bilgi sistemleri aracılığıyla hazırladığı güncel tahribat raporlarından faydalanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak Suriye'nin jeopolitiğini oluşturan coğrafi özellikler verilmiştir. Daha sonra kültür mirası kavramının gelişme süreci, kültür varlıklarını koruma düşüncesi açıklanmıştır. İslamiyet ile dönüşen coğrafyalarda kültürel mirasın durumu ve I. Dünya Savaşı öncesinde yapılan araştırma ve arkeolojik çalışmaların, Osmanlı coğrafyasındaki kültürel mirasa yansımalarına değinilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonunda yapılan sözleşmeler çerçevesinde Bosna'da başlayan tahribatın, Suriye'de devam ettiğine dikkat çekilmiştir. Son bölümde ulusal, uluslararası politikalar çerçevesinde Suriye iç savaşında kültürel mirasa yönelik tahribatlar ve tahribatların tespiti hakkında çalışma yapan kuruluşlar verilmiştir.

Sonuç bölümünde; Suriye örneği ile Orta Doğu ve İslam ülkelerinde savaş vb. durumlarda yapılan tahribatlar değerlendirilmiştir. Kültürel mirası korumaya ve kurtarmaya yönelik farkındalık oluşturulması amaçlanmış, eğitim ve yönetim politikalarının geliştirilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Suriye, İç Savaş, Kültürel Miras, Tahribat

ABSTRACT

The rich cultural heritage of the Middle East and Islamic countries is being destroyed for geopolitical reasons. During the war, archaeological and historical sites were destroyed, museums were looted, and historical artifacts were illegally taken abroad. Syria's World Cultural Heritage Sites have been devastated by the Civil War, which has been on going since 2011. This study focused on the cultural heritage management of Syria, which is one of the states parties to UNESCO under national and international law. Current destruction reports prepared by foreign academic institutions and international non-governmental organizations through geographic information systems have been utilized.

The study first gave geographical features that make up the geopolitics of Syria. Then the development process of the concept of cultural heritage, the idea of protecting cultural assets is explained. The status of cultural heritage in the geographies transformed by Islam and I. Research and archaeological studies conducted prior to World War II have been reflected in the cultural heritage of Ottoman geography. II. It has been noted that the devastation that began in Bosnia under the conventions at the end of World War II continued in Syria. In the last chapter, organizations working on the determination of the destruction and destruction of cultural heritage in the Syrian civil war within the framework of national and international policies were given.

In the concluding section; war in the Middle East and Islamic countries with the example of Syria, etc. the damages in the cases were evaluated. It was aimed at raising awareness to protect and save cultural heritage, and it was proposed to develop education and management policies.

Keywords: Middle East, Syria, Civil War, Cultural Heritage, Destruction

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
HARİTA LİSTESİ.....	vi
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
1.GİRİŞ.....	2
1.1 Problem.....	4
1.2 Amaç.....	5
1.3 Araştırmanın Önemi	6
1.4 Araştırmanın Yöntemi	6
1.5 Araştırmanın Sınırlılıkları.....	7
2. KÜLTÜREL VARLIKLAR	8
2.1 Kültürel Varlık Kavramı ve Gelişim Süreci	8
2.1.1 Kültürel Varlık Tanımı	8
2.1.2 Kültürel Peyzaj Kavramı	11
2.1.3 Kültürel Mirasın Sınıflandırılması.....	12
2.2. Kültürel Varlıkların Oluşumu ve Kültürel Varlıkları Koruma Düşüncesi	13
2.2.1 İslam Medeniyetinde Kültürel Varlıkların Durumu	13
2.2.2 Batı : Arkeoloji, Kimlik, Kültürel Miras İlişkisi	16
3. SAVAŞLAR VE ULUSLARARASI KURULUŞLAR	23
3.1 20.Yüzyıl Savaş Tahribatları	24

3.2 Uluslararası Kuruluşlar	36
3.2.1 UNESCO	36
3.2.2 ICOMOS.....	36
3.2.3 ICOM.....	37
3.2.4 ICCROM	37
3.2.5 WHF	38
3.2.6 Getty Koruma Enstitüsü	38
3.2.7 Ağa Han Kültür Vakfı	38
3.2.8 Uluslararası Kriminal Polis Örgütü	38
3.3 Uluslararası Sözleşmeler	39
3.3.1 Lahey Sözleşmesi	39
3.3.2 Venedik Tüzüğü	41
3.3.3 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi.....	42
3.3.4 Cenevre Sözleşmesi.....	45
4. SURİYE’NİN KÜLTÜREL MİRASI	46
4.1 Bir Savaş Alanı: Suriye	46
4.2 Suriye Kültürel Miras Alanları	48
4.2.1 Halep Antik Kenti.....	49
4.2.2 Busra Antik Kenti.....	56
4.2.3 Şam Antik Kenti	59
4.2.4 Kuzey Suriye’nin Eski Köyleri.....	59
4.2.5 Şövalyeler Kalesi ve Selahaddin Kalesi	60
4.2.6 Palmira Antik Kenti.....	61
4.3 Suriye’de Kültürel Mirası Koruma Yönetimi.....	66
4.3.1 Yasalar	66

4.3.2 Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü (DGAM)	67
4.3.3 Suriye İç Savaşı'nda Yapılan Hukuki İhlaller	67
4.4 Suriye'nin Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Girişimler	72
4.4.1 UNESCO ve Ortakları	74
4.4.2 WHF	75
4.4.3 ISESCO	76
4.4.4 SHIRIN	76
4.4.5 ASOR.....	76
4.5 Tahribat ve Savaş Sonrası Yeniden İnşa	79
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	82
KAYNAKÇA	87

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Suriye Fiziki Haritası.....	3
Harita 2: Suriye Kültürel Miras Alanları	49

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Halep Emevi Cami Avlusu Tahribat Görüntüsü 2016.....	52
Fotoğraf 2: Halep Emevi Cami Tahribat Genel Görüntüsü 2017.....	53
Fotoğraf 3: Halep Kasım 2010 - Ekim 2014 Hava Fotoğrafları.....	54
Fotoğraf 4: Hüsreviye Cami Temmuz 2014 - Ağustos 2014 Tahribatı	55
Fotoğraf 5: 2018 Halep Emevi Cami Restorasyonu	55
Fotoğraf 6: Busra'da Ma'raba Cami Tahribatı 2015	57
Fotoğraf 7: Busra Tiyatro Hava Fotoğrafı 2014.....	58
Fotoğraf 8: Busra Ömer Cami Hava Fotoğrafı 2014	58
Fotoğraf 9: Şövalyeler Kalesi	61
Fotoğraf 10: 2015 Palmira Tahribatı	62
Fotoğraf 11: Palmira Tapınak Hava Fotoğrafı 2015.....	63
Fotoğraf 12: Palmira Bel Tapınağı Tahribatı 2016	64
Fotoğraf 13: Ekim 2009 Ekim 2014 tarihleri arasında Palmira Arkeolojik Parkın Tahribatı.....	64

KISALTMALAR

ASOR	American Schools of Oriental Research
CHI	Cultural Heritage Initiatives
DAEŞ	Devlet'ül Irak ve's Şam
DGAM	Directorate-General of Antiquities and Museums of Syria
ICCROM	International Centre for Study of the Presevation and Restoration of Cultural Property
ICOM	International Council of Museums
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
IPAD	International Production Assesment Division
ISESCO	Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization
ÖSO	Özgür Suriye Ordusu
PYD	Partiya Yekîtiya Demokrat
SHI	Syrian Heritage Initiative
SHIRIN	Syrian Heritage in Danger: an International Research Initiative and Network
SUKO	Suriye Ulusal Koalisyonu
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNITAR	United Nations Institute for Training and Research
USDA	United States Department of Agriculture
WHF	World Monuments Fund

1.GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Mısır, Suriye ve Filistin bölgesinde “Yakındoğu ya da Ortadoğu Araştırmaları” adı altında, arkeolojik çalışmalar ve keşifler başlamıştı. Bu sebeple Avrupa'dan Ortadoğu bölgesine başta arkeologlar olmak üzere birçok görevli gönderilmiştir. Osmanlı Devleti, sınırları içinde kalan bu bölgeyi, günümüzde Türkiye'de kültürel varlıkları koruma kanunlarının temelini oluşturan Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi ile denetlemiştir. Ancak savaşlar, bölgede yağma ve yasadışı faaliyetleri kolaylaştırmıştır.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında kültürel varlıklar büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Dönemin siyasi, ekonomik koşulları sebebiyle eserlerin yağmalanarak ya da izinle yurtdışına götürülmesine engel olunamamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında oluşan otorite boşluğunda dünya kültürel mirasını sahiplenme ilkesi altında kültürel varlıklar Avrupa'ya götürülmeye devam edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan anayasal ve uluslararası sözleşmeler kapsamında kültür varlıklarının sorumluluğu devletlere bırakılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı ile sivil mimari üzerinde yaşanan yıkımlar ve tahribatlar sonrasında 1940-1950 yıllarında, Avrupa ülkelerinde oluşan kimlik bilinci, korumanın esas amacı ve uygulama konusu olmuştur. Kültürel mirası koruma bilinci, savaşın yok ettiği kültürel varlıkların ve çevrenin yeniden inşa edilmesini sağlamıştır. 12 Ağustos 1949 tarihli sözleşmeler ilgili Cenevre Sözleşmesi çerçevesinde, yerleşim yerleri, sivil binalar ve dini, tarihi, eğitim, sanat, bilim, hayır amaçlı binalar, hastaneler askeri hedef olması savaş suçu sayılmıştır. 1954 Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi ile savaş bölgelerindeki kültürel miras alanlarının korunmasını amaçlanmıştır. 1972 tarihinde kabul edilen, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesinde “miras” kavramı gündeme gelmiştir. Kültürel mirası oluşturan varlıklar doğal afet, doğal tahribat gibi hızlı bozulmalar ile silahlı bir çatışma çıkması durumunda taraf ülke yardım talep edebilmektedir. Bununla birlikte sözleşme çerçevesinde taraf ülkeye bir yaptırım niteliğinde olan, tahribata uğrayan kültürel varlıklar “Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesine” alınmaktadır.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında Avrupa’da kültürel miras alanlarında tahribat yaşanmıştır. Avrupa’daki şehirler savaş sonrasında yeniden yapılanmıştır. Ancak Suriye’de yapılan tahribat iç savaş olmasıyla nedeniyle farklı bir özelliğe sahiptir. Bu bakımından Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından farklıdır.

Harita 1: Suriye Fiziki Haritası

Kaynak: <http://www.freeworldmaps.net/asia/syria/map.html>

Kuzey ve kuzeybatıda Türkiye, doğuda Irak, güneyde Ürdün, batıda İsrail, Lübnan ve Akdeniz ile komşu olan Suriye, konumu, fiziki ve beşerî özellikleriyle jeopolitik açıdan önemli bir ülkedir (Harita 1). Kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda akan Fırat nehri önemli bir su kaynağı olmakla birlikte Suriye topraklarının yaklaşık %60'ı çöller ile kaplıdır. Suriye’de Akdeniz, çöl ve karasal iklimi hakimdir. Farklı bölgelerdeki iklimler dolayısıyla bitki örtüsünün de çeşitli olmasını sağlamıştır. Fosfat madeninin ülke ekonomisinde önemli bir yeri bulunmaktadır (CIA, 2019). Jeopolitiğin bu değişmez özellikleri ile Suriye her dönem yerleşime açık bir coğrafya olmuştur. Suriye tarihte

birçok medeniyetin kurulduğu bir coğrafya olması sebebiyle zengin kültürel mirasa sahiptir. Suriye’de, tarih öncesi çağlar dâhil olmak üzere, Helenistik, Roma, Bizans ve Emevi dönemlerinde farklı inanış ve yaşayışlara ait önemli kalıntılar, yerleşimler bulunmaktadır.

Suriye’de 1980 yılında Halep, Hama ve Humus’ ta hükümete karşı muhalif hareketlere karşılık, Suriye’nin kültürel miras varlığı olan kiliseler, camiler ve evler yok edilmiş, yaklaşık 10 bin kişiyi katletmiştir (Cleveland, 2008, s. 441-451). 2011’de Dera’da başlayan halk hareketleri 2019 yılında hala devam eden iç savaşa dönüşmüştür. Suriye’de muhaliflerin hükümete karşı başlattıkları ayaklanmalar sonrasında savaşta başka aktörler de yer almıştır. İç savaş sebebiyle Suriye’nin Dünya Kültürel Miras Alanları savaş alanlarına dönüşmüştür.

Suriye’nin kültürel miras alanları Şam Antik kenti, Busra Antik kenti, Palmira Sit Alanı, Halep Antik Kenti, Şövalyeler Kalesi, Kuzey Suriye eski köyleri UNESCO Dünya Miras Listesi’nde bulunmaktadır. Kültürel Miras alanları aynı zamanda Suriye’nin jeopolitik önemini de artırmaktadır. İç savaş sürerken siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı kültürel miras alanları uluslararası sözleşmeler ihlal edilerek tahrip edilmektedir. Suriye’deki yerleşim yerleri, sivil binalar ve dini, tarihi, eğitim, sanat, bilim, hayır amaçlı binalar, hastaneler askeri hedef olmuştur. Suriye bölgedeki ilk tahrip edilen ülke değildir. Sadece güncel bir örnektir. Birinci Dünya Savaşı ile başlayan yağma ve tahribat bölgede devam etmektedir. Silahlı iç çatışmalar ve bombalamalar nedeniyle tahribat artmaktadır. Dünya Kültürel Miras Alanlarındaki tahribat gerek bölgede olan gerekse coğrafi bilgi sistemlerini kullanan yabancı araştırmacılar tarafından tespit ve takip edilmektedir.

1.1 PROBLEM DURUMU

Tarih boyunca savaşlar sebebiyle çeşitli coğrafyalarda bulunan kültürel varlıklar çoğu kez tahrip edilmiştir. Ancak kültürel miras alanlarının, ülke kimliğinde ve jeopolitiğinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Bundan dolayı jeopolitik açıdan değerlendirildiğinde devletler kültürel miraslarını korumak zorundadır.

Suriye konumundan dolayı birçok devletin kurulduğu ve medeniyetlerin oluştuğu önemli bir coğrafyadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan yapay

kimlikli devletlerden biri olan Suriye bugün kendi topraklarındaki kültürel mirasına sahip çıkmakta zorlanmaktadır. Suriye'nin kimliğini ve jeopolitiğini oluşturan UNESCO Dünya Miras Listesi'nde bulunan somut kültürel varlıklar iç savaş nedeniyle tahribata uğramıştır. Savaşlar sırasında otorite boşluğundan dolayı kültürel varlıkların korunmasına ilişkin ulusal ve uluslararası sözleşmelerin uygulanmasında ihlaller oluşmuştur. İç savaş nedeniyle Dünya Miras alanı olarak tescillenmiş Palmira antik kenti, Şövalyeler Kalesi, Halep Kalesi askeri amaçlar için kullanılmış ve savaş meydanlarına dönüştürülmüştür. Arkeolojik alanlar, antik yerler, mezarlar siviller tarafından sığınak olarak kullanılmaktadır. Kültürel miras alanları terör örgütleri tarafından hedef olarak seçilerek tahrip edilmiştir. Suriye'deki iç savaşta kültürel mirasın yönetimiyle ilgili koruma problemleri ortaya çıkmıştır.

Suriye'nin jeopolitiğinde önemli bir yere sahip olan kültürel varlıkların iç savaş nedeniyle tahribatı ve mevcut coğrafyadaki koruma politikalarının yetersizliği konunun önemi ortaya çıkmaktadır. Güncel bir konu olmasından dolayı, çalışmanın coğrafya ve jeopolitik ile diğer disiplinlerin literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.2 AMAÇ

Çalışmanın amacı, özelde 2011'den beri devam eden Suriye iç savaşında mevcut politikalar çerçevesinde kültürel varlıklara yapılan tahribata dikkat çekmektir. Suriye örneği ile dünyadaki kültürel varlıklara yönelik farkındalık yaratmak ve çatışma alanlarında yapılan tahribatlara karşı çözüm önerileri geliştirilmek arzulanmıştır.

Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

1. Kültürel mirası koruma düşüncesi nasıl oluşmuştur?
2. Savaşlarda kültürel mirası tahrip etmenin yasal sorumluluğu nedir?
3. Suriye'den önce nerede kültürel miras tahribatı yapılmıştır?
4. Suriye Kültürel Mirasının tahribatı nasıl tespit edilmektedir ?
5. Suriye Kültürel Mirası nasıl yönetilmektedir?
6. Suriye'de yeniden yapılanma mümkün müdür ?

Bir durum üzerinden nitel araştırma tekniklerinden belge incelemesi yoluyla elde edilecektir.

1.3 ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Araştırmadan elde edilen bulguların ;

1.Coğrafya ve jeopolitik alanında “kültürel miras” konusunu gündeme getirilip, üzerinde düşünme, farkındalık ve araştırma olanakları sunabileceği,

2.Orta Doğu ve İslam Ülkelerindeki Kültürel varlıkların tespiti, koruma ve yönetim konusunda güncel değerlendirmeler yapabilmek için kaynak olabileceği,

3. Suriye örneği dâhilinde Türkiye, Orta Doğu ve İslam ülkelerinin kültürel varlıkları konusunda kamuoyunda bir bilinç oluşturabileceği,

4. Orta Doğu ve İslam ülkeleri ve Türkiye’de eğitim ve yönetim politikalarında “Kültürel Miras” konusuna daha fazla önem verilebileceği,

5. Orta Doğu ve İslam ülkeleri hakkındaki literatüre katkı yapabileceği düşünülmektedir.

Elde edilen bulguların toplanması ve değerlendirilmesi uluslararası ve disiplinler arası çalışmalara katkı sağlayacağı, kültürel mirasın korunması ilgili çalışmalara karşı akademik farkındalık yaratacağı düşünülmektedir. Yapılan çalışmanın kültürel miras ve jeopolitik ile ilgili çalışmalarda kaynak olarak kullanılması beklenmektedir.

1.4 ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada, somut kültürel mirasın tahrip edilmesiyle ilgili çalışmalarda başta UNESCO olmak üzere uluslararası kuruluşların raporları ve UNISAT uydu fotoğrafları esas alınmıştır. Çeşitli üniversitelerin yaptığı araştırma verileri, kültür bakanlıklarının verileri, uluslararası haber ajanslarının fotoğrafları kullanılmıştır. Ayrıca konu ile ilgili kitap, makale ve gazete haberlerine başvurulmuştur.

Sosyal bilimlerin çok disiplinliğe yönelmesi ile doküman analizi yöntemi artmıştır. Çalışmada çoğulcu ve evrenselci bir yaklaşım esas alınarak çalışmanın nesnelliği artırılmıştır (Gulbenkian Komisyonu, 2014, s. 59).

Nitel araştırmada, doğrudan gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda araştırmanın geçerliliğini artırmak için yazılı ve görsel malzemeler kullanılmaktadır. Araştırılması hedeflenen konunun analizi doküman incelemesi ile yapılmaktadır. Dokümanlar nitelikli veri kaynaklarıdır. Bu nedenle nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 188).Uluslararası kuruluşların raporları, sözleşmeler, basın açıklamaları, yazılı basın, süreli yayın, kitaplar ve akademik makaleler vb. nitelikli belgeler kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Nitel araştırma yöntemiyle “Savaş sırasında Suriye’nin kültürel mirasına yönelik yapılan tahribatların belgelenmesinde” çalışmanın amacına uygun olarak kullanılacak veriler doküman şeklindedir. Bu yüzden doküman incelemesi yöntemi uygun görülmüştür.

Araştırma yöntemi kapsamında Suriye somut kültürel mirasına ilişkin bir envanter oluşması amacıyla literatür taraması yapılarak alanda gerçekleştirilen saha çalışmalarının sonuçları incelenmiştir.

1.5 ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmanın kapsamı Suriye’de bulunan somut kültürel mirasa yönelik tahribatın jeopolitik açıdan değerlendirilmesini içermektedir. Kültürel miras varlıkları üzerindeki tahribatın tespit edilmesi için bölgeye gidip saha çalışması yapmak süren çatışmalar ve güvenlik nedeniyle mümkün olmamıştır. Saha çalışmasıyla ilk elden veri toplanamaması araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Çalışmanın konusunu UNESCO Miras Listesi’nde bulunan Suriye’deki arkeolojik ve tarihi kültürel miras alanları oluşturmaktadır.

Çalışma zamansal olarak, Suriye’de 2011-2018 yılları arasında yapılan kültürel tahribat ile sınırlı tutulmuştur.

Çalışma kavramsal ve teorik çerçeve ile ele alınmaktadır. Araştırma verileri 2011-2018 yılları arasında yayınlanan başta UNESCO olmak üzere uluslararası kuruluşların rapor ve sözleşmeleri, haber ajansları ve akademik makaleler, kitaplar ve uydu fotoğraflarının analizleri gibi kaynaklar ile sınırlı tutulmuştur.

2. KÜLTÜREL VARLIKLAR

2.1 KÜLTÜREL VARLIK KAVRAMI VE GELİŞİM SÜRECİ

2.1.1 Kültürel Varlık Tanımı

Kültür, Latince *cultura*'dan gelir. 1700 yıllarında *Fransız* sözlüğünde ekilmiş biçilmiş toprak anlamına gelmektedir.18.yüzyılda makalelerde kullanılarak akademi sözlüğüne giren kültür sözcüğü “eğitim” anlamında kullanılmıştır. Reformcu filozofların dilinde “uygarlık” ile aynı anlamda kullanılmıştır. Akıl ve bilgiye dayanan toplum yönetimi anlayışı ile insanlığı, bilgisizlik, akılsızlık durumundan çıkarma anlamını almıştır. Çünkü devlet eliyle kurumlarda, eğitimde başlayan iyileştirme yani uygarlık ya da kültür bir sonraki aşamada topluma inmektedir. 19 yüzyılda Almanlar kültür kavramını Alman ulusunun özelliği anlamında kullanmıştır. Fransızca da evrensel bir anlam içeren kültür kavramı Almanlar tarafından ulusa indirgenmiştir. Ancak 20.yüzyıl başında Fransız-Alman kültür kavramının tartışması sosyal bilimlerdeki kültür tanımının temelini oluşturan silahlı çatışmalar sonunda da devam etmiştir (Cuhe, 2013, s. 23).

Bir varlığın kültürel miras olarak tanımlanması için tarihi değer taşıması, nesillere bilinçli olarak orijinal olarak aktarılması, soyut, somut ya da bunların karma olması ve toplumsallaşması gerekmektedir. Kültürel miras geçmişten günümüze gelen tarihi, sanatsal, bilimsel, estetik, antropolojik, etnolojik bakış açılarına sahip evrensel bir değer taşımaktadır (Diker, 2016, s. 367).

Kültürel miras, obje odaklı bakış açısıyla, ulus devlet yapılarının olduğu 20.yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Oluşturulan yeni ulus devletin temellendirilmesi için bir geçmişe ihtiyacı vardır. Ulus geçmişinin izini taşıyan kültürel varlıkları göstermek, korumak ve gelecek kuşaklara aktarma işi devlete aittir. Devlet tarafından belirli uzmanlar tarafından kültürel varlıklar belirlenmekte ve korunmaktadır. Venedik tüzüğü ile kültür mirası tanımı anıtsal sanat eserleri değil, bir uygarlığın, tarihi bir olaya tanık olan yerleşmeler de kültürel varlıklar içine alınmıştır (Aksoy & Enlil, 2012, s. 3-4).

Kültür varlıklarının sorumluluğu taşıdıkları anlam ve önem sebebiyle anayasal ve uluslararası sözleşmeler gereği devletlere bırakılmıştır. Türkiye ve Suriye’de de durum

böyledir. Bu sorumluluk dâhilinde kültür varlıklarının çıkarılması ve korunması gerekmektedir.

Kültürel miras kişilerin ait olduğu ülkenin farklılığını, ayrıcalığını ortaya koymada önemli bir araçtır. İnsanlar, kendilerini bir yere ait hissetmek için kültürel mirasa sahip çıkarken, kültürel mirasın kime ait olduğu sorusu karşımıza çıkmaktadır. Evrensellik görüşüne göre, kültürel miras insanlığın ortak mirasıdır. Tek bir ulusa ya da devlete ait değildir. Milliyetçi görüşü göre kültür miras milli karaktere sahiptir. Milliyetçi görüşü Türkiye, Yunanistan ve İtalya gibi kaynak bakımından zengin ülkeler savunur. Milliyetçi görüşe göre kültür mirası, ait oldukları yerin tarihi, coğrafyası ve sosyo - ekonomik yapısıyla bütünlük içinde olduğundan dolayı kendi ülkesinde kalmalı ve korunmalıdır. 1970 yılında UNESCO, milliyetçi görüşü benimsemiş ve kültür varlıklarının yasadışı ithal, ihraç ve transferinin önlenmesine dair sözleşmeyi kabul etmiştir (Ünsal & Pulhan, 2012, s. 35).

Kültür varlıkları bize geçmişten günümüze nasıl geldiği ile ilgili bilgi vermektedir. Arkeoloji bilimi ile kültür varlıklarının bilgisi bilimsel bilgiye dönüştürülmektedir. Geçmişten gelen bilgi birikimi ve kültürel miras uygarlık belleğinin görsel kanıtlarıdır. Günümüzde bu görsel kanıtlara sahip olanlar onları korumak ve geleceğe aktarmakla sorumludur. Geçmişin bilgisi tekdüze olmadığı gibi bu bilgi tek elde toplanılmaz ve kimsenin malı olamaz. Bu sebeple kültür varlıkları “kültürel miras” olarak tüm insanlığın ortak malıdır (Özdoğan, 2006, s. 16).

Küreselleşme görüşüyle birlikte kültür varlıklarının yalnızca buldukları ülkenin değil, dünya kültür mirasının ortak parçası olmaktadır. Herhangi bir nedenden ötürü tehdit altında ise diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlar müdahale etme hakkına sahiptir. Suriye'nin coğrafi ve kültürel zenginliğinin kaybolmaması için kültürel varlıkları koruma amaçlı bile olsa yerinde kalmalı taşınmamalıdır. Küreselleşme ile yerelleşme, kültür varlıklarının buldukları yeri zenginleştirmektedir. Bölgenin ekonomik ve sosyal gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Bölgenin yerel kimliğini oluşturmaktadır (Özdoğan, 2006, s. 26).

Kültürel varlıklar doğal ve beşerî etkenlerin bir araya gelmesiyle oluşan insanların yaşayışlarının ve inançlarının nasıl olduğunu günümüze taşıyan gelen kanıtlardır. Kültürel miras varlıkları çevre ve kültür arasındaki organik bağından dolayı orijinal yerinde kalmalıdır. Kültürel miras ziyareti sırasında çevresinden ayrılıp başka yere taşınan eserin ziyareti anlamsız olacaktır (Diker, 2016, s. 369).

2005'te hazırlanana Faro sözleşmesinde obje odaklı değil yerine insan odaklı bir anlayışa sahiptir. (Kültürel Mirasın Toplum için Değeri konulu Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi / Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society) kültürel mirasa insanların perspektifinden bakmaktadır. Miras, insanlar için korunmalıdır. Uzmanlarla birlikte halk da söz sahibi olmalıdır. Mirasın yönetiminde sivil toplumun katılımı önemsenmektedir (Aksoy & Enlil, 2012, s. 9).

Kültürel mirasın tanımında UNESCO 1954 Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi ve 1970 Yasadışı Yasağı Yasaklama ve Engelleme Araçları Sözleşmesi ile fikir birliği kazanılmıştır. Sözleşmelerde bir nesnenin kültürel miras olarak tanımlanmasının özellikleri verilmektedir. Ancak iki sözleşme arasında çelişki görülmektedir. Sözleşmeler hazırlandıkları tarihteki tarihsel bağlamaları ve politikaları yansıtmaktadır. 1954 konvansiyonu, kültürel miras alanları ve savaş bölgelerinde tüm insanlığın yararına olabilecek eserler için belirli korumalar kurmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte 1970'te sömürge sonrası hassasiyetler ve milliyetçilik, kültürel eserlerin devletlerin mülkü olarak ülke topraklarında kalması gerektiğini vurgulamaktadır. 1970 sözleşmesindeki devlet merkezlidir, 1954 tanımı kozmopolit bir kültürel miras anlayışı kullanmaktadır; ancak somut eserler ve kültürel alanlarla kapsamı sınırlandırmamaktadır (Weiss & Connelly, 2018, s. 3).

UNESCO, somut kültürel mirası *“Geleceğe yönelik korumaya değer görülen binalar ve tarihi yerler, anıtlar, eserler , belirli bir kültürün arkeolojisi, mimarisi, bilimi veya teknolojisine önemli olan nesnelere”* olarak tanımlar. Nesnelere, insanlık tarihi çalışmasında önemlidir, çünkü fikirler için somut bir temel sağlarlar ve bunları doğrulayabilirler. Onların korunması geçmişin gerekliliğini ve hikayesini anlatan

şeylerin farkında olduğunu gösterir.” şeklinde tanımlamaktadır (UNESCO, <https://en.unesco.org/>, 2018).

2.1.2 Kültürel Peyzaj Kavramı

Kültür varlıklar kazılar ile elde edilen bilgiler olsa bile yakın zamanda bu tanım içine “kültürel doğal çevre” (Cultural Landscape) “manevi miras” (Intangible Heritage) gibi birçok yeni terim ve kavram girmiştir. Yaklaşık 50 sene önce kültür varlığı olarak görülmeyen nesnelere bugün koruma altına alınmaktadır (Özdoğan, 2006, s. 18).

1925'te Sauer'e göre insanın, doğal peyzaj olan doğayı işlemesi ile kültürel peyzaj ortaya çıkmaktadır. İnsanın şekillendirdiği doğal manzara kültürel manzaraya dönüşmektedir. (Sauer, 1925). Kültürel peyzaj olan kültürel miras alanları insanın doğal malzemeleri şekillendirilmesi ile meydana gelmiştir. Carl O. Sauer'in “peyzaj morfolojisi” makalesinden sonra peyzaj kavramı doğa ve kültür arasında sürekliliği içeren bir kavram olmaya başlamıştır. Peyzaj, toplum tarafından sürekli inşa edilmektedir, kısa ömürlü değildir, bellekleri vardır, insan pratikleriyle maddileşen hem kültürel yapıtlar hem de tarihsel süreçlerdir. Peyzajlar, zaman içinde anıtlararak ve yeniden düzenlenerek tarihsel anlatılar şeklinde yazılmaktadırlar (Harmanşah, 2015, s. 52-55). UNESCO kültürel peyzaj alanları ilk tanıyan uluslararası kuruluştur. UNESCO'ya göre, toplumlar tabiat ile yapmış oldukları yapay eserleri birleştirerek insanlık ve doğal çevreleri arasında uzun ve samimi bir ilişki olduğunu ifade ederler. Kültürel manzaralar bu sebeple ortak kimliğin bir parçasıdır. UNESCO, Suriye'nin kuzeyinde gruplanmış olan 40 antik köyü bu kapsamda miras listesine almıştır. 8. ve 10.yüzyıla ait bu köyler Bizans dönemine ait kiliselerin, sarnıçların, hamamların ve evlerin kalıntılarına sahiptir (UNESCO, 2019). Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN) tarafından kültürel peyzaj "kültürel ve doğal kaynakları, yaban hayatı ve evcil hayvanları içeren, tarihi bir olay ve bir etkinlikle birlikte olan ya da çeşitli kültürel ve estetik değerler sergileyen coğrafi alanlar" şeklinde tanımlanmaktadır. Kültürel peyzaj; insan eliyle düzenlenen park ve bahçeler, jeolojik alanlar, inançlarla bütünleşmiş doğal oluşumlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır (TMMOB, 2007). Kültürel peyzaj alanları bu bağlamda kültürel miras alanlarıdır.

UNESCO'ya göre birleştirici kültürel peyzajlar , güçlü dini, sanatsal veya kültürel birliktelikleri sayesinde Dünya Mirası Listesi'ne dâhil edilmiştir.

Postmodern ve post yapısalcı bir bakış açısından bakıldığında peyzaj söylem, anlam ve temsillerle yüklüdür. Her anıt, kaide, heykel, tarihi eser, bina ve benzeri yapı peyzaja anlam yüklemek için bir araç olarak kullanılmaktadır. Kültürel miras alanları bu bakış açısıyla bakıldığında anlam, söylem ve temsil yüklüdür (Özey, Bilgili, & Kocalar, 2018).

İnsanın çevreyle ve kendi geçmişiyle etkileşimin en önemli kayıtları, tarihi temsil eden somut birer varlık olan mimari kalıntılar mekânsal üretim biçimi olan maddi pratiklerdir. Siyasi aktör ya da karar vericiler siyasi çatışmalar savaşlar vs. sebeplerle kentleri planlayarak, düzenleyerek, bozarak ve yeniden şekillendirme gibi pratiklerle kentlere yeni maddi anlamlar vermektedirler (Harmanşah, 2015, s. 251).

2.1.3 Kültürel Mirasın Sınıflandırılması

Kültürel miras UNESCO gibi uluslararası benzeri kuruluşlar tarafından hazırlanan sözleşmeler, yasalar ve yönergelerde kültürel miras somut, somut olmayan, sualtı ve doğal miras olarak sınırlandırılır. Somut Kültürel Miras ise Taşınabilir ve Taşınmaz olarak ikiye ayrılmaktadır. Taşınır Kültürel Miraslar tablolar, heykeller, sikkeler, el yazmaları, arkeolojik eserler; Taşınmaz Kültürel Miraslar anıtlar, arkeolojik sitler, Tarihi kent dokular; Somut olmayan Kültürel Miras sözlü gelenekler, gösteri sanatları, ritüeller vb.; Sualtı Kültürel Mirasları, batıklar, sualtı kalıntıları ve kentleri; Doğal Miraslar doğal sitler, kültürel peyzajlar, fiziki biyolojik ve jeolojik formasyonlardır.

Taşınmaz kültürel mirasın yok edilmesinin insanlığa getirdiği maliyet hakkında birkaç kozmopolit düşünce vardır. Müzeler veya kültürel mekanlar tahrip edildiğinde veya tehlikeye atıldığında, bu sitelerin çalışanları işlerini kaybederler. Arkeolojik ve tarihi alanlardan elde edilen turizm gelirlerini kaybedilir. Kültürel mirasın yok edilmesi ekonomik kayıplarla sonuçlanır. Savaş sırasındaki yıkım, yaraları derinleştirir, düşmanlıkları yoğunlaştırır, uzlaşmaları zorlaştırır. Mirasın yok edilmesi kültürel

kimliğin ve sosyal bütünlüğün kaybına neden olur. Kültürel miras hedeflendiğinde, şiddetli saldırılar karşısında küratörler ve arşivciler mirası korumaya çalışırken ölmüşlerdir (Weiss & Connelly, 2018, s. 4).

Toplumların kendilerini organize ettikleri, binalar, müzeler, kütüphaneler ve altyapı, insanları tanımlamaya yardımcı olur. Kültürel mirasın evrensel bir değere sahip olduğu görüşü ile tutarlı olarak kültürel bölgelere seyahat edilmeli, bir müzeyi ziyaret etmeli veya birincil metinleri okumak yoluyla, zaman içinde test edilmiş kültürler kaybedilmemelidir.

Suriye iç savaşının başlamasıyla, tarih öncesi, Bizans, Roma ve İslami dönemlerden kalma arkeolojik anıtları kültürel, tarihi ve sosyo-ekonomik önemi konusunda hiçbir ayırım yapılmadan kasıtlı olarak ve sistematik olarak tahrip edilmektedir.

2.2. KÜLTÜREL VARLIKLARIN OLUŞUMU VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA DÜŞÜNCESİ

Kültürel varlıkların korunma kanunu her ne kadar 20.yüzyıla denk gelmekte ise kültürel varlıkları koruma düşüncesi tarih öncesi dönemlere dayanmaktadır. Milattan Önce dönemlerde Eski Hint medeniyetinde Upanişad yazılı kanunlarında savaş sırasında askerlere şehirleri tahrip etmeleri yasaklanmıştı. Antik Yunan'da M.Ö. 8 ve 2.yüzyıllar arası Olympos, Delphi gibi şehirler kutsal olarak kabul edilip şehirlere saldırılar ve tahribat yasaklanarak şehirler korunmuştur. İslam Medeniyetinde ise gayrimüslimlere ait ibadet yerleri, manastırlar ve kiliselerin tahrip edilmemesi şeklinde uyarılar yapılmıştır (Güner, 2009).

2.2.1 İslam Medeniyetinde Kültürel Varlıkların Durumu

İslam medeniyeti fethettiği topraklarda kendilerine miras olarak kalan kültürel varlıkları korumaya çalışmıştır. Ancak İslam'ın bugüne gelen kültürel varlıkları tahrip edilmekte hatta yok edilerek korunamamaktadır. İslam'ı temsil eden taşınamaz kültür varlıkları içinde en çok tahribat gören yapılar olan cami, mezar ve anıtlar olmuştur.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte ilk fetihler Arap Yarımadası'nın kuzeyine doğru olmuştur. Fetihler sırasında sivil ve dini yapılara tahribat engellenmiştir.

Şam, Lazkiye, Halep, Rakka' ya içine bölgede kültürel varlıkların korunması yanında, halka can ve mal güvenliği tanınmıştır. Bu politika sayesinde Emeviler döneminin sonlarına doğru devletin yeni merkezinin oluşturan Suriye'nin şehirli nüfus Müslüman olmuştur (el-Belazuri, 2013, s. 127-210).

Arap tacirler ve kervancılar ticaret sebebiyle Bizans, Sasani ve Hint medeniyeti ile temas halindeyken, Suriye, İran, Irak ve Mısır'ı fethederek bu coğrafyalar ve kültürleri hakkında bilgi edindiler. Bu coğrafyalarda daha önce yaşamış olan Yunan, Roma, İran, Firavunlar Devri Asur, Babil zamanlarından kalma eski kültürlerin de mirasçısı oldular. Kendilerine tabi olan bu milletlerle iş birliği içinde ya da onların yardımlarıyla fikir ve estetik mirası ile yeni bir kültür yapısı inşa ettiler (Hitti, 1995, s. 266). Mekke'den dünyaya yayılırken İslam, farklı coğrafyalarda farklı zamanlarda yeni şehirler ortaya çıkmış ve şehirlerde maddi kültür varlıkları oluşmaya başlamıştır. Sınırlar iç içe geçmiştir. İslam diğer dinler gibi kendinden önceki dinlerin kültürlerinden ve somut varlıklarından faydalanmıştır. Müslüman nüfus en geniş haliyle batıda Fas'tan doğuda Endonezya'ya ve Orta Asya'dan Orta Afrika'ya kadar yoğunlaşmıştır. 7. Yüzyılda oluşmayan başlayan İslam arkeoloji ve kültür mirası 9. Yüzyıla kadar en gelişmiş dönemine ulaşmıştır (Insoll, 2007, s. 29).

İlk İslam şehirleri askeri amaçlı olarak fetihler sonrası planlı veya plansız olarak kurulmuştur. Ordugâh olarak, Askeri karakterleri şehirler bir süre sonra ticari, siyasi ve kültürel merkezlere dönüşmüşlerdir. Şam ve Halep fetihle hâkimiyet altına alınmış (Can, 1995., s. 30-32). Şehirlerin çoğu herhangi bir planlama yapılmadan doğala fiziki yapıya uygun olarak şekillenmişlerdir. Şehirler arasındaki benzerlik, ortak kimliği yaratan İslami düşüncenin bir sonucudur.

Hicri I. Yüzyıldan beri ilk camilerin yapılmasıyla Arap-İslami sanat üslubu ortaya çıkmıştır. İslamiyet'in din, dil birliği içinde farklı coğrafyaları içine alan meydana gelen büyük bir devlete ulaşmasıyla farklı milletlerin anlayışına uyan bir mimari ekoller ortaya çıkmıştır. Mısır, Mağrip, İran, Osmanlı, Hint ekolleri gibi farklı ekoller ile

Helenistik sanattan etkilenen Suriye- Şam ekolü oluşmuştur. Coğrafi farklılıklara rağmen şehirler fiziki yapı olarak birbirine benzemektedir. Merkezde bir cami, caminin yanında genellikle devlet daireleri, caminin etrafında ticaret faaliyetlerinin bulunduğu çarşı bulunmaktadır. Cami merkezli ana yol ve labirent benzeri sokaklar bulunur. Evler avluludur. Şehirlerde anıt, heykel vb. mimari eserler bulunmamakla birlikte mezar yapıları olan türbeler inşa edilmiştir (Can, 1995., s. 156-158). İslam mimarisi, Medine’de yapılan ilk mescit modellerinde olduğu gibi her yerde tam doluluğu gösterir (Burckhardt, 2005, s. 24). İslam’ın kültürel varlığının simgesi olan camiler, bir yerleşim yerinin odağında bulunmaktadır. İslam’ın ilk dönemlerinde konum olarak iktidarın merkezi olarak sarayların yanına yapılırdı. Ancak din ve devlet yer değiştirmiş, zaman içinde iktidar camiden saraya geçiş yapmıştır (Insoll, 2007, s. 53).

635 yılında, Halit bin Velid komutasında Şam/ Dımaşk ilk fethedilen bölgelerden biri olmuştur. Şehir kısa bir süre sonra başkent yapılmıştır. Halit bin Velid Şam’a girdiğinde cizye karşılığında halkın hayatları, malları ve kiliseleri için teminat vermiştir. Yuhanne (Ioannes) kilisesini yarısı Hristiyanlara bırakılmıştır. İslam’ın ilk dönemlerinde evlere ve kiliseler gibi sivil ve dini kültürel varlıklara gösterilen saygı açıkça görülmektedir. Hulefa-yi Raşidin döneminde şehirlerin eski dini merkezleri ya tamamen ya da kısmen camiye dönüştürüyorlardı (Hitti, 1995, s. 229). Şam Emevi Camisi’nde İslam mimarisini açıkça görmek mümkündür. 88-97/ M.706-715 yıllarında Halife Velid bin Abdülmelik, kilise kalıntısı üzerine Hristiyanlardan bu yeri parayla satın alarak Mescid-i Nebevi’ye benzer şekilde camiyi yaptırmıştır. Caminin üç minaresi, Şam’daki ilk İslam kültürel varlıklarının örneklerinden sayılmıştır (Can, 1995., s. 133). Hristiyan bazilikaları özelliği olan boylamasına eksen enine olacak şekilde değiştirilmiştir. Cami Helenistik tapınağın dış duvarlarından oluşturulmuştur. Hz. Yahya’nın başı camide muhafaza edilmektedir. Üç minareden ikisi Greko-Roman duvarlarının köşe duvarlarıydı. 3. Minare Velid tarafından mihrap ekseninde avlunun kuzey tarafında yükseltilmiştir. Cami duvarları kimine göre Kuran’da geçen cennet tasvirleri, kimine göre İslam’ın fethettiği şehirlerin tasvirlerinden oluşan mozaiklerle kaplanmıştır. İç mekân ışık, duvar ve sütunları kemerleri ile bütünlük içermektedir (Burckhardt, 2005, s. 31).

Şehrin simgesi cami ama en belirgin özelliği cami etrafına kurulan çarşı yapısıdır. İslam arkeoloji açısından mezar yapıları ve anıtlar önemli kültürel yapılardır. Toplum hakkında birçok veriye mezar bulguları tarafından incelenmesi sonucunda ulaşılır. Ölü gömme ve mezar anıtının anlamı ve öneminin ortaya çıkmasıyla coğrafya, kişi, toplum ve kültür hakkında birçok bilgiyi erişilebilir. Mezar anıtları yalnızca ölümle ilgili değil yaşayanlar tarafından ne amaçla kullanıldığı bakımından da önemlidir. Toplumsal açıdan derin bir anlam içermektedir (Insoll, 2007, s. 183). Mezar anıtlarının sergilenmesinde ilk etken toplumsal konumdur. Servet ve saygınlığın göstergesidir. İkinci boyut sevginin sergilenmesidir. Üçüncü boyut ise Müslüman kimliğinin sergilenmesidir (Insoll, 2007, s. 196).

İslam kültürel varlıkları ve sanatı, dinin emirleri doğrultusunda oluşmuştur. Önceki kültürlerin tarihi mirası, İslam şehirlerinde korunmuştur. Kültürel miras bilinci ile dini, sivil, askeri yapılar kültürel varlıklar ihtiyaca göre yeniden yapılandırılmıştır. Bizans, Roma kaleleri, antik yapı kalıntıları ve temelleri korunarak üzerine yeni yapılar inşa edilmiştir. Eski ve yeni arasında yoğun bir ilişki kurarak kendinden önceki kültür yapısı içine ilaveler yapılmıştır. Böylece yapıların ölü bir kalıntı olması yerine kültürel varlığının devamı sağlamıştır. Tarihi varlığın korunması amacıyla gelişen bu sorumluluk bilinci Osmanlı devlet politikasında da kendini göstermektedir (Cansever, 2006, s. 125).

2.2.2 Batı : Arkeoloji, Kimlik, Kültürel Miras İlişkisi

Mısır, Mezopotamya, Doğu Akdeniz ve Balkan Yarımadası bölgelerinde antik medeniyetlerden kalma kültür varlıklarına Osmanlı'nın kültürü de eklenmiştir. Osmanlı Yunan, Roma, Bizans'tan kalma eserleri tamamen yok etmemiş bunları dönüştürmüş ya da yeni yapılarda devşirme malzeme olarak kullanmıştır. Osmanlı Devleti topraklarında arkeolojik kazılar ile ortaya çıkarılan zengin bir kültürel miras bulunmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, İngiliz, Fransız, Amerikan ve Almanlar eski medeniyetlere ait taşınabilir kültür varlıklarını ülkelerindeki müzelerde sergilemek için çoğaltma yarışına girmişlerdi. İlk olarak 18. yüzyılda İngiliz hükümeti eski eserler ile ilgilenmeye başlamıştır. Osmanlı devletine gönderilen elçiler aracılığıyla eski eserleri araştıranlara toplayanlara yardımda bulunmuşlar. 1860'lı yıllarda gazetelerde

Fransızların arkeolojik araştırma ve kazı yapmak için Osmanlı topraklarına geldiklerine dair haberler yapılmıştır. Osmanlı Devleti durumdan haberdar olduğunu, eski eserlerin resmi yollarla götürüldüğüne dair bir açıklamada bulunmuştur. Osmanlı ülkesine gelen yabancı araştırmacılar dönemin devlet sınırları içinde bulunan Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün’de coğrafya üzerine araştırmalara başlamışlardır. Araştırmacılar, şehirler, halklar ve tarihi eserler üzerine notlar almışlardır (Cezar, 1995, s. 284-285).

Birinci Dünya Savaşı sonrası Batılı ülkeler arkeologları ve araştırmacıları gizli servisler gibi kullanmışlardır.1960'lara kadar Batı ülkelerindeki müze koleksiyonları arkeologlar aracılığıyla hazırlanmıştır. Batının ilk arkeolog kuşağı devlet politikaları sebebiyle doğu coğrafyalarındaki arkeolojik varlıkları kendi ülkelerine götürmüştür. Günümüzde de eski eser yağmacılığı ve yasadışı ticaretin önlenmesi konusunda Batılı ülkelerin çalışmaları görülmesine rağmen eski eser ticareti hala Doğudan Batıya bir yol izlemektedir (Özdoğan, 2006, s. 12).

19.Yüzyılda henüz ulus devletler oluşmadan önce Suriye toprakları Osmanlı Devleti tarafından yönetilmiştir. Günümüzde Türkiye’de kültürel varlıkları koruma kanunlarının temelini oluşturan Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi (Eski Eserler Tüzüğü) Şam vilayeti olan Suriye için de geçerli olmuştur.1874’te hazırlanan Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi 1884 ‘te yürürlüğe konmuştur. 1973’te Türkiye’de yürürlüğe konulan 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu kadar geçerliliğini korumuştur (Karaduman, 2004). Bir gazetede, 1884 eski eserler tüzüğünün metni ile eski eserlerin ne kadar değerli olduğu, Avrupa müzelerine götürüldüğü, yabancılar tarafından eski eser kaçakçılığı yapıldığına dair bir yazı yayınlanmıştır. Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi yürürlüğe konma aşamasında sadrazamlığa ait bir yazıda ise Fransa’nın Bağdat konsolosunun Fırat ve Dicle bölgesinde kazı izni ve bundan öyle eserler yerine sadece bir kopyasının yurtdışına götürülebileceği geçmektedir (Cezar, 1995, s. 331-332).

Arkeolojik kazılar da Osmanlı memurları tarafından denetim altında yapılmıştır.19.yüzyılda artan arkeolojik faaliyet bölgesi içinde Osmanlı Devleti 1845 yılında topraklarındaki eserleri bir araya toplamak için müze kurmuştur; ancak dönemin

siyasi sıkıntıları ve Osmanlı sınırları içindeki eserlerin çokluğu nedeniyle, gerekli yasaların olmayışı, eserler hakkındaki takipsizlik nedeniyle birçok arkeolojik eser yurtdışına götürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde Arkeolojinin tanımı 1874 yönetmeliğinde yapılmıştır. 1906 yönetmeliğinde Osmanlı topraklarında bir zamanlar yaşamış kavimlere ait güzel sanatlar, bilim, edebiyat, din ve meslekler ile ilgili tüm yapıtlar arkeolojik eser olarak tanımlanmıştır (Dilbaz, 2018, s. 14). 1874 yönetmeliğine göre keşfedilmeyen arkeolojik eser nerde bulunursa bulunsun devlete aittir. Bu yönetmeliğe göre arkeolojik eserlerin yurtdışına çıkarılması, yerüstündeki eserlere zarar vermek yasaklanmıştır. Yönetmeliğe uymayanlara para ya da hapis cezası uygulanmıştır. Yurtdışından gelen araştırmacılar için izin belgesi almak zorunluluğu getirilmiştir. 1881'de Müze-i Hümayun müdürü olan Osman Hamdi Bey'in çabaları ile 1884 yılında bir yönetmelik çıkarılmıştır. 1884 yönetmeliğine göre Osmanlı topraklarından çıkarılan arkeolojik eserlerin yabancı ülkelere götürülmesi yasaklanmıştır. Yurtdışına çıkarılırken yakalana eserlere müze tarafından el konulmaktadır (Dilbaz, 2018, s. 33-38).1895 yönetmeliğe göre ancak bir komisyon kararı ile yabancıların eserlerin götürmesine izin verilmiştir. Ancak kaçakçılığa engel olunamadığı için 1906 yılındaki yeni yönetmelik ile Osmanlı Devleti toprakları içerisinde keşfedilmiş veya keşfedilmemiş bütün eserler devlete aitliği net bir şekilde yasaklanmıştır. Osmanlı devletinin aldığı tedbir örneklerinden biri Danimarkalı bir araştırmacının Suriye ve Fırat arasındaki harabelerdeki yapacağı gezide kazı izni olmadığı ve tarihi yerler tahrip etmemesi istenmiştir. Baalbek Kazısı için Alman arkeolog Robert Koldevey, 1887 ve 1894 yıllarında Irak ve Suriye'de kazılar yaparak, bu Arap ülkeleri hakkında bilgi toplamıştır.15 yıl süren Babil kazıları sonrasında eserler Berlin'e götürülmüştür. Eski Suriye topraklarında ve çevresinde Yafa ve Kudüs'te İngilizler Nablus'ta Avusturyalılar Beyrut çevresinde kazılar yapılmıştır. Bu eserlerin bir kısmı İstanbul'a getirilmiştir. 1918'de Osmanlı Baalbek Jüpiter Tapınağı'nın tamir etmiştir.

Bugün Lübnan sınırları içinde kalan Şam-Humus demiryolu üzerinde bulunan Şam vilayetine bağlı olan Baalbek'te 1900-1905 yıllarında Almanlar tarafından yapılan kazılarda çıkarılan eserler İstanbul'a getirilmiştir. Ancak daha sonra Almanlara hediye olarak edilmiştir. Osmanlı politikası gereğiyle, kültürel eserlerin değerini bilerek hediye

etmiştir. Bugün Ürdün sınırları içinde Şam'ın yaklaşık 200 kilometre güneyinde ve Lut gölünün 40 kilometre doğusunda yer alan Mşatta sarayı, II. Wilhelm ile dost olan Sultan Abdülhamit'in izni ile Almanya Berlin'e taşınmıştır (Cezar, 1995, s. 295-297). Anadolu'da Efes'te çıkan eserler, II. Abdülhamit tarafından Avusturya imparatoruna, Suriye 'deki Salt kazasında Meşta harabesinin kabartma ile süslü bölümleri Alman İmparatoruna, Tedmür harabesinden çıkan yedi sandık arkeolojik eser Rusya grandüküne hediye edilmiştir (Dilbaz, 2018, s. 49). Abdülhamit zamanında arkeolojik alan ve kazıların fotoğraflarının albüm haline getirmesi o dönemde kültürel varlıklara verilen önemi göstermektedir. Ayrıca salnameler de düzenli olarak bölgeden bilgi vermiştir. İslam döneminin kültürel ve sanatsal önemini belirten bu bilgilerden biri Şam Ulu Cami ile ilgiliydi. Şam Ulu Cami 1893'te Tamir sırasında çıkan yangınla tahrip olmuştur. Evkaf-ı Hümayun 'un üstlendiği ilk restorasyon projesinde yeni bir mimariyle tekrar inşa edilmesi önerilmişti. Ancak o dönemde Avrupa'da restorasyon ve koruma ilgili söylemlerin etkisiyle bu öneri Osman Hamdi Bey tarafından reddedilmiştir. Cami aslına uygun bir şekilde yine caminin orijinal parçaları kullanılarak restore edilmiştir. Restore edilen caminin fotoğrafları belgelenecek Servet-i Fünun'un 597 ve 598 sayılarında yayınlanmıştır (Çelik, 2012, s. 284-287).

Fırat üzerinde bulunan Abbasilerin başkenti olan Rakka, kültürel miras açısından zengindir. Rakka' da 1905'te Osman Hamdi Bey'in talimatıyla ve Theodor Makridi'nin denetiminde yapılan kazıda çıkarılan porselen çanak çömlekler Çinili Köşk'te sergilenmektedir. Müzede 1889'da İslam eserleri için yer açılmıştır (Çelik, 2012, s. 285). Rakka' da yapılan arkeolojik araştırmalardan birinde çanak çömlek sanayisi yeri ile şeker fabrikasının kalıntıları da bulunmuştur. Önemli diğer bir arkeolojik kültürel miras 8. Yüzyıl sonralarında halife Harun Reşid'in Rakka' da bulunan evidir. 600 yıl kadar değişmeden kalan bir cam bileşimiyle birlikte atölye ve sanayi kompleksi bulunmuştur (Insoll, 2007, s. 179).

Avrupa'da, müzelerin “Büyük ve Çağdaş Ülke “olma simgesi olduğu dönemde Osmanlı da bu modern akıma uymuş ve İstanbul'da arkeoloji müzesini kurmuştur. (Özdoğan, 2006, s. 78). I. Dünya Savaşı'na kadar “Çölün Gelini” olarak adlandırılan Palmira Antik Kenti Osmanlı himayesindeydi. M.S. 50-273 yıllarına ait Palmira mezar

ve orijinal kabartmaları, rahiplerin kullandığı mühürler, 4 adet vazo, 1 adet bilezik olmak üzere 140 adet eser, 1883-1892 arasında çeşitli zamanlarda Osmanlı tarafından İstanbul Arkeoloji Müzesine getirilmiştir (Yıldırım U. , 2016).

Kazıya ev sahipliği yapan ülkeyle çıkan eserleri paylaşma olan partaj” (Fransızca “partage) sistemi Osmanlı Devleti ve Avrupa devletleri arasında da uygulanmıştır. Ülkelerin kendi eski eser koruma yasalarını çıkarmalarıyla birlikte bu sistem büyük ölçüde sona ermiştir.

Her ne kadar Ortadoğu’daki modern devletler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ilişkilendirilse de İngiltere Dışişleri Bakanlığı Halep, Şam, Beyrut, Kudüs gibi kentlerin yolları, modern binaları, elektrik, su ve ulaşım gibi modern altyapıya sahip olmasıyla en medeni Osmanlı eyaletinin Suriye olduğu rapor haline getirmiştir (Çelik, 2012, s. 24). Ancak İslam ülkeleri zaman içinde tarih bilinci kaybetmiş ve kültürel mirası tahrip etmek de modernleşme sayılmıştır (Cansever, 2006).

Osmanlı’nın çöküşünün ardından Orta Doğu bölgesine ve Suriye’ye Fransız ve İngiliz görevliler arkeolog olarak gelmiştir. Arkeoloji, Batı’da epistemolojik olarak bir sömürge terimi, aracı ve pratiğidir. Kültürel miras ve arkeolojiye yönelik uluslararası yaklaşımlar Avrupa’da milliyetçiliğin yükselişe geçtiği dönemde ortaya çıkmıştır (Hill & Mottram, 2015, s. 23). Arkeoloji, kültürel miras kavramının oluşmasındaki önemli yapı taşlarından biridir. 19. yüzyılda Helenistik ve Roma kültürünün Avrupa tarafından sahiplenilmesiyle, bu dönemlere ait anıt ve eserlere yönelik ilgi artmıştır. Batının kimlik arayışı sırasında, araştırmacılar, arkeologlar Antik dönemden sonra “Biblical Archaeology” olarak adlandırılan Tevrat ve İncil gibi kutsal kitaplarda geçen bölgelerde yani Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve Mısır’da araştırmalara başlamışlardır.

Arkeolojinin amacı, bugün yaşayan insanların kimliklerini zenginleştirecek olan geçmiş bilgiyi anlamaktır. Kültür mirasını oluşturan her türlü arkeolojik nesne, kalıntı, anıt vs. tahribatı; bilginin tahrip edilmesidir. Yaşam biçimi, beslenme, toplumsal düzen, inanç sistemi kadar oluşturan öğelerin farklı olması, yeni teknolojilerin burada çıkmış olması, M.Ö. 3.binyılda yapılan arkeolojik araştırmalar sonucu, Anadolu Platosu ile Suriye-Ürdün-Irak gibi yarı kurak bölgelerin çekirdek bölge olduğu anlaşılmıştır. Ege ve

Akdeniz kıyılarında oluşan Antik Yunan kültürü, Akdeniz iklimi altında kıyılarda yatay olarak gelişmiştir. Yakınoğu kültürü ise kurak ve yarı kurak iklime sahiptir. Bu nedenle aynı yerde farklı zamanlarda kurulan yerleşimlerin yatay katmanlar halinde dikey höyükler oluşturmuştur. Bu höyükler üzerinde araştırma yapanlar kutsal kitaplarda sözü geçen birçok yerleşmeyi arkeolojik bilgi aracılığıyla bulmuştur. Böylece dünyadaki ilk medeniyetlerin oluştuğu, kutsal kitaplardaki sözü geçen yerlerin Mezopotamya bölgesinde kurulduğu kanıtlanmıştır (Özdoğan, 2006, s. 44-48).

Kimlik oluşturma çabaları sırasında Tevrat ve İncil gibi kutsal kitaplarda geçen yerler araştırılırken, 17.yüzyıldan itibaren Avrupa düşünce sistemine “dünya kültürel mirasını sahiplenme” ilkesi getirilmiştir. 20 yüzyıl itibariyle bu düşünce sistemi tüm coğrafyalara yayılmaya çalışılmaktadır. Ancak çalışmalar sırasında daha çok İslam öncesi antik dönemler önemsenmiş, Kur’an-ı Kerim’de geçen antik yerleşimler ve İslam medeniyetine ait kültürler yok sayılmıştır (Cansever, 2006, s. 80).

Batıdaki siyasi yapılanma ve düşünce sistemine göre arkeoloji de Batı’da politik sistemlere göre şekillenmiştir. Arkeoloji ve politika iç içe geçmiştir. Mezopotamya ve Yunan kültürü Avrupa medeniyetinin ilk aşaması olarak kabul edilmiştir. Yayılımacı (Difüzyonist) kurama göre, Mezopotamya’dan Avrupa yapılan göçler ile kültür yayılmıştır. Halen geleneksel doğu toplumları sadece kendi geçmişleriyle ilgilenirken, arkeolojinin akademik hale gelmesiyle biz-onlar ayrımı yapan Batı dünyanın son yüzyılda birlik düşüncesiyle, tüm geçmişini sahiplenmektedir (Özdoğan, 2006, s. 69-70).

Kültür ile kimlik arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Miras olarak alınan kültürün, kimliği de belirlediği düşünölmektedir. Kültürel kimlik; kökleri, kimliğin temelini, bireyi tanımlamaktadır (Cuche, 2013, s. 116). Ulus devletlerin kurulması ile her devlet kimliğini ve kültürünü oluşturan unsurları ispatlamak için somut kanıtlara ihtiyaç duymuştur.17.yüzyıldan itibaren Batı ve Orta Avrupa’daki yeni tarım, kentleşme ve sanayi çalışmaları nedeniyle kültürel miras tahrip olmuştur. Ancak çalışmalar sırasında toprak içindeki nesnelere toplanmış ve somut kültürel kanıtlar olarak ulusal müzelerde sergilenmiştir (Özdoğan, 2006, s. 49).

I. Dünya Savaşı sonrasında modern ulus devletlerin kurulmasıyla, kimlik devletin işi olmuştur. Devlet yönetici olarak kimliğin kurallarını koymakta ve kimliği kontrol etmektedir. Ulusal kimliği tanımlamak için örneğin Fransa gibi tek kültürel kimlik ya da ABD gibi kültürel çoğulculuğu tanıyıp, tek meşru kimlik tanınır. Suriye gibi yapay bir kimlik verilerek oluşturulan ulus devletlerde toplumunda etnik olarak farklı gruplar bulunan çatışmalar meydana gelmektedir (Cuche, 2013, s. 123). Sahip olduğu yapay kimliği ile kendi doğal kimliğine sahip çıkamamaktadır.

Avrupa müzelerindeki sergileme yarışı önlenemeyen tarihi eser yağma ve yasadışı faaliyetleri beraberinde getirmiştir. Savaşlar yağma ve yasadışı faaliyetleri kolaylaştıran zemin hazırlamaktadır. 19 yüzyılda Napolyon İtalya ve Mısır'ı işgal edip eserleri yağmalaması sonrasında yağmalanan eserlerin geri getirilmesi kuralı konmuştur. Amerikan iç savaşında kuşatma altında ya da bombardıman esnasında kütüphane, hastane sanat ve bilim koleksiyonlarının tahrip edilememesi emri verilmiştir.

20.yüzyılın önemli antlaşmalarından biri Roerich Paktı'dır. Rusya'da doğan ve arkeolog olan Nicholas Roerich 20. Yüzyılın ilk yıllarında Birinci Dünya Savaşı ve Rus devrimlerinden kaynaklanan yıkımları görünce her milletin kültürel mirasının özünde bir dünya hazinesi olduğunu fark etmiştir. Roerich'e göre içinde kültürel aktiviteler gerçekleşen kültürel birer varlık olan üniversiteler, kütüphaneler, hastaneler, konser salonları, tiyatrolar savaş ve ihmalden korunmalıdır. Çünkü kültürel varlıklar olmadan dünya kaba ve cahil bir zamandan başka bir şey olmazdı. Roerich Müzesi'nin açılışı için geldiği New York'ta Kızıl Haç'i örnek olarak kullanarak hem savaş ve hem barış zamanında kültürel varlıkların korunmasını için bir antlaşma önerdi (Roerich, 2019). Roerich Afişi ve Paktı'nın sembolü tarih öncesi muskalarda sofist bir anlayışı temsil ettiği düşünülen bulunan üç nokta bulunuyordu. 1935'te hazırlanan paktın afişindeki üç nokta sanat, din, bilim olarak kültürel bütünlüğü ve ayrıca geçmiş, şimdi ve geleceği temsil ediyordu. Roerich Paktı 15 Nisan 1935'te Amerika'da Pan-Amerika Birliği'nin üyeleri tarafından Franklin Delano Roosevelt başkanlığında Beyaz Saray'da imzalandı. Pact'ın ilk maddesinde tarih eserler, müzeler, bilimsel, sanatsal, eğitimsel, kurumsal tarafsız olarak kabul edilmekte bu yüzden savaş sırasında saygı duyularak korunması gerektiğinden söz edilmektedir. Pact uygulanmamıştır.

3. SAVAŞLAR VE ULUSLARARASI KURULUŞLAR

Savaşlar nedeniyle tarih boyunca birçok şehir tahrip edilmiştir. Tahrip sırasında şehirlerin kimliğini oluşturan kültürel varlıklar korunamamıştır. Bununla birlikte, tahrip edilen şehirlerin yerine yenileri kurulmuştur. Arkeolojik anlamda birer kültürel varlık olan höyükler bunun en güzel kanıtıdır.

Birinci Dünya Savaşı'nda başta Anadolu ve Suriye bölgesi olmak üzere Ortadoğu coğrafyasındaki antik kültürel varlıklar talan edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda ise Avrupa'daki şehirler tahrip edilmiştir. Son yıllardaki savaşlarda ise yine Ortadoğu'daki örnekler çoğalmıştır. Ortadoğu şehirleri savaşlar nedeniyle tahrip edilmekte, arkeolojik ve tarihi kültürel varlıkları korunamamaktadır.

Ancak savaşlarda tahribat sadece yakıp yıkmak şeklinde değil mekânın farklı amaçlarla kullanılması ile de gerçekleşmiştir. Timur, Bursa'yı işgal ettiğinde Ulu Cami'yi ahır olarak kullandığı varsayılmıştır. Naziler, Villa Savoye adlı binasını ot deposu olarak kullanmışlardır. Osmanlılar, Atina Yunan tapınağını barut deposu olarak kullanmışlardır. Yok edilen şehirler ve yapılar olduğu gibi kültürel miras olarak kabul edilen Çin seddi, İstanbul'daki Rumeli Hisarı savaş sebebiyle savunma amaçlı yapılarak var olmuşlardır (Tümer , 1995).

Savaşlar bir kentin yapısını ve medeniyet seviyesini yok etmektedir. Savaşın, aynı paranın iki yüzü olduğunu gibi yapmak ve yıkmak insanların davranışlarıdır. Septimius Severus Bizantion'u yerle bir ettikten sonra, daha görkemli yeni bir kent kurmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın ortak uygarlık sembelleri olmalarından dolayı Roma ve Paris yıkımdan kurtulmuş ve modern şehirler olarak korunmuşlardır (Kuban , 1995).

Lacoste'a göre ise coğrafya, savaş yapmaya yaramaktadır. Yeni savaş yöntemleriyle bir bölgeyi yaşanmaz hale getirmek ya da soykırım başlatmak için o bölgenin doğallığını bozmak ve değiştirmek gereklidir. Bombalanması gereken yerlerin seçiminde coğrafi düşünce temel alınarak bilimsel şekilde düzenlenmiş dikkatle hazırlanarak bir strateji inşa edilmektedir (Lacoste, 2004, s. 18). Kültürel miras alanları

bozulmamış özgünlüğü korunan alanlardır. Doğal çevre dışında özgün yapılarda savaşlarda tahrip edilmektedir.

1648 Westphalia anlaşması ulus devletlerin resmileşmesi ile uluslararası insani hukuk ve silahlı çatışmalar hukukunun temelini oluşturmaktadır. Silahlı Çatışmalar Hukukunda askeri gereklilik, insaniyet ve oransallık olmak üzere üç temel kavram bulunmaktadır. Belirli bir amaç için askeri gereksinimle sadece meşru askeri amaç olan yerlere saldırabilme şartıyla güç kullanımına sınırlılıklar getirmektedir.

Devlet sınırları içinde iç gerilimler nedeniyle yeterli seviyede şiddet yoğunluğunun bulunması, taraflarda bir komuta altında savaş hukukuna göre hareket eden bir askeri örgütlenme olması, bir bölgeyi kontrol etmesi iç savaş olarak kabul edilmektedir (Yalçınkaya , 2008, s. 23). Savaşın tanımı teknolojik ve toplumsal değişimlere bağlı olarak değişmektedir. Soğuk savaş sonrasında BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı karar üzerine savaş ya da silahlı çatışma tanımı devletlerarası silahlı güce başvurulduğunda veya hükümet güçleri ile organize oluş silahlı gruplar arasında süregiden silahlı çatışma halinde veya bir devletin içinde bulunan silahlı gruplar arasında çatışma meydana geldiğinde oluşan durum olarak tanımlanmıştır (Yalçınkaya , 2008, s. 31).

1864 Cenevre Sözleşmesi sonrası 1899 Lahey Barış Konferansında savunmasız şehirlerin, kasabaların, köylerin bombalanmamasına dair anlaşma yapılmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nda birçok şehir kasıtlı olarak bombalanmıştır.

3.1 20.YÜZYIL SAVAŞ TAHRİBATLARI

Yirminci yüzyılda özellikle savaşlarda hava gücünün gelişmesi şehirlerin kolayca tahrip edilmesinde büyük rol oynamıştır. 1913'te Edirne Bulgarlar tarafından üzerine bomba atılan ilk şehir olmuştur (Black, 2009, s. 423). 1945 sonrasında Fransa'nın sahil şehirleri olan Royan, Le Havre ve Caen; Almanya'da Hamburg, Köln, Düsseldorf ve Dresden ABD tarafından bombalanarak tahrip edilmiştir. Berlin Kızıl Ordu tarafından tahrip edilmiştir. Savaş sırasında Avrupa'da ulaşım, haberleşmeye, barınmaya ağır hasar verilmiştir (Judt, 2006, s. 33). İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar 1939'da Varşova'yı 1940'da Rotterdam'ı ve 1941'de Belgrad'ı havadan bombalamışlardır. Amerika 1945'te

lojistik ve haberleşmeni bozulması için Japon şehirlerini sistematik şekilde bombalamıştır. Japon şehirlerine atom bombası atılarak ani insani ve çevresel hasar verilmiştir. Japon binalarını yüzde 30'dan fazlası tahrip edilmiştir (Black, 2009, s. 443).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Finlandiya, İsveç, Danimarka, Norveç, Britanya, Hollanda, Fransa, İtalya, İsviçre, Almanya, Avusturya, SSCB gibi birçok Avrupa Ülkesinde çeşitli mimarlarının çalışmaları ile yeni kent planları oluşturulmuş ve şehirler yeniden inşa edilmiştir (Ragon, 2010, s. 573-632).

Berlin, İkinci Dünya Savaşı bittiğinde harabe haline gelmiştir. Konut alanların dörtte üçü tahrip edilmiştir. Soğuk Savaş ve Almanya'nın ikiye ayrılmasından sonra Krallık Sarayı gibi kentin önemli tarihi anıtları kültürel miras alanları ekonomik, ideolojik gibi çeşitli sebeplerle yıktırılarak yok edilmiştir. Berlin'de İkinci Dünya Savaşı sırasında tahrip edilen birçok yapı bulunmaktadır. Ancak yeniden yapılanma ve kentsel dönüşüm ile yenilenmesi mümkün olmuştur. Alman Federal Meclisi olan Reichstag Binası'nın kubbesi savaş sırasında yıkılmıştır. 1995'te modern biçimde orijinal plandan farklı cam kubbe yapılmıştır. 1907'de inşa edilen ve savaş sırasında tahrip olan ve yıktırılan Adlon Oteli yeniden yapılandırma çalışmaları sonrası orijinalliği bozulduğundan eleştirilmiştir. Federal Maliye Bakanlığı modern çelik ve betonarme bir yapı olduğundan dolayı savaşta fazla tahrip olmamıştır. Cephesi ve zemini yenilenmiş iç dekorasyonu orijinal olarak bırakılmıştır. Martin Gropius binasına savaş sırasında ağır tahribat verilmiştir. Mimarın yeğeni tarafından 1966'da koruma altına alınmıştır. 1977-1981 yılları arasında restore edilerek 1981'de sanat ve tasarım müzesi olarak açılmıştır (Tanyeli, 2002).

Nürnberg'de savaş sonrası tahrip olan Eski Kentin temel hatları korunmuştur. Albert Dürer bombalama sonucu tahrip edilen evi onarılarak 1949'da Dürerhaus Müzesi olarak açılmıştır. 1945'te opera binası yeniden inşa edilerek faaliyete geçmiştir. Yıkıntılar arasındaki yapılar eski mimari haliyle yeniden yapılmıştır (Yeter, 2008, s. 116-121).

Ren ırmağının ağzında yer alan Rotterdam İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi bombardımanı nedeniyle Hollanda'nın en az tarihsel kenti olarak görünmektedir. Bu nedenle savaş sonrası en önemli inşa faaliyetleri Rotterdam gerçekleşmiştir. Rotterdam'da Pendrecht bölgesi savaş sonrası yeniden yapılandırılarak limanda çalışan

işçiler için konut alanına dönüştürülmüştür. 1772’de inşa edilen Yeni Delft Kapısı 1939’da trafik nedeniyle yerinden sökülerek depoya kaldırılmıştır. 1940’da bombardıman sırasında büyük tahribata uğramıştır. Yapının bulunduğu alana çelik malzemeden yenisi yapılmıştır. Orijinali korunamamıştır (Tanyeli, Rotterdam 1900-2000, 2004).

İngiltere’de savaşta harabeye dönüşmüş olan Coventry’de savaş sonrası ilk otel ve tiyatro yapılmıştır. Londra’da bombardıman sonrası yıkılan Barbican’da işçiler için kullanılacak olan konutlar inşa edilmiştir.

Çek Cumhuriyeti (Çekya) savaş sırasında yıkıma uğramamıştır. Cesky Krumlow, Hradec Kralove, Kutna Hora gibi Eski Kent mekanları ve sokaklar korunmuştur. Kırk anıt, tarihi anıt ilan edilmiştir. 1930’da inşa edilen Tugenhat villası belediye tarafından restore edilmiştir. Prag savaştan fazla etkilenmemiştir. Kentin merkezi hem kent müzesi hem sosyal merkez olmuştur (Ragon, 2010, s. 636).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeniden yapılanmalar ile kent planlamacılığı başlamıştır. Kent planlamacılığı ile kültürel miras alanlarını koruma fikri de gelişmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa kentlerin tahrip olmuş halinden yola çıkılarak yeniden inşa ve düzenleme sorunları ortaya çıkmıştır. Savaşta yok olan eserlerin yeniden inşası estetik kaygısı boyutunda kalmamış mirasın ulusal kimliğin tanımlanmasında ve ulusal bilincin oluşturulmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Polonya’da savaş sonrası İtalyan ressam Bellotto’nun 18.yüzyılda yapmış olduğu tablolar ve Mimarlık Fakültesi’nin 1939’da tamamladığı rölövelere bakılarak Varşova tarihi merkezi yeniden inşa edilmiştir. Venedik Tüzüğünde savaş sonrası yapılan yeniden inşa faaliyetleri yapı ve anıtları tarihi bir belge niteliği taşıdığı düşüncesi belirlenmiştir (Ahunbay, 2009, s. 15).

Varşova’da tamamen tahrip olan binalar aslına uygun olarak aynı mekânda yeniden inşa edilmişleridir. Eski Kent ve Kraliyet Kalesi Bölgesi savaş bitince yöneticiler tarafından eski haline getirilme kararı alınmıştır. Sağlam eski binaların duvarları korunmuş yıkıntılar arasındaki tarihi kalıntılar kayıt altına alınmıştır. Verilerin toplanması, yeniden inşa, molozların kaldırılarak yapıların temellerinin ortaya

çıkarılması ve Eski kentin tarihi dokusunun eski haline getirilmesiyle 4 aşama şeklinde onarımı yapılmıştır. Tarihi doku kafe, restoran, müze gibi toplumsal ve bilimsel amaçlı yeni merkezler olarak oluşturulmuştur. 1981 yılında ise UNESCO Dünya Miras Kültür Listesine eklenmiştir (Yeter, 2008, s. 112-115).

Budapeşte'nin tarihi kentsel dokusu, İkinci Dünya Savaşı'nda tahrip edilmiştir. Zincirli Köprü, Margit Köprüsü ve Buda'yı Peşte' ye bağlayan Elizabeth Köprüsü 1945'te Almanlar tarafından bombalanmıştır. Ancak orijinal kısımlarıyla birlikte yeniden yapılmışlardır. Macaristan'ın başkenti olan Budapeşte UNESCO 1989'da Dünya Miras alanı olarak kabul edilmiştir (Yalçiner, 2004) .

Avrupa'dan verilen örnekler ile savaşın verdiği tahribatın düzeltilmesi ve yeniden yapılandırmalar mümkündür. Yıkılan alanlara işçiler için yeni konutlar inşa edilmiştir. Kültürel miras alanlar toplama yeniden kazandırılarak özellikle kültürel faaliyetlerin yapıldığı mekanlara dönüştürülmektedir. Avrupa'da savaş sonrası kültürel miras alanlarını korumaktan çok şehir planlanması öne çıkmıştır. Yeni konutlar inşa edilmiştir. Savaş sırasında tahrip olan alanlar restore edilmiştir.

Avrupa'da kentlerin tarihi ekonomik ve kültürel etkenlerden dolayı birbirinden farklıdır. Avrupa'nın kültürel mirası alanlarından biri olan Roma 1085'te Normanların saldırısına kadar korunmuştur. Anıtsal merkez Papalık 19. Yüzyılın ikinci yarısına kadar kalmış ve Avrupa şehir tarihinde bir prototip oluşturmuştur (Benevolo, 2006, s. 22). Akdeniz'de İspanya'da Müslümanların mirası olan Cordoba Cami, Sevilla Giramda'sı Granada Krallık Sarayı kısmen korunmuştur.

1945'te Hollanda'nın konutlarının büyük kısmı tahrip olmuştur. Savaşta yıkılan Rotterdam, Middelburg, Mil, Rhenen gibi şehirler gelenekçi bir üslupla orta çağ estetiğinde yeniden inşa edilmiştir (Ragon, 2010, s. 590-591).

Fransa savaş sonrası Dördüncü ve Beşinci Cumhuriyet otoritesiyle anıt ve çeşitli yapıları kültürel miras adı altında korumaya almıştır. UNESCO anlayışıyla Nimes yakınlarındaki Gard Köprüsü, Paris'teki Kuzey Otel, Louvre'daki Piramit, Bastille'deki

Opera Evi, Seine'deki Ulusal Kütüphane kültürel mirasa dâhil edilmiştir (Judt, 2006, s. 919-921).

Afrika'da Fas, Cezayir ve Güney Afrika; İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya ve Portekiz tarafından sömürülmekle birlikte modern mimari ile kent mimari birleşmiştir (Ragon, 2010, s. 638).

Stratejik konumu Karadeniz'de önemli bir yere sahip olan Kırım 14.yüzyılda Timur'un tarafından tahrip edilmiştir. Daha sonra Selçuklu ve Osmanlı tesiri altında cami, medrese, türbe, tekke, han, çeşme, köprü gibi binalar yapılmıştır. Osmanlı hakimiyeti altında iken tipik Türk-İslam merkezlerinden biri olmuştur. Eski Kırım'da Özbek Han Camii ve Medresesi, Sultan Baybars Camii, Bahçesaray'daki eski türbe Osmanlı öncesi eserlerdendir. Bahçesaray'ın güneyinde Salacık mevkiinde Zincirli Medrese ve Kırım Hanlığı'nın kurucusu sayılan 1501'de yapılan Hacı Giray'ın türbesi bugüne ulaşmıştır. Mimar Sinan'a atfedilen Gözleve'deki Han Camii 1552 yapılmıştır. Koleç Mescid, Karasu'daki Şor Camii, bir kervansaray ve hamam, Kefe'de Müftü Camii ve Tatar Han Camii, Kerç'te Beyazıt Camii, Mustafa Çelebi Camii Medresesi ve Hamamı, Bahçesaray'daki Han Sarayı XVI-XVII. yüzyıllara ait eserlerdir (DİA, 2002). Kırım 18.yüzyılda Rus hakimiyetine girmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Kırım'da yaşayan Tatarlar sürülmüş, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra ülkelerine geri dönmüşlerdir. Sürgün sonrası Tatarların malları yağmalanmış, Türk- İslâm geçmişine ait bütün tarihi binalar, anıt ve eserler tahrip edilmiştir. Kısmen Han Sarayı'nın haziresi dışında hiçbir yerde tek bir Müslüman mezarlığı dahi bırakılmamıştır. Kırım Tatar Türkçesi'nde yazılmış her tür kitap ve yayın kütüphanelerden toplanarak imha edilmiştir. Bahçesaray ve Canköy şehirlerinin isimleri hariç Türkçe isim taşıyan yüzlerce şehir, kasaba ve köyün adı tamamen Rusça olanlarla değiştirilmiştir (Kırımlı, 2018).

1990'lı yıllarda yaşanan Bosna Savaşı'nda 1954 Hague Silahlı Çatışmalarda Kültür Varlıklarının Korunması Anlaşması yok sayılmıştır. Bosna Savaşı'nda kullanılan "kent kırım" ifadesinin ilk defa ne zaman kullanıldığı bilinmese de 1963'de Michael Moorcock 1dead God's Homecoming" adlı romanında, 1972'de Ada Loise Huxtabla ve 1996'da Marshall Bergman ve Boğdan Bogdanaviç tarafından şehir yıkımı konusunda

kullanılmıştır (Keser, 2012, s. 278). İslam mirasına yönelik tahribat, Bosna'da, Sırpların "etnik temizlik" yaptığı bölgelerde de yapılmıştır. Sırp lar ilk olarak Bosna'da Zvornik'te ve Drina nehri boyundaki bulunan kasabalardaki 600 yıllık kültürel mirasın tamamını yok etmişlerdir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği sözcüsü Ron Redmond tahribatın boyutu ile ilgili tespit edilemeyecek kadar büyük olduğunu söylemiştir. Savaşın ilk altı haftasında, 16. Yüzyıla ait, Foça civarında 14 cami, Mostar'da 13 cami olmak 115 cami yıkılmış ya da kullanılmaz hale gelmiştir. Bunlar içinde Bosna'nın en eski camisi olan 1448'de inşa edilen Ustikolina cami de dinamitle tamamen yıkılmıştır. Saraybosna'da Cami (1530) İmparatorluk Camii, Ali Paşa Camii ve kütüphaneler tahrip edilmiştir. Bosna genelinde Sırp işgalinin yapıldığı bölgelerdeki camilerin yüzde 90'ı tamamen yıkılmış ve tahrip edilmiştir. Belgrad Müftüsü hazırladığı rapora göre Alaca camii ilk önce havan toplarıyla tahrip edilmiş sonra dinamitle havaya uçurulmuş molozları buldozerle ile yok edilmiştir. Tuzla'da 60 yakın cami tahrip edilmiştir. Tuzlalı Mimara göre Sırp lar kültür, gelenek ve varlığın sembolü olan her türlü yapıyı tahrip etmişlerdir. Ayrıca sağlam camiler hapishane, mezbaha ve morg olarak kullanılmıştır (Gutman, 1994, s. 135-138). Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki kültürel mirasa savaş hasarı raporunda Osmanlı ve İslam Mirasına ait çoğunluğu 16. Yüzyıla ait birçok cami bombardıman ile tahrip edilmiştir. Avusturya-Macaristan döneminden kalma ve Ortodoks kiliseleri de tahrip olmuştur. Raporun amacı Bosna Hersek ve Hırvatistan savaşındaki kültürel tahribatı güncellemek ve savaş bölgesi dışındaki ülkelerin bu duruma karşı girişimlerini tespit etmektir. Rapora göre İslam ve Osmanlı mirasına ait 16. Yüzyıla ait cami, medrese, mescit, kapalı çarşı, mezarlar, Saraybosna kütüphanesi mermi ya da roketlerle ağır hasar alarak; tarih, coğrafya, ilahiyat, matematik, hukuk ile ilgili el yamaları, sözlükler vb. birçok arşiv belgesi yanarak tahrip edilmiştir. (COE, 17 July 1993).Yıkılan cami, kilise gibi dini yapılar etnik bir kimliğin yok edilmesi nefrete dayalıdır. Bosna Savaşı'nın amacı kentte yaşayanları ile tahrip etmektir. 1993-1994 yıllarında Mostar'da ve daha sonra UNESCO'da Bosnalı mimarlar tarafından kültürel miras tahribatına karşı "Kentsel Soykırım(urban genocide) sergisi açılmıştır (Karasu , 2008, s. 53-54).Savaşın meydana getirdiği yıkım kavramı ile kent kırım kavramının farkı, yıkımın ve tahribatın etnik ve dini özellik taşımasından dolayı Bosna Savaşı'nda ortaya çıkmıştır. Yıkım nefret içerikli ve sistematiktir.

Küreselleşme ve hızlı şehirleşme ile oluşan çarpık kentleşmenin yıkımı ile aynı anlamda değildir (Keser, 2012, s. 279).

1566'da inşa edilen Mostar Köprüsü 9 Kasım 1993'te Hırvatlar tarafından yıkılmıştır. Hırvatların engellemelerine karşı, Türkiye'den giden Mardinli taş ustaları sayesinde Mostar köprüsü aslına uygun inşa edilmiştir. 2004 yılında Türkler tarafından tekrar açılmıştır. Bosna Hersek Kültürel, Doğal ve Tarihi Mirasını Koruma raporundaki 1000'den fazla cami ve kamu binası 300'den fazla kilisenin hasar görmesi tahribat ile asıl amacın askeri değil; kültürel çeşitliğinin yok etmek için yapıldığının bir göstergesidir (Karasu , 2008, s. 62); (Keser, 2012, s. 290).

Silahlı çatışmalar ve terörist eylemler ile Ermeniler' in Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesini işgali sırasında, Körfez Savaşı'nda Afganistan'da, Mısır'da kültürel miras tahribatı devam etmiştir. 20 yüzyıl sonunda savaşların önlenmesi, savaş sonunda koruyucu faaliyetler ve kültür varlıklarının korunması konusunda NATO'nun kapsamlı çalışmaları başlamıştır (Aydın & Güner , 2013, s. 75).

Gelecek nesillere kalacak olan her türlü ortak kültürel varlık her gün daha şiddetle yok edilmektedir. Hoşgörü ve barışın yerini nefret ve savaş almaktadır. Evlerinden uzaklaşan Suriyeliler mülteci durumuna düşürülmüştür ve evlerine tekrar döndüklerinde manevi ve sosyal bağların göstergeleri olan kültürel varlıkların birçoğu ya aslı gibi olmayacak ya da var olmayacaktır.

2015 yılında güncellenmiş olan liste incelendiğinde, Kosova dışında listedeki tüm alanların Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde yer aldığı, Ortadoğu ülkelerinin ise genel toplam içindeki oranlarının %82 olduğu görülmektedir. Halep, Busra, Şam, Palmira ve Kuzey Suriye antik yerleşimlerinin yanı sıra Şövalyeler Kalesi Haçlı Kaleleri ve Selahaddin Kalesi ile 2010 yılında eklenen yeni 7 kültürel mirasın altısı Suriye'de bulunurken, 2015 yılında listeye eklenen 3 yeni mirasın tamamı, Şibam, San'a (Yemen), Hatra (Irak) antik kentleri, Ortadoğu'da yer almaktadır. Ancak Suriye, Irak ve Yemen'de tahrip olan kültürel mirası bunlarla sınırlı olduğunu düşünmek yanlış olmaktadır. Kültürel miras alanları ülkelerin turizm gelirlerine de büyük katkı sağlamaktadırlar. Bu gelire en çok ihtiyaç duyan ülkeler savaş, silahlı çatışmalar ve terör nedeniyle şiddet içerikli

saldırıları nedeniyle kültürel miraslarını kaybetme noktasındadır (Çokişler, Arslan, & Çokişler, 2016, s. 20).

BM bildirgesinin yine 7. bölümü altında 2015 yılında kabul edilen ve DAESH'in parasal kaynağının önlenmesi ile ilgili kararı bu suçun en üst düzeyde tanınması açısından devrim niteliğinde değerlendirilmektedir. S/2015/2199(5) sayılı bu karar 6 Ağustos 1990'dan itibaren Irak'tan ve 15 Mart 2011'den itibaren Suriye'den ihraç edilen kültür varlıklarının ticaretini dünya çapında yasaklamış, kültür varlıklarının tahrip edilmesini en sert biçimde kınamıştır. UNESCO çatışma halindeki ülkelerin müze koleksiyonlarında bulunan eserlerin, herhangi bir hırsızlık durumunda izinin sürülmesini sağlayacak dijital ortamda kayıt altına alınması, eserlerin daha güvenli ve gizli yerlerde muhafazası için destek sağlanması gibi çalışmalar yapmaktadır. Sahaya erişimi olan sivil toplum örgütleri, yardım organizasyonlarıyla sürekli irtibat halinde, buralardan ve saha ofislerinden aldığı bilgiler doğrultusunda kültür varlıklarının korunmasını sağlayacak önlemleri güçlendirmeye çalışmaktadır (Boz, 2016).

1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve daha sonra ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle başlamıştır. Birinci Körfez Savaşı ile Irak'taki arkeolojik çalışmalar durmuştur. Bağdat, Musul gibi büyük şehirlerdeki müzeler ve sit alanları tahribe ve talana açıldı. 1991 yılında Irak Arkeoloji Müzesi yağmalanmıştır. Mezopotamya'da kazıların başladığı ilk yer olan Ninive'deki sarayın parçaları satılmak için New York'a götürülmüştür. Saddam Hüseyin Iraklı kaçakçıları idam ile cezalandırarak sert önlemler almıştır. 2003 yılında Bağdat'taki müze çatılarına kültür kurumlarını koruma amacıyla mavi boya ile UNESCO yazılmıştır. Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonraki günlerde Merkez Bankası talan edilmiştir. Irak'ın eserleri kendi topraklarında bırakılmayıp, dünyanın diğer yerlerinde sergilenmek amacıyla götürülmüştür (Pulhan, 2005). Sonuçta Bağdat Müzesi yağmalanmış depoları yakılmış ve arkeolojik alanları tahrip edilmiştir.

Tehlikede Olan Dünya Mirası Listesinde yer alan anıt ve sitler arasında Afganistan'da Taliban'ın saldırısına uğrayan Bamiyan Vadisi Arkeolojik Kalıntıları ve Kültürel Peyzajı bulunmaktadır. Kayalara oyulmuş 55 metre yüksekliğindeki iki Buda heykeli Mart 2001'de Taliban tarafından tahrip edilmiştir (Taliban tarihi yok etti, 2001).

2001 yılında Afganistan'da Bamiyan' da büyük Buda heykellerinin Taliban tarafından kasten tahrip edilmesi üzerine 2003 yılında kültürel varlıklara kasten hasar verme eylemlerine karşı UNESCO tarafından bir bildirge hazırlanmıştır. Bildirge üye devletleri, kültürel mirasın kasten tahribini önlemeye ve durdurmaya yönelik önlemler almaya davet etmektedir. Bildirge gereğince üye devletler topraklarında kültürel mirasın kasten zarar görmesini önleyecek önlemler almalıdır. Bu, başka bir devletin toprağındaki kültürel varlıklar için de geçerlidir. Kültürel mirası korumak için gerekli yasal düzenlemeler yapmalı ve bunları zaman zaman günün gereklerine ve değişen standartlara göre yenilemelidir. Ülkeler henüz imzalamadıysa 1954 ve 1999 Lahey protokollerine taraf olmalıdır.

2011 yılında Mısır'daki ayaklanmalarda Mısır Müzesi çevresinde insan zinciri oluşturularak korunmuştur. Mısır Lahey Sözleşmesini imzaladığı için UNESCO tarafından Mısır'ın kültürel mirasını koruması için ordu bilgilendirilmiştir (Butler, 2011).

Irak ABD'nin Irak'ı işgalinin üzerinden 15 yıl geçmişken, bu kez terör örgütleri tarafından işgal edilmiştir. Irak'ın Kültürel Mirası tahrip edilmiştir. Nimrud, 2000'de Irak'ın Geçici Dünya Mirası Listesi'ne eklenmiştir. UNOSAT tarafından 7 Haziran 2015'ten itibaren, II. Asurnasirpal Sarayı'nın ana girişine yakın bir kırılma tespit edilmiştir. Ana yapının büyük bölümü tahrip edilmiştir. 4 Nisan 2015'te DAES, 1985'ten beri UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'nde olan Hatra'nın imhasını gösteren bir video yayınlamıştır. Ancak 17 Ekim 2015 uydu görüntüsünü kullanan UNOSAT, Hatra'nın yakınında gözle görülür bir hasar veya yağma belirtisi bulamamıştır. Aşur, 2003 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi ve Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne yazılmıştır. 26 Şubat 2015'e ait uydu görüntüsü analizinde DAES tarafından yapılan tahribatta şehir içinde gözle görülür hasar görülmüştür (UNITAR, CHS Report Iraq, 2015).

2.500 yıldan fazla geçmişe sahip olan ve İslam'ın zenginliğe tanık olan Yemen'de Marip, Taiz, Baraqish 11.yüzyıla ait 6.000'den fazla ev, 103 cami, 11 hamam tespit edilmiştir. Sanaa'da Eski Kenti 1986'da UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne eklenmişti. 2015'te Tehlike altındaki Dünya Mirası listesine alındı. Uydu görüntülerinde 11. Yüzyıla ait eski evler yıkıldığı görülmektedir. Eski bir şehir olan Sa'adah'da 31 yapı tamamen tahrip edilmiştir. Arap Yarımadası'nda çatışmanın başlaması ile UNESCO,

General Organization of Antiquities and Museums (GOAM) ve General Organization for the Preservation of Historic Cities in Yemen (GOPHCY) ile iletişime geçilmiştir (UNITAR, CHS Report Yemen , 2015).

2003 ABD'nin Irak işgali ve müzeyi yağmalaması, Afganistan ve Suriye'deki alanların tahrip edilmesi Orta Doğuda yaşanan çatışmalar müzelerin ve arkeolojik alanların savunmasız olduğunu göstermiştir.

Savaş suçlarıyla ilgili ilk hukuki çalışmalar 19 yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. 1949'dan itibaren uluslararası dört Cenevre Sözleşmesi imzalanmıştır. Cenevre Sözleşmesinde önce hastane gibi sivil binaların korunması esas alınmıştır. Ek protokoller ve 1954 Lahey Sözleşmesi gibi uluslararası belgeler ile düzenlenmiş kültürel varlıkların korunması gerekliliği sözleşmelere dâhil edilmiştir (Çokişler, Arslan, & Çokişler, 2016, s. 17).Lahey 1907 IV. 27. Maddesinde Kuşatma ve bombardımanlarda gerekli önlemler alınmalı, dini sanat bilim hayır amaçlı binalar, anıtlar, hastaneler askeri amaçlı kullanılmamalıdır. Bu binalara ayırt edebilecek şekilde görünür işaretler konulmalıdır. Yönetmelik ihlal edildiğinde yasal işlem yapılmalı bireysel cezalar verilmelidir.

1990'larda meydana gelen Balkan Savaşlarından bu yana, kasıtlı olarak kültürel miras yıkımı görülmektedir. İnsanlar ve kültürel miras arasındaki bir bağ olan dini ve antik alanları kasıtlı olarak imha edilmektedir. 2011'den bu yana Suriye'deki çatışma ülkenin eski ve yeni kültürel mirası ya yıkılmış ya hasar görmüş ya da ciddi risklere maruz kalmıştır. Suriye'deki yıkımın durdurulması için daha önce yaşanmış örnekler vardır. 1990'larda Balkan Savaşı'nda, 2003'te Irak'ta ve 2012'de Mali'de meydana gelen yıkım gibi silahlı çatışma sırasında kültürel mülkiyete karşı kasıtlı saldırılar ilgili mahkemelerce kabul edilip savaş suçu olarak kabul edilmiştir.

Suriye 2000 yılında Uluslararası Ceza Divanı kurucu sözleşmesi olan Roma Statüsü' nü imzalamış, hükümlere uymak zorunda olmasına rağmen, bunu onaylamamıştır. 2013 yılında 58 ülke BM Güvenlik Konseyi'ne, Suriye'deki savaş suçları hakkında soruşturma başlatmasını isteyen kültürel savaş suçları değil, insan hakları ihlalleri ile ilgili bir mektup göndermiştir. Barışçıl bir çözüm yolunda şansını

dengeleyebileceğini belirten bazı Güvenlik Konseyi daimî üyeleri tarafından engellenmiştir. Suriye iç savaşında savaş suçlusu olarak nitelendirilecek birçok aktör bulunduğu için ihlallerden sorumluyu olanı tespit etmek de zorlaşmaktadır. Bunun için iş birliği gerekmektedir (Cunliffe, Muhesen, & Lostal, *The Destruction of Cultural Property in the Syrian Conflict: Legal Implications and Obligations*, 2016, s. 16-19).

Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Varlıkların Korunması Sözleşmesi, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Bosna, Afganistan ve Irak'ta gibi bazı coğrafyalarda geçerli olamadı. Bosna, Afganistan ve Irak'tan sonra Suriye'deki kültürel varlıklar şiddetli tahribata uğradı. Son yıllarda özellikle Müslümanların yoğun yaşadığı coğrafyalarda kültürel tahribatın sistematik olarak artışı görülmektedir.

Toplumunu oluşturan bir şehrin yok edilmesiyle toplumun hafızasının da yok edildiğini belirten Akif Emre (Emre, 2006), ilgili makalesinde ifade ettiği gibi:

“Buda heykelleri, neredeyse, dünya tarihinde ilk kez savaş nedeni olan sanat eseri unvanını kazanacaktı. Çünkü sorun sadece maddi kültürel zenginliğin yağmalanması/ tahrip edilmesinden ibaret değil; sanatı, kültürel mirası ayaklar altına alınan bir toplumun çığneden onuru toplumun ruhunun, bilincinin tahribi söz konusu...”

1985 Yılında İstanbul'da Arap-İslam Mimarisinin Korunması ile ilgili bir konferans düzenlenmiştir. Konferansta kültürel mirası korumanın sadece devletin işi değil, toplumun da bir görevi olduğu ancak bunun da ancak eğitimle mümkün olabileceği ve tarihsel kimliği korumak zorunluluğu üzerinde durulmuştur. İslam ülkeleri arasında bir koruma felsefesinin olmaması, kültürel bir fon oluşmaması, ülkelerin kendilerine ait bir yöntemlerin bulunmaması, hükümet gibi koruma sorumlularının aldığı yasal önlemlerin yetersiz olması gibi sorunlar belirlenmiş ve sorunlara çözüm aranmıştır.

Tarihi İslami kentlerin azında kültürel mirasın korunmasına özen gösterilmiştir. Mimari eserleri korumak sadece devletleri ya da kurumları değil toplumu da ilgilendirmelidir. Kendi tarihi mirasını, kendine ait kültürel değerleri koruma altında tutan Batı, İslami kentlerin özelliklerini dile getirirler bile İslam toplumlarında bu koruma farkındalığı eksiktir (Kumar & Al-Kubaisi, 1987).

Tüm insanlığa ait olan mimari yapılar, ülkelerinin ortak mirası olduğu kadar tüm insanlığa aittir. Kültürel miras bilinci verilmeyen toplumların eserleri alınarak/çalınarak başka ülkelere götürülmüşlerdir. Amaç İslam ülkelerinin ortak kültürel ve tarihsel mirasını korumaktır. Korumanın yapılabilmesi için kuramsal bilginin yaşama geçmesi uygulama ile mümkündür. Bu bilincin sağlanması için tanımak, bilgilenmek, eğitmek ve öğretmek gereklidir. Kültürel miras korumak için kuramsal eğitim alanında uygulamaya yönelik olmalıdır. Ülkeler arası teknik, ekonomik iş birliği sağlanmalıdır (Ağaryılmaz, 1987).

Korumada en önemli konu halkın katılımıdır. Çünkü korunacak varlıkların sahipleri onlardır. Yöneticilerin ve sorumluların ilk görevi korumanın ne olduğu ve değeri konusunda halkı bilinçlendirmektir. Bu konuda uzman kişiler bulunmaları ve onların görüşü alınmalıdır. Şehirlerin kültürel mirasını ancak o şehri tanıyanlar koruyabilir (Kuban, 1987).

20. Yüzyıl başlarında Balkan Savaşları'nda Osmanlı kültürel mirası, Dünya Savaşı'nda dünya kültürel mirası büyü ölçüde savaşlar nedeniyle tahrip edilmiştir. Birleşmiş Milletlerin kurulmasını sağlayan milletleri topluluğu 1931 yılında savaş sırasında kültürel varlıkların korunmasıyla ilgili ilk uluslararası antlaşmaları imzalamışlardır (Güner, 2009).

İkinci Dünya Savaşı ile sivil mimari üzerinde yaşanan yıkımlar ve tahribatlar sonrasında 1940-1950 yıllarında Avrupa kentlerindeki yapıların tarihi anıtsal olanları korunmuş, diğerleri yıkılarak yeniden yapılmıştır. Polonya savaş sonrası yeniden inşa örneklerinden biridir. Varşovalılar toplumsal belleğin ve ulusal kimliğin bir parçası olarak savaşta tahrip olan anıtsal olana ve olmayan tüm yapıların yeniden inşa edilmesini istemişlerdir. Varşova eski belgeler ve fotoğraflar yardımı ile yeniden inşa edilmiştir (Sarısözen, 2018). İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa ülkelerinin kimliklerini koruma bilinci savaşın yok ettiği mimari mirasın ve çevrenin yeniden inşa edilmesini sağladı. Savaş sırasında zarar görmüş bu tabakanın yeniden inşa edilmesi, asli değerlerini, değer sistemlerini ve harap olmuş şehirleri yeniden yaşanılır duruma getirmek korumanın esas amacı ve uygulama konusu oldu (Cansever, 2006, s. 188).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda kültürel varlıklardaki ağır tahribatlar Avrupa'daki kültürel varlıklara yönelik bir farkındalık oluşturmuştur. Kültürel varlıkları koruma düşüncesi gelişmiştir. Bu amaçla çeşitli organizasyonlar oluşturulmuş ve uluslararası sözleşmeler imzalanmıştır. UNESCO bu kuruluşlardan ilki ve en önemlisidir. Kültürel mirası tespit etmek ve korumak için UNESCO ile iş birliği olan konseyler kurulmuştur. Ayrıca kültürel mirası korumak için çeşitli bağımsız sivil toplum örgütleri ve vakıflar da çalışmaktadır.

3.2 ULUSLARARASI KURULUŞLAR

3.2.1 UNESCO

Birinci Dünya Savaşı sonrası BM çatısı altında eğitim, bilim ve kültürün korunması ve yeni politikalar oluşturmak için 16 Kasım 1945'te UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim-Bilim ve Kültür Organizasyonu) kuruldu (UNESCO, UNESCO Kuruluş Sözleşmesi, 1946). 16 Kasım 1945 tarihinde kurulan UNESCO, 4 Kasım 1946'da resmen yürürlüğü girmiştir. Merkezi Paris'te bulunmaktadır. 193 devlet üyesidir. 1972'de UNESCO, Dünya Kültürel ve Doğal Varlıklarını Koruma Sözleşmesi'ni benimsemiştir. Bu sözleşme, "dünya mirası" ve "üstün evrensel değer" kavramlarını tanıtmış ve yaymıştır.

14. maddede Dünya Miras komitesinin, Roma Merkezi (ICCROM), ICOMOS ve IUCN adındaki çalışma birimlerinden uzmanlıkları kapsamında destek alacağı da belirtilmiştir.

3.2.2 ICOMOS

Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi/ (International Council on Monuments and Sites) 1965 yılında Varşova'da kurulmuştur. Venedik Tüzüğü'nde geçen anıt ve yerleşmelerin korunması için çalışacak uluslararası bir konsey olarak kurulmuştur. Kültürel miras alanlarının korunması için çalışmaktadır. Mimar, tarihçi, arkeolog, sanat tarihçi, coğrafyacı, antropolog, mühendis ve şehir planlamacıların yer aldığı disiplinler arası çalışmaların yapıldığı bir sivil toplum kuruluşudur. ICOMOS, UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesinin uygulanması için Dünya Mirası Komitesi Danışma Kurulu'dur.

Amacı, anıtların, inşa edilen komplekslerin ve alanların korunmasını, korunmasını, kullanılmasını ve geliştirilmesini teşvik etmektir (ICOMOS, 2018).

3.2.3 ICOM

1946 Yılında Paris'te kuruldu. ICOM, müze alanındaki tek küresel organizasyondur. Bütün dünyada 37.000'den fazla müze uzmanının oluşturduğu bir ağa sahiptir. Bu uzmanlar birlikte bütün dünyanın müzelerini temsil ederler. Büyük afetler, askeri çatışmalar sırasında ve sonrasındaki ilk müdahaleleri desteklemeyi görev edinmiştir. ICOM, eski eser kaçakçılığı ile mücadele etmek için geliştirilen çeşitli araçları da desteklemektedir. Eser Kimliği (Object ID) kültürel eserleri tanımlamak için kullanılan standartlaştırılmış bir kayıt sistemidir. Tehlikedeki objeler bu standarda göre kaydedilmişlerse tanımlanmaları kolaylaşır. ICOM' un risk altındaki kültürel eserler için hazırladığı Kırmızı Listeler' de dünyanın tehlikedeki arkeolojik eserleri ve sanat eserleri tanımlanır. Amaç bu konuda sorun yaşanan yerlerde ve ülkelerde kültürel eserlerin satılmasını veya kaçırılmasını önlemektir. Bu listeler polis ve gümrük görevlilerinin risk altındaki eserleri tanımlamasına yardım eder, eserlerin kaçırılmasının ya da satılmasının önlenmesine katkıda bulunur. ICOM tarafından Suriye için Acil Durum Kırmızı Listesi yayınlamıştır. Kırmızı Liste dünyanın çeşitli noktalarında meydana gelen silahlı çatışma gibi durumlarda ülkelerin kültür varlıklarının korunması için hazırlanır. Yasadışı tarihi eser ihracatının engellenmesi için acil kırmızı liste düzenlenmiştir. Liste Suriye'nin devlet kurumlarındaki envanterlere kayıtlı olan kültür varlıklarını içermektedir. (ICOM, 2018) Kırmızı Listede Suriye'nin Risk Altındaki Kültür Varlıkları içinde Tarih Öncesi, Eskiçağ, Roma Dönemi, İslami Dönem ve Osmanlı Dönemine ait eserler mevcuttur (ICOM, Emergency Red List of Syrian Cultural Objects at Risk, 2018)

3.2.4 ICCROM

Uluslararası Kültürel Varlığın muhafazası ve Restorasyonu Çalışmaları Merkezi / International Centre for Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property

ICCROM, II. Dünya Savaşı sırasında zarar gören kültürel mirasın savaş sonrası restore edilmesi ve korunması sürecinde edinilen bilgi ve deneyime dayanır. 1956'da İtalya, Roma'da kurulmuştur . Üye devletleri sınırları içindeki kültür mirasını korumaları

konusunda desteklemektedir. Kültürel miras türlerini korumak ve restore etmek için dünya çapında bir uzmanlar ve uzman kurumlar ağı oluşturmaktadır. Unesco ile iş birliği içindedir (ICCROM, 2018).

3.2.5 WHF

Dünya Anıtlar Fonu / The World Monuments Fund 1965 Yılında kurulmuştur. Merkezi New York'tadır. Tehlike altında bulunan kültür miras alanlarını tespit etmek ve bunların korunmasına dikkat çekmek için mali ve teknik destek vermektedir .1996 yılından beri gözlem listesi yayınlamaktadır (WMF, 2017).

3.2.6 Getty Koruma Enstitüsü

Getty Koruma Enstitüsü'nün merkezi Los Angeles'tir. GCI dünyanın kültürel mirasının korunmasına katkıda bulunan bilgiler sunmaktadır. Araştırma, eğitim, uygulamalı arazi çalışması ve bilginin yayılması yöntemiyle uluslararası koruma uygulamaları alanında çalışan kâr amacı gütmeyen özel bir kurumdur. Enstitüde, sergi, eğitim, araştırma, koleksiyon gibi alanlarda çalışmalar yapılmaktadır (Getty, 2019).

3.2.7 Ağa Han Kültür Vakfı

1988'den bu yana, dünyanın önemli merkezlerinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Müslümanların fiziksel, sosyal, kültürel ekonomik açıdan yeniden bir araya getirmeye çalışan bir kuruluştur. Ağa Han Tarihi Kentler Programı ile kentsel dönüşüm projeleri yürütmüştür. Bu ülkelerden biri de Suriye'dir. Tarihi yapıların restorasyonu ve rehabilitasyon projelerinin desteklemektedir. Amaçları arasında Müslüman görsel kültürünü, tarihini, kültürel bütünlük ve coğrafi özgünlük ile sunmak bulunmaktadır. Ortadoğu bölgesinde şu an insani yardımlara odaklanmıştır. Suriye hükümeti ile 1999 yılında Selahaddin ve Halep Kalesi'nin restorasyonu için anlaşma yapılmış Selahaddin Kalesi'nin koruma işlemleri 2003 yılında tamamlanmıştır (AKDN, 2018).

3.2.8 Uluslararası Kriminal Polis Örgütü

İlk kez 1914 yılında Monoca 'da on dört ülkenin polis ve yargılarıyla polisiye iş birliği için bir kongre düzenlenmiştir. 1923 yılında Viyana'da uluslararası polis

komisyonu olarak resmi statü kazanmıştır. 1946 Yılında merkezi Paris'e taşınmıştır. INTERPOL ismini 1956'da almıştır. 1989 yılında merkez bu defa Lyon'a taşınmıştır (INTERPOL, 2019).

UNESCO, Suriye'deki tahribat ile ilgili INTERPOL, ICOM gibi uluslararası birçok kuruluş iş birliği içinde çalışmaktadır. Uluslararası alanda kültür varlıklarının korunmasına ilişkin ilk düzenlemelere bakıldığında, bunların savaş ve silahlı çatışma ortamındaki kültür varlıklarının başına gelen zararlarla ilişkili olduğu görülmektedir.

UNESCO'nun ilk yayınladığı sözleşme Silahlı Çatışmalarda Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ve Birinci Protokoldür. UNESCO'nun yayınladığı ilk sözleşme Lahey ve Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Varlıkların Korunması Sözleşmesidir.

3.3 ULUSLARARASI SÖZLEŞMELER

I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımın arkasından kentlerde bulunan tarihi binaların onarımı ve korunması önem kazanmıştır. Uluslararası iş birliği komitesi ICIC'in girişimiyle 1931'de Atina'da 1. Uluslararası Tarihi Anıt Mimar ve Teknik Uzmanları Konferansı düzenlenmiştir

3.3.1 Lahey Sözleşmesi

II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkım yüzünden yok olan kültürel mirasın getirdiği endişeyle hazırlanmıştır. 1954'te Hollanda'nın Lahey şehrinde kabul edilen sözleşme, savaş ve askeri işgal sırasında anıtların, kültürel alanların, kültürel eserlerin saklanması için ayrılmış yerlerin, kütüphanelerin ve arşivlerin korunmasını sağlamak için taraf devletlerin uymaları gereken kuralları düzenlemektedir.

Savaş hukuku, örf, adet kurallarına ilişkin 1907 sayılı Lahey Sözleşmesi'nin yönetmeliğinde din, eğitim, sanat, bilim hayır amaçlı kullanılan binalar, tarihi eserler ve hastanelere yapılacak saldırılar yasaklanmıştır. Bu düzenlemeye göre, kültür varlıkları ile okullar veya hastaneler gibi diğer sivil karakterli yerleri korumadaki amaç benzer özellikler taşımaktadır. Ancak 1950 sonrasında kültürel miras alanında yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında, kültürel mirasın, taşıdığı sanatsal veya bilimsel değerini yanı sıra, "insanlığın ortak mirası" olmasından ötürü korunması gerektiği anlayışı ortaya

konmuştur. Dünya Miras Sözleşmesi'nin önsözünde ise, “kültürel ve doğal mirasın herhangi bir parçasının bozulmasının veya yok olmasının, bütün dünya milletlerinin mirası için zararlı bir yoksullaşma teşkil ettiği”, “kültürel ve doğal mirasın parçalarının istisnâ bir öneme sahip olduğunu ve bu nedenle tüm insanlığın dünya mirasının bir parçası olarak muhafazasının gerektiğini” ve “kültürel ve doğal mirasın korunmasına iştirakin, bütün milletlerarası camianın ödevi olduğunu” kabul edilmektedir. Avrupa Konseyi de kültür ve kültürel miras alanında kabul ettiği belgelerde ortak miras anlayışını benimsemektedir.

1954 tarihli Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme ile kültürel miras kavramı normatif bir içerik kazanmıştır (Final act of the Intergovernmental Conference on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 1954, 2010)Sözleşmede yer alan Mavi Kalkan savaş sırasında korunacak kültürel mirasın uluslararası işaretidir. Mavi Kalkan, Kızılhaç ve Kızılay'ın kültürel miras alanındaki eşdeğeridir. 1954 Lahey Protokolü'nün öngörmesiyle 1996 yılında kurulmuştur. (V Madde 16) 1954 Lahey Sözleşmesi'nde (The Hague Convention) kültürel miras kavramı içine anıtsal eserler, tarihi ya da sanatsal öneme sahip yapılar ve arkeolojik sit alanları gibi taşınmaz kültür varlıkları; resim, heykel gibi sanat eserleri, kitaplar ve arşivler, el yazmaları bilimsel açıdan önemli koleksiyonlar gibi sanatsal, tarihi veya arkeolojik öneme sahip taşınabilir kültür varlıkları alınmaktadır

1954 Lahey Sözleşmesi'nin 1999'da imzalanan 2. protokolünde taraf devletler sözleşmeye ekler yapmış ve koruma sistemini geliştirmiştir. Sözleşme 1980'ler ve 1990'lardaki silahlı çatışmalara tepki olarak hazırlanmıştır. Kültürel varlıkların korunması ve onlara saygı gösterilmesi konusundaki kavramları netleştirmiş, insanlık için önemli olan kültür varlıklarının saldırılara karşı korunması önlemlerini geliştirmiş ve kuralların uygulanmasını sağlamak için yeni kurumlar oluşturmuş, dünya kültür mirası alanları gibi özel yerlerin korunması için “arttırılmış koruma” kavramını getirmiştir.

Sözleşme şunları sağlamayı amaçlamıştır:

Savaş sırasında kültürel varlığa saygı gösterilmesi (Varlığın işlevinden ötürü askeri hedef oluşturduğu durumlar hariç)

Kültürel varlığa saldırıdan kaçınmak için olanaklı bütün önlemlerin alınması

Askeri hedef olabilecek yerlerin kültürel mirasın yakınına yerleştirilmemesi

Bir devletin diğerinin toprağını işgal etmesi halinde kültürel varlığın yasadışı ihracının veya ona kasten zarar verilmesinin engellenmesi.

Kültürel varlığın kasıtlı olarak hedef olarak alınması ilk kez bir savaş suçu olarak tanımlanmıştır. İkinci protokolün tarafları, kendi topraklarında meydana gelen veya vatandaşlarının sorumlu olduğu ciddi ihlallere ilişkin olarak ulusal ceza kanunları yapmakla yükümlüdür(UNESCO, Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 1999).

1954 tarihli Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Varlıkların Korunmasına Dair Lahey Anlaşması ve Protokolü'nün benimsenmesinden on altı yıl sonra, uluslararası toplum, söz konusu korumayı daha geniş bir çerçeveye kapsamına almak amacıyla, 1970 tarihli Çalınan veya Yasa Dışı İhraç Edilen Kültürel Nesnelere UNESCO Sözleşmesi 1995 yılında UNIDROIT ile geliştirilmiştir. Sözleşme ile kültür varlıklarının yasadışı ticaretini engellemeyi hedeflemiştir. Ayrıca, yalnızca beyan edilmiş ve envanteri tutulmuş kültürel varlıkları değil, her türlü çalınmış kültürel varlıkları içermekte ve tüm kültürel varlıkların ülkelerine iade edilmelerini şart koşturmuştur (UNESCO, The 1995 UNIDROIT Convention, 1995).

3.3.2 Venedik Tüzüğü

I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımın arkasından kentlerde bulunan tarihi binaların onarımı ve korunması önem kazanmıştır. Uluslararası iş birliği komitesi ICIC'in girişimiyle 1931'de Atina'da 1. Uluslararası Tarihi Anıt Mimar ve Teknik Uzmanları Konferansı düzenlenmiştir 1964 yılında Venedik'te toplanan 2. Uluslararası Anıt Mimar ve Teknik Uzmanları Konferansı yapılmıştır.

1964 yılında tarihî yapıların korunması ve restorasyonunu uluslararası bir çerçeveye belirleyen anlaşma neticesinde kabul edilen 'Venedik Tüzüğü' ile yer almıştır. Tüzükte insanların, insani değerlerin bütünlüğünde gittikçe daha çok bilinçlendikleri ve

eski anıtları ortak miras saydıkları belirtilmiştir. Venedik Tüzüğü'nün karakterini belirleyen prensipler oluşturulmuştur. Bu prensiplere göre; tarihi anıt kavramı sadece tek tek mimari eserleri değil, onların yanı sıra tarihi ya da kültürel bakımdan önemli kentsel ya da kırsal yerleşmeleri de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanın geçmesiyle kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de içine alır. Anıtların korunmasındaki ve onarılmasındaki amaç onları bir sanat eseri olduğu kadar bir tarihi belge olarak da korumaktır. Farklı devirlerin anıtın parçası haline gelmiş katkıları saygı görmelidir. Arkeolojik alanlarda yeniden inşa işlemleri sadece orijinal parçaların bir araya getirilmesiyle yapılabilir. (ICOMOS, The Venice Charter, 1964).

3.3.3 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü, Paris'te ve ekonomik şartların değişmesiyle tahrip olgusuyla yok olma tehdidi altındaki Kültürel ve Doğal mirasın herhangi bir parçasının bozulmasının veya yok olmasının, bütün dünya milletlerinin mirası için zararlı bir yoksullaşma teşkil ettiğini göz önünde tutarak, 1972 tarihinde Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesini kabul etmiştir. Dünya Mirası Sözleşmesi, bir giriş kısmı ve 38 maddeden oluşmaktadır. Sözleşmenin esas metni ise, sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu kapsamda, Kültürel ve Doğal Mirasın Tanımları, Kültürel ve Doğal Mirasın Ulusal ve Uluslararası Korunması, üçüncü bölüm Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması ile ilgili bölümler bulunmaktadır (UNESCO, 1972).

Sözleşmenin 1. Maddesinde kültürel miras tanımı verilmektedir:

“Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnâ evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri.

Yapı toplulukları: Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnâ evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları.

Sitler: Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar kültürel miras alanları olarak tanımlanmaktadır”

Dünya Miras Sözleşmesini kabul eden taraf devletler, kendi topraklarında yer alan kültürel varlık envanter listesi Dünya Miras Komitesine sunarlar. Sitelerin olağanüstü evrensel değeri olması ve yaratıcı insan dehasının ürünü olması, belli bir zaman diliminde veya kültürel mekanda, mimarinin veya teknolojinin, anıtsal sanatların gelişiminde, şehirlerin planlanmasında veya peyzajların yaratılmasında, insani değerler arasındaki önemli etkileşimi göstermesi, kültürel bir gelenek veya yaşayan ya da kayıp bir uygarlığın tek veya en azından istisnai tanıklığını yapması, insanlık tarihinin bir veya birden fazla anlamlı dönemini temsil eden yapı tipinin ya da mimari veya teknolojik peyzaj topluluğunun değerli bir örneğini sunması, bir veya daha fazla kültürü temsil eden geleneksel insan yerleşimine veya toprağın kullanımına ilişkin önemli bir örnek sunması ve özellikle bu örneğin geri dönüşü olmayan değişimlerin etkisiyle dayanıklılığını yitirmesi, istisnai düzeyde evrensel bir anlam taşıyan olaylar veya yaşayan gelenekler, fikirler, inançlar veya sanatsal ve edebi eserlerle doğrudan veya maddeten bağlantılı olması (UNESCO, whc.unesco.org, 2019) şeklinde on seçim kriterinden en az birini karşılaması durumunda Dünya Mirası Listesine dâhil olurlar.

UNESCO bünyesinde gerçekleştirilen 1972 tarihli konferans kültürel mirasın korunması adına önemli ve hala geçerliliğini koruyan bir sözleşmenin hazırlanmasını sağlamıştır. "Dünya Kültür ve Doğal Mirası Koruma Hakkındaki UNESCO Konvansiyonu" ile korumaya değer olarak nitelendirilen alanların beraberinde “miras” kavramı gündeme gelmiştir. Kültürel mirasın evrensel bir değer olduğu kabul edilmiş ve bu mirasın korunması için ortak bir çalışma yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda bu alanları kapsayan bir Dünya Miras Listesi hazırlanması gerekli görülmüştür. Dünya Miras Listesi’ni hazırlamak ile görevlendirilmek üzere UNESCO bünyesinde Dünya Miras Merkezi kurulmuştur. Bu komisyonun görevi Dünya Miras Listesi’nde yer alması için önerilen alanları değerlendirmek, listede yer alan alanların korunmasını sağlamak ve periyodik raporlamalar ile mevcut projeler hakkında görüş bildirip danışmanlık yapmaktır. UNESCO Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Sözleşmesi (WHC, 1972)’ ne göre taraf ülkelerin kültürel miras risk yönetimi yükümlülüğü

bulunmaktadır. İlk olarak kültürel varlıkların sayısı, cinsi, değeri, niteliği vb. envanter listesi, envanterlerin bulunduğu ortam, ortamda çalışanlar belirlenmelidir. Kültürel varlıklara yönelik risklerin ne olduğu, derecesi ve alınacak önlemler belirlenmelidir. Ancak önemli olan uygulama aşamasıdır. Bunun dolaylı doğal afetler dışında savaşlar ve silahlı çatışmalar sırasında kültürel mirasın korunmasında görev yapan kişiler iyi eğitilmeli ve tatbikatlar gerçekleştirilmelidir (Aydın & Güner , 2013, s. 78).

Dünya Miras listesinde yer alan doğal ve kültürel mirası oluşturan varlıklar doğal afet, doğal tahribat gibi hızlı bozulmalar ile “silahlı bir çatışma çıkması durumunda yardım talep edil olan kültürel varlıklar için yardım edilebilir. Bu durumda sözleşmenin 11. Maddesi 4. Fırkasında sözleşme çerçevesinde tahribata uğrayan kültürel varlıklar taraf ülkeye bir yaptırım niteliğinde olan “Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesine” alınmaktadır. Acil ihtiyaç halinde Komite, herhangi bir zamanda tehlike altındaki Dünya Mirası Listesi’ne yeni bir madde ekleyebilir ve hemen bunu duyurabilir. Ayrıca bunu *Kırmızı Liste* adında yayımlayabilir. Kırmızı liste tehlike altında henüz yok olma tehdit ortaya çıkmadan tedbir amaçlıdır. Tehlike altındaki varlıkların korunmasına yönelik girişimler için yapılmaktadır. Doğal ve kültürel varlıkta meydana gelen tahribat, bozulma vb. etkiler ile özgün ve evrensel niteliklerini kaybetmesi durumunda Komite tarafından, Dünya Miras Listesinden çıkarılmaktadır. Listedeki çıkarılmaya ilişkin açık bir düzenlemeye rastlanılmamaktadır. 192-198. Paragraflarda listeden çıkarılmaya ilişkin dünya miras varlığının özgün nitelikleri beşerî faaliyetler yüzünden adaylık aşamasında tehdit altındaysa, taraf devlet tarafından iyileştirici tedbirler alınmadıysa ve öngörülen sürede tedbirler uygulanmamışsa gibi hükümler bulunmaktadır . Söz konusu durumlardan birinin bulunması halinde farklı bir kaynaktan bu bilgilere ulaşılmakta ve belge ve beyanlar dâhilinde komite tarafından kültürel varlık dünya miras listesinden çıkarılıp çıkarılmaması hakkında karar almaktadır. Komite üyelerinin üçte ikisinin çoğunluğu ve taraf devlete haber verilmesi ile taraf devletin de bu konuda görüşü alınmalıdır (Güneş, 2011, s. 152).

3.3.4 Cenevre Sözleşmesi

12 Ağustos 1949 tarihli sözleşmeler İlgili Cenevre Sözleşmesinin hukuk çerçevesinde, korunan mülkler ve savaş suçlarıyla ilgili Cenevre Sözleşmesinin hükümleri uyarınca ; 1 ve 2. Maddesine göre siviller; 6 ve 10. Maddelerine göre yerleşim yerleri, korunmasız ve olarak kullanılan sivil binalar ve dini, tarihi, eğitim, sanat, bilim, hayır amaçlı binalar, hastaneler askeri hedef değildir. Her ne şekilde olursa olsun savaş suçudur. İnsan hakları üzerine yapılan 4 anlaşmadan oluşmaktadır. Uluslararası olsun ya da olmasın silahlı çatışmalar sırasında uyulması gereken kuralları içermektedir (The Geneva Conventions of 1949 and Hague Convention No.IV of 1907, 1975). ABD Cenevre Sözleşmelerini tanımamaktadır. Bunun en iyi örneğini ABD'nin Irak ve Afganistan işgalinde görmekteyiz.

4. SURIYE’NİN KÜLTÜREL MİRASI

4.1 BİR SAVAŞ ALANI: SURIYE

Louvre Müzesi eski müdürü olan Suriye’de 1933- 1975 arasında arkeolojik kazı yapan Fransız Arkeolog André Parrot “Her kültürlü insan iki ülkeye aittir: Kendi ve Suriye” demiştir.

Suriye konumunda dolayı tarihin her döneminde önemli bir coğrafya olmuştur. Konumu, yeryüzü şekilleri, iklimi ve su kaynakları ile Suriye, nüfus ve ekonomik özellikleri ile jeopolitik açıdan orta kuşakta bulunan önemli bir ülkedir. Hitit, Asur , Roma, Bizans, İslam Devletleri ve Osmanlı Devleti’nin politikaları ile yönetilmiştir. Osmanlı Devleti’nin geniş coğrafyası içinde bulunan Suriye, Anadolu’nun güneyinde Akdeniz’in batısındaki konumundan dolayı Doğu-Batı; yönünde Anadolu ve Arap Yarımadası ve Kuzey-Güney yönünde ticaret yolları arasında bir geçiş noktası olarak siyasi, kültürel, ekonomik avantajlar kazanmıştır. Aynı zamanda tarihte ilk yazılı antlaşmanın sebebi olan savaş Suriye coğrafyasında yapılmıştır. Anadolu’dan ilk askeri seferler ticari, ekonomik, askeri, kültürel sebeplerle Suriye’ye doğru olmuştur. Suriye, Anadolu’nun dolayısıyla Türkiye’nin jeopolitiği ve güvenliği açısından güneye açılan kapısı durumundadır.

2011’de Dera’da başlayan hükümet karşıtı gösteriler sosyal ve ekonomik nedenler ile birleşince Suriye’nin diğer bölgelerine yayılarak bir iç savaşa dönüşmüştür. Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Temmuz 2012’de Suriye’deki durumu uluslararası olmayan bir silahlı çatışma olarak gördüğü sonucuna varmıştır (BBC, 2012).

Bölgede gerçekleşen iç savaş nedeniyle terör örgütlerinin varlığından dolayı Türkiye ve Suriye arasındaki siyasi uyuşmazlık ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye savaş sırasında hem stratejik hem kültürel açıdan önemli olan Süleyman Şah Türbesi’ni korumuştur. Türbenin ilk yeri olan Caber Kalesi ve ikinci yeri olan Karakozak köyü PYD/YPG’nin kontrolü altındaki Suriye toprakları içinde bulunmaktadır Caber Kalesi ve ikinci yeri Karakozak köyü savaş sırasında terör örgütleri tarafından işgal edilmiştir. Bu nedenle Suriye'nin Halep kenti sınırları içerisindeki Karakozak köyünde bulunan Süleyman Şah’ın naaşı 2015 yılında Türkiye’nin Suriye içinde gerçekleştirdiği ilk askeri

operasyon olan Şah Fırat Operasyonu ile Suriye'nin Eşme köyüne taşınmıştır (Çelikkol, 2018).Türkiye'nin güney sınırlarındaki güvenlik tehdidi nedeniyle BM Şartı'nın 51. Maddesinden kaynaklanan meşru müdafaa hakkı temelinde 24 Ağustos 2016-29 Mart 2017 tarihleri arasında Türk Silahlı Kuvvetleri , Özgür Suriye Ordusu ile Fırat Kalkanı harekâtını düzenlenerek DAESH unsurlarını etkisiz hale getirilmiştir. 28 Ocak 2018- 18 Mart 2018 tarihleri arasında da Zeytin Dalı harekâtı ile terör unsurları temizlenmiştir (MFA, www.mfa.gov.tr, 2019).

Ancak 2019 itibariyle İran, Rusya, Suudi Arabistan ve ABD gibi küresel güçlerin de içine karıştığı bir kaos oluşmuştur.

Suriye Semavi dinlerin ortaya çıktığı ve yaşandığı farklı inançların yaşandığı zengin bir coğrafyada yer almaktadır. Dolayısıyla çeşitli dini merkezler, tapınaklar, ibadethanelere sahiptir. Ancak bu zenginlik tarih boyunca savaşlar nedeniyle yağma ve tahribata uğramıştır. Savaş aktörleri tarafından bu çeşitlilik ve farklılıklar kabul edilmek istenmemiştir. Kültürel ve dini alanlar sistematik bir şekilde yok ederek kimlikler yok edilmiştir.

Suriye'nin geçmişi ortaya çıkarmak için arkeolojik alanlarında yapılan kazı ve araştırmalar savaş nedeniyle yavaşlamıştır. İç savaşın başlamasıyla Suriye, dünyanın en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Suriye'nin kültürel mirasının fark edilmesini sağlamıştır. Ancak sekizinci yılına giren çatışmalar sonucunda Suriye somut mirası ağır hasar almıştır. Burada çalışan ekipler, yeni veriler aramak için yakın bölgeler olan Türkiye, Azerbaycan, Kuzey Irak ve Ermenistan'a gitmişlerdir. Suriye hükümetinin kültürel mirası korumaya yönelik politikaları yetersiz kalmıştır. Kültürel mirasın yönetimi ile ilgili yeterli bir strateji geliştirmemiştir. Eski bir müze memuru Suriye halkının çatışma savaş öncesinde arkeolojik ve kültürel varlıkları koruma konusunda bilinçlendirilmediğini belirtmiştir (Kanjou, 2018, s. 376).

Suriye'nin GSYH'si ve kişi başına düşen GSYH'si 2010 yılından günümüze kadar düşme gösterdi.2014 itibariyle gayri safi yurt içi hasıla içinde %49 hizmetlerin, %30 Sanayinin, %20 tarımın payı vardı Suriye'de devam eden iç savaş ve çatışmanın ekonomiye olumsuz etkisi oldu. İşsizlik %60 'a (yaklaşık 3,5 milyon insan) kadar

yükseldi. İnsanların ev ve işlerini kaybettikleri için basit ihtiyaçları bile karşılanamayacak duruma geldi. 2007 %12 olan yoksulluk sınırı %83'e yükseldi (Fanack, 2019) Halk savaş sırasında yoksulluk ve güvensizlik yaşadığı için, savaş ortamı fırsat bilinmiş, uluslararası eski eser yağmacılığı ve kaçakçılığı teşvik edilmiştir

Suriye'nin kültürel mirası içinde Tunç Çağı, Helenistik, Roma, Bizans, Emevi ve Osmanlı dönemlerine ait önemli mimari kalıntılar yer almaktadır. Musevi, Hıristiyan ve İslami inançların eserleri ve mimarisi bulunmaktadır. Halep Müzesi Eski Müdürü Yousseff Kanjou'ya göre Suriye'nin arkeolojik mirasının imhası, insan hayatının sonunu; mirasın restorasyonu ise insanın yeniden canlandırılmasını temsil etmektedir.

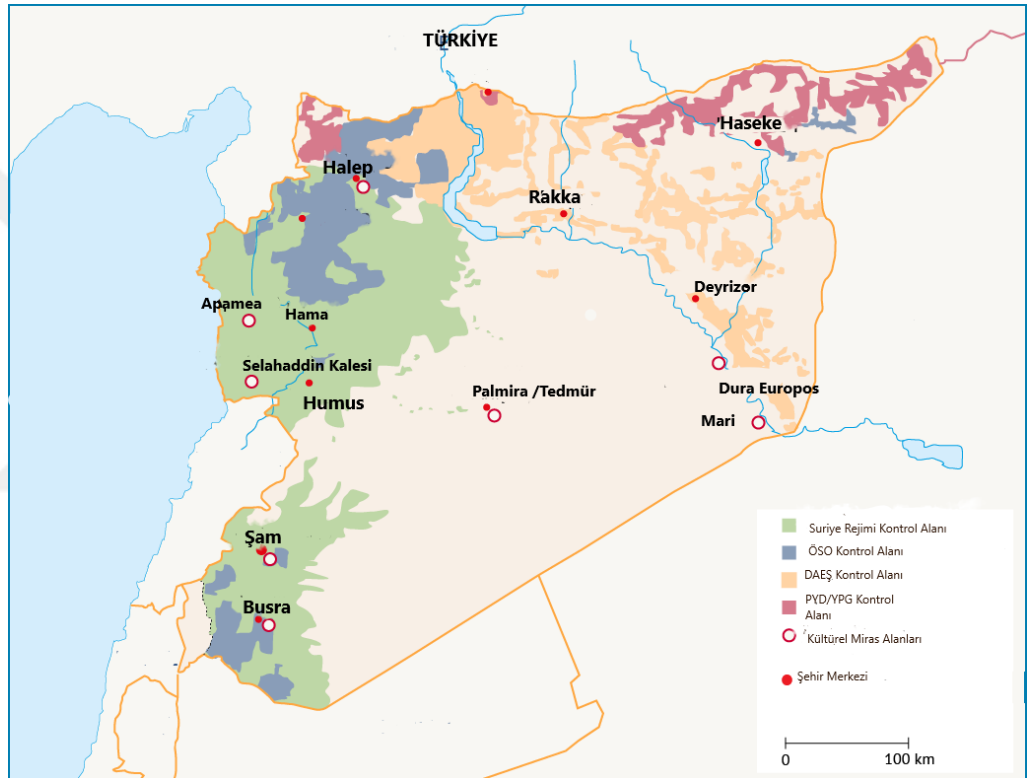
Özellikle son yıllarda silahlı çatışmalara yaşandığı ve devlet kontrolünün kaybolduğu yerlerde arkeolojik alanlara büyük zararlar verilmiştir. Ayrıca yerli halk ekonomik sebeplerle eser talanına katılmıştır Yağma, talan ve kaçakçılık yalnız çatışma ve savaş zamanlarında değil barış zamanlarında da arkeolojik zenginliği olan her ülkede yaşanan bir sorundur. Günümüzde uydu ve fotoğraf teknolojilerinin yardımıyla, uçaklardan ve uydudan çekilmiş fotoğraflar karşılaştırılarak zaman içinde alana ne kadar hasar verilmiş olduğunu açıkça görülmektedir. Kültürel miras insanlığın geçmişi konusunda en önemli bilgi kaynağıdır. Arkeolojik alanların envanter kayıtları tutulmadan, bilimsel yöntemler dışında kazılması buralardan elde edilecek bilgiyi yok etmektedir. Toplumla ait olan kültürel mirasın, yabancı kişi ve kurumların eline geçmesine sebep olmaktadır.

Suriye'de gerçekleşen tahribat nedenleri arasında dini, ekonomik sebepleri bulunmaktadır.

4.2 SURIYE KÜLTÜREL MİRAS ALANLARI

Dünya Miras Listesi'nde Suriye'nin kültürel miras alanları içinde Şam Antik kenti, Busra Antik kenti, Palmira Sit Alanı, Halep Antik Kenti, Şövalyeler Kalesi, Kuzey Suriye eski köyleri bulunmaktadır. Apamea, Dura Europos, Mari 1999 yılında Suriye tarafından UNESCO'ya Dünya Miras Listesine eklenmesi için aday gösterdiği kültürel miras alanlarıdır. Hama ve Rakka'da aday gösterilen kültürel varlıklar bulunmaktadır.

(WHC, 2018) (Harita 8). Apamea kenti 2013 yılında askeri işgal ile tahrip edilmiştir. Suriye'nin arkeolojik alanları ilk üç yılda yoğun olarak tahrip edilmesi dikkati buraya çekmiştir. Açık tahribat dışında bronz ve demir çağına tarihlenen Mari, Ebla terör örgütleri ve yasadışı kazılar nedeniyle tahrip olmuştur. Roma ve Helenistik döneme ait Apamea, Ebla Suriye rejim kuvvetlerinin bölgeye gelmesinden kısa bir süre sonra yağmaya uğramıştır (Casana, Satellite Imagery-Based Analysis of Archaeological Looting in Syria, 2015, s. 150).

Harita 2: Suriye Kültürel Miras Alanları

Kaynak: <https://fanack.com/syria/society-media-culture/culture/syrias-cultural-heritage-in-ruins/>

4.2.1 Halep Antik Kenti

Suriye'nin kuzeyinde Türk sınırına yakın olan Halep, batıda Akdeniz ve doğuda Fırat'ın ortasında ticaret yollarının kavşak noktasındadır. Şehir verimli tarım arazileri, su kaynakları ve doğal savunma avantajlarına sahiptir. Halep, M.Ö 2.binyıldan itibaren Hititler, Asurlar, Araplar, Moğollar, Emeviler ve Osmanlılar tarafından yönetilmiştir.

Bundan dolayı Hitit, Pers, Arap, Osmanlı'ya ait kültürel varlıklara sahiptir. Halep'in Anadolu'ya yakın olmasından dolayı gerek Hitit döneminde gerekse Osmanlı Döneminde Anadolu ile sürekli etkileşim halinde olmuştur. Halep'in doğu-batı ticaretinde önemli bir yerde olması dolayısıyla, nüfusunun artmasını etkili olmuştur. Osmanlı döneminde yapılan vakıflar sayesinde yapılan büyük çarşıları, İstanbul tipi minareleriyle Halep yakın zamana kadar Osmanlı mirasını taşımaktaydı (Masters, 2018). Savaş sebebiyle %70'ini Osmanlı eserlerinin oluşturduğu 200 tarihi eser tahrip edilmiştir (Habertürk, 2016) (Stoughton, 2017).

Halep 1822'de deprem sonrası doğal tahribata uğramıştı. Bu dönemde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin kurucusu Osman Hamdi Bey'in çalışmaları ve 1884 tarihli yasa ile Osmanlı İmparatorluğu'nda miras koruma özel bir idari ve yasal kategoriye dönüşmüştür. Hazırlanan yasada tarihi eserlerin, arkeolojik araştırmaya uygun alanların bulunması ve şehrin mirasına ait olarak algılanan anıtların korunması önemsenmiştir. 1850-1914 yıllarında Osmanlı Tanzimat çağında, deprem sonrası yeniden yapılanma süreci Halep'in kentsel mirası hazırlanan yasalar ile özgün bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Fransa ve Büyük Britanya, 1916'da Osmanlılara ait bölgeyi paylaşmak için Sykes-Picot anlaşmasını imzalamıştır. 1918 yılının sonunda İngiliz askerleri tarafından Halep işgal edilmiştir. 1920'de Fransa manda yönetimi altında Halep Devleti (Etat d'Alep) kurulmuştur. Fransızlar Şam'da, sivil nüfusa karşı hava bombardımanları yapmış ve inşa edilen mirasa da büyük zararlar vermiştir. Anıtlar ve çarşılar tahrip edilmiştir. 1931'e Jean Sauvaget tarafından İslam kültürüne ait anıtların bulunduğu, mevcut antik ve Hristiyan anıt listelerine tamamlayıcı olarak bir liste tasarlanmıştır. Sauvaget, listeyi hazırlarken olumsuzlaştırdığı ve küçümsediği Osmanlı belediyesinin envanteri de kullanmıştır. Sömürge planlayıcılarının ve miras envanter katılımcılarının yakınlaşmaları ve çalışmaları sonucunda ana anıtların etrafındaki bütün bölgelerin uzantısı olan Halep, korunması gereken kültürel bir bütün olarak düşünülmüştür. 1946'da bağımsızlık döneminde, Suriyeli elit kesim yeni planlanmış mahallelere taşınmıştır. Bu dönemde eski evler kırsal veya göçebe kökenli nüfuslara kiralanmıştır. Tarihi miras ihmal edildiği için zarar görmüştür. 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından İsrail devleti

kurulması tepki olarak ve jeopolitik nedenlerden dolayı Halep Yahudilerine ait yaklaşık 300 ev ve 11 sinagog yakılarak tahrip edilmiştir. 1970'den sonra tahrip edilen Halep kenti, mimarlar ve miras koruma uzmanlarının talepleri ile 1986'da UNESCO Dünya Miras Siteleri listesine eklenmiştir. 1999'da Suriye Eski Eserler Müdürlüğü ve Ağa Han Tarihi Kentler Programı dâhilinde kentsel dönüşüm yapılmıştır. Kentsel dönüşüm sırasında yoksul halk yerinde edilmiştir. Yoksul halkın rejime karşı bu kırgınlığı 2011 yılında isyana dönüşmüştür (Lafi, 2017).

Halep Antik Şehrinin mülkiyeti, Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğüne aittir. Eski Eserler Kanunu ile korunmaktadır. 1986 Yılında UNESCO Dünya Miras Listesine kabul edilen Halep, 2013 yılında Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesine alınmıştır. Halep'te meydana gelen tahribat için UNESCO tarafından ilk kınama 30 Mart 2012'de yapılmıştır. 9 Mart 2017'de Halep'in yeniden kazanılması için UNESCO öncülüğünde toplanılmıştır (UNESCO, 2018).

İç savaşta Halep Kalesi askeri alan ve askeri hedef olarak kullanılmıştır. Kale, Halep'in en gözde noktası bulunmaktadır. Merkezden yaklaşık 40 metre yükseklikte bulunan orta çağ kalesidir. Kalenin batısındaki dar sokaklarda yer alan Halep Kalesi 12-14 yüzyılda yapılmıştır. Kale etrafındaki oluşan eski Halep Şehri'nin düzeni değişmeden kalmıştır. Eski Halep sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerini yansıtan dini ve sivil yapılarıyla en zengin şehirlerden biri olmuştur. Tahrip olan Halep çarşısı Orta Doğu'nun en büyük ve en iyi korunan kapalı çarşılarından biriydi. Kalenin etrafında Antik Yunan ve Roma düzenini kalıntıları, 6.yüzyıla ait Hristiyan orta çağ duvar ve geçitleri, Eyyubi ve Memluklere ait cami ve medreseler ve Osmanlı sarayları bulunmaktaydı. Halep Kalesinin batısında yer alan Halep Ulu Cami Hz. Zekeriya'ya türbesinden dolayı Zekeriya Mescidi olarak geçmektedir. Mimarisi ve süslemeleriyle tamamen Şam'daki Emeviye Cami' ne benzemektedir. Caminin en gösterişli bölümü avlusu ile etrafındaki revaklı mekânlardır. Caminin kuzeybatı köşesinden yükselen kare planlı beş katlı minare, üzerindeki süslemeleri ve kitabeleriyle Suriye'deki Selçuklu sanatını temsil etmekteydi (Uluçam, 1997, s. 249). Ancak çatışmalar nedeniyle tahrip edilmiştir.

UNITAR Raporuna göre; Halep'te bulunan kültürel varlıkların 22'si tamamen yok edilmiş 48'si ağır hasar almıştır. Yerle bir edilmiş kültürel varlıklar içinde hotel, çarşı ve hanlar bulunmaktadır. Çarşılar on altıncı yüzyıldan bu yana bazıları on üçüncü yüzyıla dayanan büyük ölçüde değişmemiştir. 2012 yılındaki yangında ağır hasar görmüştür. Emevi Camii minaresi, savaş sırasında tahrip edilmiştir. 2013 yılında doğu dış duvarı ve kütüphane ve çarşı girişindeki bahçe tahrip edilmiştir (Satellite-based Damage Assessment to Historical Sites in Syria, s. 17-21) (Fotoğraf 1, 2).

Fotoğraf 1: Halep Emevi Cami Avlusu Tahribat Görüntüsü 2016

Kaynak: <http://english.alarabiya.net/en/life-style/art-and-culture/2017/07/26/Photos-The-Great-Mosque-of-Aleppo.html>

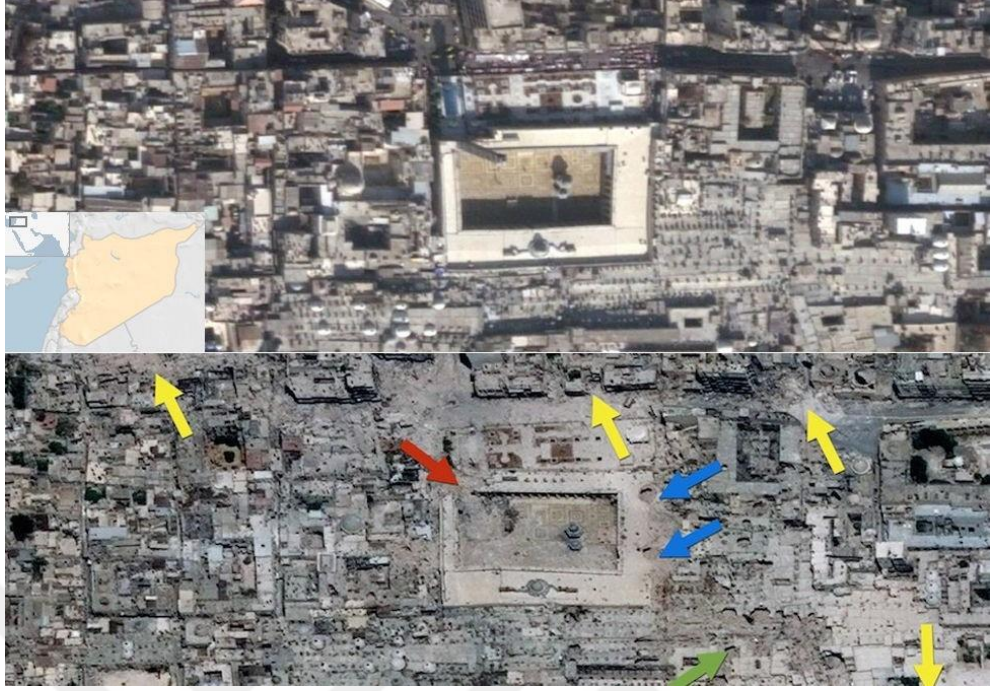
Fotoğraf 2: Halep Emevi Cami Tahribat Genel Görüntüsü 2017

Kaynak: George Ourfalian / AFP :

https://vid.alarabiya.net/images/2017/07/26/406d352f-9259-45e8-8010-9462cc873b30/406d352f-9259-45e8-8010-9462cc873b30_16x9_788x442.jpg

Toplam yağmalanmış, tahrip olmuş ve tahrip olmuş alanların sayısı tespit edilmekle birlikte, oldukça yüksektir . Mayıs 2011'de Suriye iç savaşının başlamasından itibaren sistematik bir şekilde tahribat yapılmaktadır. Halep %45 gibi yüksek bir oranla tahrip edilmiştir (Danti, 2015, s. 140).

Fotoğraf 3: Halep Kasım 2010 - Ekim 2014 Hava Fotoğrafları

Kaynak : https://www.aaas.org/sites/default/files/content_files/AAAS-SyrianWHS-9182014.pdf

Halep'in Kasım 2010 - Ekim 2014 arasında iki ayrı hava fotoğrafı incelendiğinde tahribat açıkça görülmektedir. Yeşil ok Medine Çarşısı'nın çatısındaki tahribatı, kırmızı ok, Emevi Camisinin minaresindeki yıkımı mavi oklar duvarlardaki tahribatı, sarı oklar çevredeki tahribatları göstermektedir.

2013 baharında, Halep Ulu Camii minaresi savaş sırasında tahrip edilmiştir. Taş, tuğla ve kerpiç gibi dayanıklı malzemelerden tarihi camiler ve medreseler, hükümet binaları ve sivil yapılar moloz yığına dönmüştür (Fotoğraf 3). En çok hasar kalenin güneyine verilmiştir. Fransız Mandasından kalan hükümet binaları da hasar gören yapılar arasındadır.

14 Temmuz 2014 ve 10 Ağustos 2014 tarihleri arasındaki bombalamalarda, 1546 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Halep Valisi Hüsrev Paşa tarafından Mimar Sinan'a inşa ettirilen Halep Hüsreviye Cami neredeyse tamamen yıkılmıştır (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4: Hüsreviye Cami Temmuz 2014 - Ağustos 2014 Tahribatı

Kaynak: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1334286-osmanlinin-22-mimar-sinanin-2-eseri-halepte-yerle-bir-oldu>

Fotoğraf 5: 2018 Halep Emevi Cami Restorasyonu

Kaynak: Gh.A.Hassoun, <https://sana.sy/en/?p=154089> , 22 Aralık 2018.

Halep Emevi Cami içinde savaş devam ederken restorasyon çalışmalarına başlanmıştır (Fotoğraf 5). Halep'te yeniden inşa faaliyetlerinde Rusya'nın adı geçmektedir. Çeçen lider restorasyon çalışmalarına başlayarak İslam kültür mirasına sahip çıktığını göstermek istemiştir (KAFKASSAM, 2019). Halep Emevi Camisi'nin yeniden inşasıyla ilgili Rusya'ya bağlı Çeçenistan Cumhuriyeti'nin finanse ettiği restorasyon çalışmaları Aralık 2016'da başlamıştır. 3 yıl içinde restorasyonun tamamlanması planlanmaktadır (Moussa, 2018).

Halep tarih boyunca deprem, yangın ve iskân gibi çeşitli sebeplerle tahrip olmuştur. Ancak Suriye iç savaşta Halep'in başta Emevi Cami olmak üzere birçok dini ve sivil yapısı tahrip olmuştur. Halep'te yeniden inşa politikalarında askeri sahada süren jeopolitik mücadele göze çarpmaktadır. Rusya'nın jeopolitik çıkarları sebebiyle yeniden inşa faaliyetlerini önemseydiği görülmektedir.

4.2.2 Busra Antik Kenti

Suriye'nin güneyinde Yermük nehrinin kaynağına yakın bir yerde Dürzi tepelerinin batı yamacında, denizden 850 m yükseklikte verimli bir ovada kurulmuştur. Bugün Ürdün-Suriye sınırının 30 km. kadar kuzeyinde, bağlı bulunduğu Dera'nın 41 km. güneydoğusunda ve Şam'ın 141 km. güneyinde yer almaktadır (Fayda, 1992, s. 470).

Busra ismi ilk olarak M.Ö 14.yüzyıldan kalma Tell Amarna tabletlerinde geçmiştir. Roma ve Bizans sonrası 634 yılında İslam sınırlarına dâhil edilmiştir. Busra'da arkeolojik sit alanlarının yanında Hristiyan ve Müslümanlara ait birçok önemli dini yapı kalıntısı bulunmaktadır. Busra'daki önemli yapılar ikinci yüzyıl Roma tiyatrosu, Hristiyan Katedrali ve İslam tarihinin en eski camilerinden biri olan Ömer Cami'dir . Dera Valiliği'ne bağlı olana Busra 1980 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine kabul edilmiştir. Eski eserler yasasına göre mülkiyeti Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü'ne ait olan Busra'da hükümetin yerleşim politikası nedeniyle modern bir köy oluşmuştur. Bu nedenle Busra'nın özgünlüğü bozulmuştur. 2013 yılında Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesine alınmıştır UNESCO 2015'te Busra'daki müzenin korunması için Suriye halkını kültürel miraslarını korumaları için birleşmeleri çağrısı yapmıştır (whc.unesco.org, 2018).

Busra'nın İslam tarihi ve coğrafyasında da önemli bir yeri vardır. Hz. Muhammed Busra'ya iki defa gitmiştir. Dokuz veya on iki yaşında iken amcası Ebu Talib ile gittiği ilk seyahat sırasında, Busra'da bir manastırda yaşayan rahip Bahira Hz. Muhammed'in peygamber olacağını söylemiştir (Fayda, 1992, s. 470). Rahip Bahira Bazilikası hasar alan yapılardan biridir.

Busra ile ilgili hazırlanan bir raporda Fatıma Cami, Ebu'l Fida Medresesi, Tiyatro, Ömer Cami, Bahira Bazilikası gibi önemli tarihi dini yapılar rejim ordusu ve muhalifler arasında çıkan çatışmalardan dolayı hasar aldıkları belirtilmiştir (Fournet , Blanc , & Piraud, 2015). Ma'raba Cami hasar gören alanlardan biridir. Minaresi ve duvarları yıkılmıştır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6: Busra'da Ma'raba Cami Tahribatı 2015

Kaynak: http://shirin-international.org/wp-content/uploads/2015/07/Bosra_DamageAssessment_June2015.pdf

Fotoğraf 7: Busra Tiyatro Hava Fotoğrafı 2014

Kaynak: https://www.aaas.org/sites/default/files/content_files/AAAS-SyrianWHS-9182014.pdf

Fotoğraf 8: Busra Ömer Cami Hava Fotoğrafı 2014

Kaynak: https://www.aaas.org/sites/default/files/content_files/AAAS-SyrianWHS-9182014.pdf

Busra'ya yapılan bombardıman sırasında Antik Roma Tiyatrosu hasar almamıştır (Fotoğraf 7). Ancak sarı okun işaret ettiği gibi Ömer Cami'nin kubbesi tahrip olmuştur (Fotoğraf 8).

Busra'daki tahribatlar genel olarak bombardıman veya askeri faaliyetlerden kaynaklanmıştır.

4.2.3 Şam Antik Kenti

1979 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine kabul edilmiştir. 2013 yılında Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesine alınmıştır. Kuruluşu M.Ö. 3. Binyıla dayanan Şam önemli bir ticaret şehri olmasının yanında Emevi Devleti'nin başkenti olmuştur. Helenistik, Roma, Hristiyan ve İslam'a ait birçok kültürel varlığa sahiptir. En önemli yapısı, dönemin kültürel, sosyal ve sanatsal özelliklerini temsil eden Emevi Şam Ulu Camidir. Cami çevresinde 125 adet han, medrese ve evlerden oluşan anıt topluluğu günümüze kadar korunmuştur. Şehrin duvarları sınırlarını oluşturur ve mülkiyeti, Eski eserler Yasasına göre Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü'ne aittir (whc.unesco.org, 2018). Şam antik kenti iç savaşta ağır hasar almamıştır.

4.2.4 Kuzey Suriye'nin Eski Köyleri

Köyler 2011 yılında Dünya Miras Listesine kabul edilmiş, 2013 yılında Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesine alınmıştır. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından geçici olarak yönetilmektedir. Miras alanı 8-10. Yüzyıllarda terkedilmiş, geniş kireçtaşı masifi üzerine bulunan 40 köyden oluşmaktadır. Evler, tapınaklar, kiliseler, mezarlıklar, hamamlar, kamu binaları özgünlüğü ve bütünlüğü bozulmadan günümüze gelmiştir. Sekiz arkeolojik parkta gruplandırılmıştır. Yapılarda toprağın ve suyun ustalıklı kullanıldığı dikkat çekmektedir. İşgal edilmemesi, yapı taşlarının yeniden kullanılmaması, 20 yüzyılda imar ve restorasyon kampanyalarının yapılmayışı sayesinde antik köyler korunmuştur (whc.unesco.org, 2019).

4.2.5 Şövalyeler Kalesi ve Selahaddin Kalesi

2006'da Dünya Miras Listesine kabul edilmiş, 2013 yılında Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesine alınmıştır. Savunma pozisyonları yüksek sırtlarda bulunan iki kale Bizans ve İslam dönemini yansıtmaktadır. Şövalyeler Kalesi 1142'den 1271'e kadar Kudüslü Aziz John Hastane Emri ile yaptırılmıştır. Haçlı kalelerinin en iyi korunmuş örnekleri arasında yer almaktadır. Selahaddin Kalesi kısmen yıkılmış da olsa Bizans ve Eyyubiler tarafından eklenen bölümler ile özelliğini korumuştur. Özgünlüğü ve bütünlüğü korunan kaleler, Doğu Akdeniz'de, Avrupa kalelerinden farklı olarak hem Doğu hem Batının etkisi bir arada bulunduran en önemli örneklerden ikisidir. 1999'da gözden geçirilmiş Suriye Eski Eserleri Yasası ve Yerel İdare Bakanlığı Yasası (15/1971) ile korunmaktadır. Yerel İdare Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü (DGAM) ve yerel makamlarla koordineli olarak korunmasına katkıda bulunmaktadır (whc.unesco.org, 2018). Şövalyeler kalesi, 2012 ve 2014 yılları arasında bombalanmıştır (Gerstenblith, 2016, s. 358).

Temmuz 2012 itibariyle, Özgür Suriye Ordusu savaşçıları Selahaddin Kalesi ve Şövalyeler Kalesi'ni askeri amaçlarla kullanmıştır. Suriye ordusu, tarihi şapel de dâhil olmak üzere kaleyi askeri hedef amacıyla bombalamıştır. Kalelere Suriye rejim ordusunun verdiği hasar daha fazla olmuştur (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 9: Şövalyeler Kalesi

Kaynak: <https://www.independent.co.uk/voices/commentators/fisk/robert-fisk-syrias-ancient-treasures-pulverised-8007768.html>

4.2.6 Palmira Antik Kenti

1980 yılında Dünya Miras Listesine kabul edilmiş, 2013 yılında Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesine alınmıştır. Şam'ın kuzeydoğusunda Humus bölgesinde bulunmaktadır. 17 ve 18. Yüzyılda Avrupa'dan gelen araştırmacılar tarafından keşfi mimari stilleri ve kentlerin tasarımını etkilemiştir. Ana sütunlu cadde, büyük kamu binaları ve mezar anıtları 3.Yüzyılda Roma egemenliğinin zenginliği ve ihtişamı göstermektedir. Site ulusal anıt olarak belirlenmiştir. Ulusal Antikalar Yasası ile korunmaktadır. Mayıs 2015'de UNESCO, Palmira'nın kurtarılması için uyarıda bulunmuştur (whc.unesco.org, 2018).

Şam'ın 260 km kuzeydoğusunda bulunan Palmira antik dönemde ticaret yolları üzerinde bir "hurma ülkesi" idi. Asur döneminden sonra kaynaklardan elde edilen

bilgilere göre şehrin sütunları ve binalarının Hz. Süleyman'a nispet edilmiştir. 3.yüzyılda Araplar tarafından kurulan Tedmür, 7. yüzyılda İslam orduları tarafından fethedilmiştir. Günümüzde Humus'a bağlıdır (Ağırakça, Tedmür, s. 2011).

Terör örgütü DAEŞ, jeopolitik hedefleri uğruna Dünya Miras Alanı Palmira'nın kontrolünü 2015 Mayıs ele geçirmiştir. DAEŞ, Suriye'de tahribat ortağı ve savaş suçlularından biridir. Kasıtlı olarak zaman ve mekân ayırımı yapmadan dini yapıları tahrip etmiştir. Palmira antik kentinde ağustos ayında 2015 Baal-Shamin Tapınağını ve Bel Tapınağı havaya uçurmuştur (Fotoğraf 10, 11, 12). Arkeolog Halit el-Asaad'ı hazinelerin yerini söylemediği için öldürmüştür (NTV, 2015).

Fotoğraf 10: 2015 Palmira Tahribatı

Kaynak: <https://www.cbsnews.com/pictures/Palmira-destruction-temple-bel-triumph-arch-isis-before-after/2/>

Fotoğraf 11: Palmira Tapınak Hava Fotoğrafi 2015

Kaynak: <https://news.nationalgeographic.com/2015/11/151125-isis-syria-satellite-images-looting-archaeology/>

Fotoğraf 12: Palmira Bel Tapınağı Tahribatı 2016

Kaynak: <https://www.dw.com/en/why-Palmira-is-a-pawn-in-assads-game-with-the-west/a-19151498>

Fotoğraf 13: Ekim 2009 Ekim 2014 tarihleri arasında Palmira Arkeolojik Parkın Tahribatı

Kaynak: https://www.aaas.org/sites/default/files/content_files/AAAS-SyrianWHS-9182014.pdf

Ekim 2009 - Ekim 2014 tarihleri arasında iki hava fotoğrafı incelendiğinde bir yol dikkati çekmektedir. Fotoğrafta pembe oklarla gösterilen yerler tahribatı göstermektedir. Palmira arkeolojik parkı 2014 yılında askeri araçlarının geçişi sırasında oluşan yol nedeniyle tahrip edilmiştir (Fotoğraf 13).

Mart 2016'da Rusya, UNESCO'ya Palmira için destek ve uzmanlık sağlamaya hazır olduğunu bildirmiştir Rusya Suriye'deki jeopolitik amaçlarını Palmira Antik Kenti üzerinden göstermektedir. 27 Mart 2016'da Rus destekli Suriye ordusu Palmira'yı ele geçirip ve terör örgütünden kurtarmıştır. Rus Orkestrası tarafından antik tiyatrodaki bir konser verilerek Palmira'nın "kurtuluşunu" kutlamıştır. Savaş henüz devam ederken, Palmira'nın yeniden inşası, kültürel kimlik ve kolektif hafıza gibi konularla ilgilenilmektedir Suriye'de bitmemiş bir savaşın bu safhasında yeniden inşa etme ya da restorasyon planları yapılmamasına dair görüşler bulunmaktadır. Savaş sonrasında yerel paydaş olan Suriyeliler, siyasi statülerine ya da coğrafi dağılıma bakılmaksızın, yeniden inşa edilip edilmeyeceğine karar vermek için dâhil edilmelilerdir. Palmira'nın yeniden kültürel kimlik duygusunu geliştirmek için inşa edilirken, Suriye halkı, yeniden inşa faaliyetlerine dâhil edilmesi gereklidir. Çünkü, Palmira yerel halk için önemlidir. Dinleri veya etnik kökenleri ne olursa olsun, atalarının mirasının ve hatıralarının bir parçası Palmira'dadır. Son zamanlarda, Palmira'nın mirasının bir Avrupa mirasının parçası olduğunu iddia ederek, DAESH'in yıktığı şeyi koruma ve yeniden inşa etme faaliyetlerine katılmak istediği görülmektedir. Rusya dâhil olmak üzere Batı, Yakın Doğu'nun mirasını "Avrupa'nın hikayesinin" parçası ve Batı medeniyetinin kökenleri olarak görüyor bu mirasın sadece Avrupa'ya değil, aynı zamanda Suriye'ye ait olduğunu ve onların kimliğini ve hatıralarını temsil ettikleri göz ardı edilmektedir. Bu, toplulukların gelecekte, mirasa bağlı olduklarını hissetmelerini ve toplumun tekrar sosyal uyumunu geliştirmek için yeniden inşa süresince hizmet etmelerini sağlamak gereklidir. Bu şekilde mirasın savaştan sonra iyileştirici etkisi ve terapi bir etkisi olabilir (Munawar, 2017, s. 38-43).

4.3 SURIYE’DE KÜLTÜREL MİRASI KORUMA YÖNETİMİ

4.3.1 Yasalar

Suriye kültür varlıkları aşağıda belirtilen ulusal ve uluslararası yasalarla korunmaktadır.

Suriye, Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mirasın Korunması hakkındaki Lahey Sözleşmesi 6 Mart 1958 tarihinde kabul etmiştir. Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Yasaklanması ve Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirlere ilişkin 14 Kasım 1970 tarihli UNESCO Sözleşmesi, 21 Şubat 1975 tarihinde kabul etmiştir. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasıyla ilgili 16 Kasım 1972 tarihli UNESCO Sözleşmesi 13 Ağustos 1975 tarihinde kabul etmiştir (Emergency Red List of Syrian Cultural Objects at Risk, 2013). Ancak Suriye hükümeti imzaladığı bu uluslararası sözleşmeleri savaş sırasında ihlal ettiği düşünülmektedir.

Suriye Kültür Varlıkları Hukuku göre, Suriye’deki kültürel varlıklar, 1963 Eski Eserler yasası 1999 yılında değiştirilmiştir. Yasaya göre Eski eserlerin tanımlanmasından ve korunmasından Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü (DGAM) sorumludur. 3. Maddede taşınamaz ve taşınabilir somut kültürel varlıklar tanımlanmıştır. Bu hukuka göre taşınamaz somut kültürel varlıklar, eski insanların ihtiyaçları için tasarlanan doğal veya kazılmış mağaralar ve eski insanlar tarafından boyanmış veya oyulmuş kayalar, birikmiş yamaçlarda gömülü kent ve yapı kalıntılarının yanı sıra, eski insanların ihtiyaçları için tasarlanan doğal veya kazılmış mağaralar; camiler, kiliseler, tapınaklar, saraylar, evler, hastaneler, okullar, kaleler, duvarlar, oyun alanları, tiyatrolar, odalar, hamamlar, mezarlar, inşa edilmiş kanallar, barajlar, bu binaların kalıntıları ve bunlara kapılar, pencereler, sütunlar ve balkonlar gibi farklı amaçlar için kurulmuş tarihi binalardaki çekmece, tavan, saçak, anıt, sunak ve mezar taşlardır. Taşınabilir somut kültürel varlıklar heykeller, madeni paralar, resimler, yazılar, el yazmaları, tekstil ürünleridir. Suriye Eski Eserler yasasına göre taşınır ve taşınmaz antikaların üzerlerine yazı yazılarak, gravür edilerek veya özelliklerinin değiştirilmesiyle imha edilmesi, dönüştürülmesi ve zarar görmesi ya da parçalarının çıkarılması yasaktır (Bölüm 1, Madde 7). Madde 12’de Eski Eserler Kanunu, yağma suçunu açıkça tanıır ve sahtecilik de

yasaklanmıştır (DGAM, 2015). Bütün kültürel varlıkların mülkiyeti devlete aittir. Savaş sırasında yapılan yağma ve yasadışı ticarete karşı Suriye'nin 18 Mayıs 1949 tarihli Medeni Kanun'u arkeolojik eserlerin özel kanunlarla korunduğuna dair yasa bulunmaktadır. 22 Mayıs 1949 tarihli Ceza Kanununda, tarihi anıtların tahribatıyla ilgilidir (Emergency Red List of Syrian Cultural Objects at Risk, 2013).

4.3.2 Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü (DGAM)

Şam merkezli, Kültür Bakanı ile bağlantılı olan ve Suriye Arap Cumhuriyeti'nin kültürel mirasını modern bilimsel yöntemlere göre korumaktan ve yayınlamaktan sorumlu olan bilimsel bir organdır. Arkeolojik ve tarihi bölgeleri keşfetmek, arkeolojik ve tarihi yapıların bakımı ve yönetimi için önlemler almak, müze kurulması ve yönetimi, müzelerin arkeolojik ve sanatsal zenginliklerini artırma çabası, Suriye Arap Cumhuriyeti topraklarında ve karasularında yapılan kazıları tadilat ve araştırma yapmak için lisanslı olan arkeolojik bilimsel kurum ve toplulukların çalışmalarını denetlemek gibi görevleri bulunmaktadır (DGAM, 2015, من نحن المديرية العامة للآثار والمتاحف).

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Suriyelilere kültürel miras farkındalığı kazandırmak için terör örgütünden temizlenen Rakka Müzesi'nin hasar fotoğraflarını paylaşmıştır (DGAM, 2017, بالصور، متحف الرقة بعد طرد عصابات داعش منه).

Suriye'nin yurtiçi mahkemeleri Suriye eski eserler kanununa göre tüm suçlar hapis cezası ve para cezası içermektedir. Arkeolojik alandan herhangi bir eser taşımanın cezası bir aydan iki yıla kadar uzamaktadır. Kültürel varlıkların zarar görmesi ancak askeri zorunluluk durumunda haklı görülmektedir. Halep ve Palmira'nın askeri amaçlı kullanılması buna bir örnektir.

4.3.3 Suriye İç Savaşı'nda Yapılan Hukuki İhlaller

1948 Uluslararası İnsan Hakları Hukuku kültürel miras yıkımını içerir. İnsan hakları Evrensel Bildirisi Suriye tarafından imzalanmıştır. Madde 27 'ye göre (BM, 1948)“Herkes, toplumun kültürel yaşamına özgürce katılma, sanattan zevk alma ve bilimsel ilerleme ve faydalarını paylaşma hakkına sahiptir.” 3 Ocak 1976 'da yürürlüğe giren (ICESCR) International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights/

Uluslararası Ekonomik, sosyal ve kültürel Haklar sözleşmesinin gerçekleşmesi için 15. Maddesine göre bilimin ve kültürün korunması gereklidir (UN Human Rights, 1966).

Suriye'nin yasalarına bakıldığında Suriye'nin kültürel miras alanlarının korunduğu düşünülmektedir. Ancak Suriye'nin kültürel varlıkları savaş öncesinde de korunmadığını uydu fotoğraflarının verilerinden görülmüştür. Uydu fotoğrafları son 50 yılda kültürel varlıklara yapılan zararı göstermiştir. Yapılan tahribatlar arasında buldozer faaliyetleri, askeri faaliyetler yağmalar ve yeni mezarlıklar görülmektedir (Cunliffe, *Damage to the Soul: Syria's Cultural Heritage in Conflict*, 2012, s. 232).

Suriye'deki çatışma bağlamında 1954 Lahey Sözleşmesinin iç çatışmalarda ne ölçüde uygulandığı eleştirilmektedir. Suriye'deki çatışma, sözleşmenin uygulandığı, uluslararası nitelikte olmayan bir çatışmadır. Madde 18'de sözleşmenin ilan edilmiş savaşa uygulanabilirliğini belirtirken, Madde 19, "uluslararası nitelikte olmayan" silahlı çatışmalara uygulandığından bahsetmektedir. Lahey sözleşmesinin uluslararası olmayan silahlı çatışmaya taraf olan tüm tarafların, ana Sözleşmenin 4. Maddesinde yer alan ve silahlı çatışma sırasında uygulanan kültürel mallara saygı gösterme şartlarına uymaları gerekmektedir. 1954 Silahlı Çatışma Halindeki Kültürel Varlıkların Korunması sözleşmesi Suriye tarafından onaylanmıştır Ancak Suriye 1999'da düzenlenen ikinci protokolü imzalamamıştır. Bu sebeple Suriye bu protokolden sorumlu değildir.

İlk protokol 1958'de Suriye tarafından imzalanmıştır. DGAM Genel Müdürü, UNESCO Suriye Ulusal Komisyonu Genel Sekreteri Dr. Nidal Hassan'ın arasında yapılan 25-26 Haziran 2018 tarihlerinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünde görüşmede DGAM Genel Müdürü, İkinci Silahlı Çatışma Zamanlarında Kültürel Varlıklar Sözleşmesi'nin yasal bir çerçeve olarak kurulmasının temel bir unsur olduğunu belirtip, Suriye'deki savaş durumunda, bir koruma sisteminin kurulmasında etkili olmadığına dikkat çekmiştir (DGAM, *زيارة خبيرة منظمة اليونسكو لتقييم كيفية العمل باتفاقية حماية التراث الثقافي في حالة النزاع المسلح*, 2018).

1970 UNESCO Sözleşmesi yasadışı kültür varlıklarıyla ilgili en geniş anlaşmadır. Bir ülkenin, yabancı bir güç tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak işgali ile kültürel varlıkları sahiplenmesi yasadışı olarak kabul edilir. Devlet yasadışı yollar ile

kültürel varlıklarını taşınması engellemek için tedbir almalıdır. Suriye bu sözleşmeyi imzalamış ancak uygulamamıştır. Suriye'den hangi nesnelere yağmalandığını tespit etmek oldukça zordur. BM tarafından için Şubat 2015 'te Suriye mirasını yıkımını kınamıştır. BM Suriye hükümetini meşru olarak tanımadığı için diplomatik ilişki mümkün olmamaktadır (Cunliffe, *Damage to the Soul: Syria's Cultural Heritage in Conflict*, 2012, s. 12).

Suriye'deki kültürel mirası koruma uygulamalarında yaşananlar uluslararası hukukun ve sözleşmelerin yetersizliği göstermektedir. Uluslararası nitelikte olmayan devlet dışı aktörlerin durumuyla ilgili de sorunlar ortaya çıkmıştır. Suriye'de devlet dışı aktörlerin durumu ve verdikleri tahribatlar da tartışılmaktadır.

Kültürel mirası yasalar ve sözleşmeler çerçevesinde koruması gereken Suriye rejimi de tahribatlara ortak olmuştur. Ebla antik kentine, Palmira' ya rejim tarafından zarar verilmiştir. Avrupa orta çağ tasarımının en iyi korunmuş şatosu olan ve 2012 ve 2014 yılları arasında isyancı grupların sığındığı Şövalyeler Kalesi bombalanmıştır. Palmira çevresi askeri bir üs olarak kullanılmıştır. Osmanlı yapısı olan Halep Camii kompleksinin tahribatı rejim ve muhalifler arasında olan silahlı çatışmalar sırasında gerçekleşmiştir (Gerstenblith, 2016, s. 374).

Suriye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde ihlaller yaşanmaktadır. Lahey sözleşmesine Madde 19'a göre devlet dışı aktörler de dâhil savaşan tüm taraflar, kültürel varlıklara saygı durmak zorundadır. Bununla birlikte devletler yağma doğrudan saldırı, ele geçirme, el koyma faaliyetlerini yasaklamalıdır. İşgal edilen yerleri korumak zorundadır. Sözleşmelere göre askeri bir zorunluluk olmadığı takdirde kültürel varlıklara zarar verilememelidir. Taraf devletler öncelikle kendi kültürel varlıklarını korumak zorundadır.

İç savaş nedeniyle Halep ve Idlib'te Dünya Miras alanı olarak tescillenmiş arkeolojik alanlar, antik yerler, mezarlar siviller tarafından sığınak olarak kullanılmaktadır. Sivillerin antik alanları sığınma yeri olarak kullanması Suriye Eski Eserler Yasası madde 7'ye göre suçtur. Ancak uluslararası sözleşmelerde sivillerin bu yerleri işgal etmesi askeri güçlerle ilgili uluslararası hukuk kapsamında değildir. Suriye

eski eserler yasasını ihlal edenler hakkında para cezaları verilmektedir. Miras alanlarındaki hasarın ekonomik ve sosyal etkileri olacaktır ve normalleşmeleri zaman alacaktır. Rejim ve muhalifler arasında çatışmalar devam ederken, yerel halk bölgeden ayrılırken miras alanları da silahları grupların ele geçmiştir. Bu durum uluslararası bir mesele haline gelmiştir.

Kültürel miras alanları siyasi stratejik açıdan önemli ise ve diğer hedeflere ulaşmak için engel oluyorsa kasıtlı şekilde doğrudan hedef olarak seçilmekte ve askeri güçler ya da terör örgütleri tarafından tahrip edilmektedir. Yağma ve yasadışı ticaret için nesnelerin kürekle çıkarılması hatta buldozer kullanılması tahribata neden olmaktadır. Çalınan ve ülkeden götürülen eserlerin geri dönüşü zor olmakta hatta mümkün olmamaktadır. Çatışmalar sırasında sivil halk tarafından sığınak olarak kullanılmaktadır. Terör örgütleri tarafından heykellerin dini ve sembolik nedenlerden dolayı şiddet kullanarak tahrip edilmiştir. Suriye'deki iç savaş uluslararası olmayan bir çatışma olduğu için uluslararası sözleşmelerin uygulamasında ihlaller oluşmaktadır. Halep, Dera, İdlib rejim tarafından sözde askeri gereklilikten dolayı tahrip edilmiştir (Cunliffe, Muhesen, & Lostal, *The Destruction of Cultural Property in the Syrian Conflict: Legal Implications and Obligations*, 2016, s. 4-8).

Kültürel mirasın korunması için uluslararası sözleşmeler düzenlenmiştir. Fakat bu sözleşmelerin uygulanma aşamasında ihlaller yaşanmaktadır. Suriye'nin eski eserlerden koruma sorumlusu kurumu DGAM ulusal ve uluslararası hukuk çerçevesinde çalışmıştır. BM'den aldığı destek yetersiz kalmıştır. Mevcut yasalar, Suriye'nin mirasını korumada etkisiz olmuştur.

Suriyeli eski bir müze personeline göre; Suriye'de kültürel mirası koruma yönetimi ile ilgili eksiklikler bulunmaktadır. Millileştirme politikasından dolayı, Suriye'den Türkiye ya da Lübnan'a götürülen eserlerin engellenmesi için uluslararası bir yasa yoktur. Halkın eksik bilgisi hükümetin eğitim politikasından kaynaklanmıştır. Yerel toplumun kendi kültürel mirasına karşı yabancılaşmasının nedeni, okul gezileri sırasında bu miras alanlarının önemi ile ilgili herhangi bir tartışmanın yapılmamasıdır. Öğretmen ve öğrenciler müze veya arkeolojik sitlere önceden bilgilendirilmeden ve koordinasyon

yapılmadan götürülmektedir. Kültürel miras, bir toplumun kimliğini temsil etmektedir. Bu yüzden toplumların çatışma sırasında ve çatışma sonrası kültürel mirası sahiplenmeleri gerekmektedir (Kanjou, 2018, s. 382).

Suriye kültürel mirasındaki zararı bilgilendirmek, belgelemek için Suriye halkı tarafından fotoğraf, video ve makaleler yayınlanmıştır. Suriye halkı antik ve tarihi alanların önemi vurgulayarak kimliğini korumalarının bilinciyle fotoğraf ve videoları yayınlamışlardır. Suriye krizinin uluslararası alanda kabulü, sosyal medyadan yapılan paylaşımlar, yerel toplulukların hazırladığı dilekçeler, açıklamalar, basın bültenleri, konferanslar, sergiler, atölyeler ve çevrimiçi eğitimler gibi kısa ve uzun vadede projeler başlamıştır. Suriye'nin kültürel mirasını korumak için çeşitli şekillerde 40 kuruluş çalışmaktadır (Hill & Mottram, 2015, s. 16).

Suriye Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü ulusal düzeyde çalışmaktadır. Ancak taraf olmadığı sözleşmeler nedeniyle, uluslararası alanda miras alanlarının ve anıtlarının kullanımı ve askeri olarak hedef seçilmesi gibi ihlalleri sebebiyle Suriye rejimi savaş suçluları arasında sayılmaktadır (Cunliffe, Muhesen, & Lostal, *The Destruction of Cultural Property in the Syrian Conflict: Legal Implications and Obligations*, 2016, s. 22). Bir savaş suçu kovuşturması için en mantıklı uluslararası alan Uluslararası Ceza Mahkemesi olacaktır. Ancak bu mümkün değildir, çünkü Suriye, Roma Statüsü' ne Taraf Devlet değildir. Bir ülke bir Taraf Devlete dönüştüğünde, Roma Statüsü' nün 11. Maddesi, Mahkeme'nin yargı yetkisini, bu devlet için bir beyanda bulunmadığı sürece, bu devlet için bu statünün yürürlüğe girmesinden sonra işlenen suçlarla sınırlandırmaktadır (Gerstenblith, 2016, s. 379).

Silahlı çatışmalar sırasında kültürel mirasın etkin bir şekilde korunamaması mevcut yasalardaki eksiklikleri göstermiştir. Mevcut yasaların gelişmesi için iki öneri sunulmaktadır. Bunlardan birinci öneri, yasal araçların ve kültürel varlıkların korunmasına ilişkin bu bölümlerin yeniden incelenip, kasıtlı, saygısız şekilde kültürel mülkiyete karşı bir saldırının suç olarak kabul edilmesinin dâhil edilmesidir. İkinci öneri, kültürel mirasın insanlığın ayrılmaz bir parçası olarak rolüne odaklanmaktır. Bu

yaklaşımın amacı, kültürel miras ile insan insanlar arasında daha yakın bir bağlantı kurmayı hedeflemektir (Gerstenblith, 2016, s. 382).

4.4 SURIYE’NİN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINA İLİŞKİN GİRİŞİMLER

Suriye’nin kültürel mirası 2011’den bu yana askeri faaliyetler, yağmalama ve ideolojik yıkımlar ile etkilenmiştir. Suriye'deki kültürel mirasın tahribata uğraması, şiddetli dönemlerde, haberlerde ve sosyal medyada yer almıştır. Akademik ve araştırma gruplar yıkımı ve tahribatı belgelemek için uzaktan algılama ve uydu görüntüleri kullanmaktadır. Yaşanan iç savaş dolayısıyla tahribatla ilgili ilk bilgiler önce sosyal medyadan sonra Fransa’da yaşayan Suriyeli Arkeolog Cheikhmous Ali tarafından sağlanmıştır (Cheikhmous , 2013). Kültürel mirasa yapılan tahribatlar Suriye’den dünyaya duyurmak sosyal medya ağları aracılığıyla kolaylaşmıştır. Sosyal medyada yerel kişiler tarafından düzenli olarak paylaşılan görüntüler tahribatı kanıtlamaktadır İlk kez sosyal medya ile uluslararası alanda Suriye’de tahribata dikkat çekilmiştir. 2012 yılında kurulan Archaeology in Syria aktif bir Facebook sitesi arkeolojik bilgi ağıdır. Suriye’deki özellikle Halep’teki tahribat fotoğraflarına 360° açı ile bakma imkânı sunmaktadır. Paylaşımları Suriye dışında diğer ülkelerden katılan bilim adamları da yapmaktadır. Halep Eski Kenti içindeki Ma'arra Müzesi ve Emeviler Camii'nde, yerel topluluk tarafından değerli yerleri ve eserleri korumak için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Suriye dışında yaşayan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü eski çalışanları ve çatışmadan önce Suriye'de çalışan uluslararası arkeologlar ile iş birliği içinde yürütülmüştür (Kanjou, 2018, s. 383-384).

Suriye’deki kültürel alan ve mirasa yönelik bu yıkım ve yağma faaliyetlerini başta UNESCO olmak üzere uluslararası kuruluşlar çeşitli raporlamaktadır. Bu raporlar aracılığıyla terör, çatışma, savaş vb. sırasındaki tahribat dünyaya duyurulmakta ve tahribatı durdurmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri, önemli tarihi ve kültürel önemi olan altı eski Suriye bölgesinin durumunu ortaya koymaktadır. Suriye'nin Dünya Miras Alanlarından12 siteden altısı: Dura Europos, Ebla, Hama'nın Su Çemberleri, Mari, Rakka ve Ugarit olarak belirlenen incelenmiştir. Suriye’de altı büyük arkeolojik alanlarından dört tanesi, yüksek çözünürlüklü uydu

görüntülerini göre ağır bir şekilde yağmalanmış ve tahrip olmuştur (Cunliffe, *Damage to the Soul: Syria's Cultural Heritage in Conflict*, 2012).

Bazı akademik ve araştırma gruplar yıkımı ve tahribatı belgelemek için uzaktan algılama ve uydu görüntüleri kullanmaktadır. Tahribatlar uydu görüntülerine dayalı olarak tespit ve analiz edilmiştir. Bu analizlere göre arkeolojik alanlarda delikler görülmüştür. Delikler yağmanın yapıldığını ispatlamıştır. Uydu kullanılarak uzaktan algılama yöntemi ile görüntüler analiz edilmiştir. Bölgesel ölçekte hasarın boyutu tespit edilebilmiştir. Çalışmaların ilk aşamasını Kuzey Suriye'deki arkeolojik ve kültürel miras alanlarının kapsamlı veri tabanının hazırlanması oluşturulmuştur. NASA tarafından finanse edilen araştırma projelerin bir parçası olarak bölgesel anket ve atlas projeleri ile arkeolojik alan haritalanmıştır. Arkeologlar tarafından yaklaşık 12.000 yayınlanmamış sit alanının haritası çıkarılmıştır. Hasar değerlendirilmeleri, Digital Globe'un web tabanlı görüntü hizmeti olan Image Connect kullanılarak kullanıcılar tarafından Wordview ve GeoEye uyduları tarafından 2007'den günümüze kadar gelen görüntüler indirilebilmektedir. Çatışmaların olduğu yerler ArcGIS'e aktarılarak hasar değerlendirme yapılmıştır. Analiz sırasında savaş öncesi ve savaş sonrası görüntüler karşılaştırarak yağma, inşaat, askeri faaliyetlerin zararı incelenmiştir. Yoğun bitki örtüsünün ve yüksek binaların olduğu yerlerde analiz zor yapılırken, bitki örtüsünün azaldığı höyüklerdeki yağmanın yapıldığı kolayca görülebilmektedir. Bu höyüklerden biri Roma Antik kenti olan Dura Europos'tur (Casana, *Satellite Imagery-Based Analysis of Archaeological Looting in Syria*, 2015, s. 144-147). Coğrafik modellemeler göz önüne alındığında, 2011 ve 2014 görüntüleri karşılaştırıldığında binlerce delik ile yağma ile zarar verildiği görülmüştür. Suriye'de 2011-2015 arasında 3 binden fazla arkeolojik miras alanının tahrip edildiği görüntülenmiştir. 2015 yılı itibariyle Arkeolojik tahribatın yapıldığı bölgeler, %16,5'i Suriye rejiminde %21'i DAES' te, %27'si muhaliflerde %28'si Kürtlerin elinde olduğu belirlenmiştir. Yağmalanmış alanların %42'i DAES tarafından şiddetli bir şekilde yağmalanmıştır. Bu oran rejim bölgesinde %23, muhaliflerin bölgesinde %14 ve Kürt bölgelerinde yağmanın en yaygın yapıldığı yerler Kürtlerin bulunduğu bölgeler olmakla birlikte, DAES'in bulunduğu bölgede şiddetli yağmalanmış alanın oranı daha yüksektir. Arkeolojik tahribat sadece terör örgütü tarafından değil Suriye rejimi tarafından

yapılmıştır (Casana, Satellite Imagery-Based Analysis of Archaeological Looting in Syria, 2015, s. 150).

Sosyal medya ve akademik çalışmalar dışında APSA (Protection of Syrian Archaeology) ve Idlib'te TDA (Day After Association) gibi çeşitli sivil toplum kuruluşları da çalışmalara katılmıştır. El Cezire ve Dera bölgelerinde, resmi makamlar bulunmadığı için 14 yerel örgüt kurulmuş, anıt ve müzelerin korunmasında ve belgelenmesinde katkıda bulunmuşlardır (Kanjou, 2018, s. 388).

4.4.1 UNESCO ve Ortakları

Suriyeli mirasın ilk UNESCO projesi olan “Suriyeli Mirasın Acil Durum Korunması” 2014 yılında başladı ve üç yıl sürmüştür. ICOM, Suriye kültürel varlıklarını koruma adına 2015 yılında iç savaşın getirdiği yağma, hırsızlık, yasadışı ticaret ve kaçakçılık olaylarına karşı kırmızı liste yayınlamıştır.

4.4.1.1 UNITAR

Birleşmiş Milletler (BM) Eğitim ve Araştırma Enstitüsü'ne (UNITAR) bağlı Operasyonel Uydu Yönetim Programı (UNISAT), raporunda Suriye'deki kültürel miras alanlarının uydu görüntülerini yayınlamıştır. Savaşın ilk üç senesinde 290 yerleşimin tahrip olduğu ve 104'ünün ağır hasar aldığı izlenmiştir. (UNITAR, Satellite-based Damage Assessment to Cultural Heritage Sites in Syria, 2014): Tahribat sivillerin, askerlerin hareketleri ve yağma faaliyetleri ile tahribat yapılmıştır. Halep'te 48 yer ağır hasar almıştır. Dünya Miras Listesi'nde bulunan Halep'te 210 ana yapı ve yer incelenmiştir. 73 tarihi bina, cami, medrese, türbe, kilise olan 83 dini yapı uydu görüntüleri aracılığıyla incelenmiştir. UNITAR Raporuna göre en fazla etkilenen Halep Emevi Camii olmuştur. Apamea 'da 11 yapı, Bara'da 1 yapı, Şövalyeler Kalesi' de 1 yapı, Şam'da 4 yapı, Dura Europos' ta 11 yapı, Ebla'da 17 yapı, Eski şehirlerden Kirkbizeh'de 3 yapı, Marrat al-Numan'da 1 yapı, Palmira 'da 3 yapı, Kadeş'te 1 yapı, Rakka' da 3 yapı ağır hasar almıştır.

Raporda, ülkede devam eden çatışmaların UNESCO tarafından dünya kültür mirası listesinde yer alan bölgeler dâhil kültürel miras alanlarında büyük zarara neden

olduğu vurgulanmıştır. Halep, şam, Rakka ve Palmira kentlerindeki kültürel alanlarda büyük hasar olduğu ifade edilmiştir. Kültürel miras alanlarından bazılarının tamamen yıkıldığı, eserlerde hasar olduğu görülmektedir. UNITAR'ın internet sitesinde yayınlanan uydu görüntülerinde, Halep'in "Eski şehir" bölgesindeki birçok tarihi alanın yıkıldığı görülüyor. Dünya kültür mirası listesinde yer alan şam antik şehri, Busra antik şehri, Palmira, Halep antik şehri, Selahaddin Kalesi ve Suriye'nin kuzeyindeki "l şehirler" olarak da bilinen tarihi köylerde meydana gelen hasar da uydu görüntüleriyle kanıtlanmıştır (UNITAR, CHS Report Syria, 2016).UNESCO tarafından hazırlanan periyodik raporlar hükümet ve sivil toplum kuruluşları, aktivist grubu ve bilimsel makalelerden oluşmaktadır.

4.4.1.2 ICCROM

Uluslararası Kültürel Varlığın muhafazası ve Restorasyonu alışmaları Merkezi, 1956'da İtalya, Roma'da kurulmuştur. ICCROM'a Suriye Arap Cumhuriyeti 05.11.1959 katılmıştır. Palmira' da M.S. 2 ve 3. Yüzyıla ait ICCROM tarafından restore edilen hasarlı iki heykel bst 27 şubat 2017'de İtalya'dan Suriye'ye gönderilmiştir. Eserleri Suriye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden (DGAM) iki temsilci şam Ulusal Müzesi'ne teslim etmek için almıştır (İCCROM, 2017).

4.4.2 WHF

1965 Yılında kurulan Dünya Anıtlar Fonu'nun merkezi New York'tadır. Tehlike altında bulunan kültür miras alanlarını tespit etmek ve bunların korunmasına dikkat çekmek için mali ve teknik destek vermektedir. Suriye ile ilgili anıt gözlem listesinde şam eski şehir ve Hamidiye arşısı, Halep arşısı, Bosra Antik şehri, Halep Kalesinde bulunan Eyyubi Sarayı, Halep Kalesi'ndeki taht salonu, Halep Kalesi Fırtına Tanrısı Tapınağı, Azez, Haseke, şeyzar Kalesi, Amrit Arkeolojik sit alanı olmak üzere 12 alan bulunmaktadır (WMF, www.wmf.org, 2017). İç savaş öncesinde Suriye'de 2007 'de Memluk dönemine ait taht salonu WHF tarafından restore etmişlerdir. 2018'de WHF, Halep arşısı için iyileştirme çağrısından bulunmuştur (WMF, www.wmf.org, 2017).

4.4.3 ISESCO

İslami Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu, 3 Mayıs 1982' de Fas'ta kurulmuştur. Suriye, üye devletlerden biridir. Örgüt, 13.11.2017'de Suriye halkının acısına bir son verilmesi için tüm örgütleriyle birlikte uluslararası topluma çağrıda bulunmuş ve tüm yabancı güçlerin Suriye topraklarından çekilmesini istemiştir (ISESCO, 2017).

4.4.4 SHIRIN

Suriye Mirası Uluslararası Araştırma Girişimi ve Ağı, arkeoloji, sanat ve Eski Yakın Doğu tarihi alanında faaliyet gösteren küresel araştırmacılar topluluğunun oluşturduğu bir girişimdir. Suriye'nin kültürel mirasına yapılan tahribat raporlarını hazırlamıştır. 129 yerle ilgili verisi bulunmaktadır. SHIRIN verilere göre Hama, Deyrizor/ Halabiyah, Haseke, Deyrizor /Mari, İdlib, Humus/ Mashrafah, Palmira Güneydoğu Nekropolü, Halep/ Aziz Simeon Stylites Kilisesi,(Qal'at Sim'an) Humus Çöl Kalesi, İdlib/ ağır hasar almıştır (Shirin International , 2018).

Temel amacı Suriye'ye ve Suriyelilere kültürel miraslarını korumaları konusunda yardımcı olmaktır. Suriye mirasını korumak için tarafsız olarak acil durumlarda hükümet ve sivil toplum kuruluşlarını desteklemiştir. Saha hakkında bilgisi olan akademisyenlerin oluşturduğu ekip ile Suriye'nin tüm bölgelerini kapsamlı olarak ele alarak, kazı evlerinin, depolama alanlarının korunmasını, hasar tespit çalışmalarını, restorasyon ve yeniden inşa faaliyetlerini desteklemiştir (Hill & Mottram, 2015, s. 17).

4.4.5 ASOR

Suriye'nin kültürel mirası "ortak mirasımız" söylemi altında Amerikan Oryantal Araştırmaları Okulu, Kültürel Miras Girişimleri (CHI) ve Suriye Miras Girişimi (SHI) ile Suriye'deki kültürel mirasın durumunu izlemek, değerlendirmek ve rapor hazırlamak için Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı desteği ile kurulmuştur (ASOR, 2018).

ASOR CHI ilk dokuz aylık dönemde Suriye'de kültürel mirasın tahrip edilmesine yönelik 646 olay belgeleyip bunları rapor olarak sunmuştur. Sahada toplanan

veriler diğer veri toplayıcılar ile anlaşmalı olarak paylaşılmıştır. Acil durumlar için haftalık ve günlük güncellemeler yapılmıştır. Toplanan veriler yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri ile analiz edilmiştir. İlk yapılan çalışmalarda proje ekibi terör örgütlerinin, miras alanlarına yaptığı hasarları tespit etmiştir. Sosyal medyadaki özellikle müze gibi kültürel depolara yapılan saldırıları incelemiştir. ASOR' un bilgi kaynakları, vatandaşlar, askeri personel, gazeteciler, devlet ve devlet dışı miras grupları, terör örgütleri ve anonim kaynaklardan oluşmuştur. ASOR, Suriye ve Irak'ta durumdan endişe duyan çatışma bölgelerine yakın yerlerde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının, mültecilerin gönüllü olarak ilk ağızdan verdikleri bilgileri kullanmıştır. Çünkü sözlü kaynaklar raporun tasarlanması ve toparlanması zaman ayrıntısı fazladır. Ayrıca sosyal medya ve geleneksel medyadan daha güvenilir olduğu için tercih edilmiştir. Suriye Eski eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün internet üzerinden üç ayda bir yayınlanan verileri de kaynak olarak kullanılmıştır (Danti, 2015, s. 134). ASOR' un Ağustos 2014-Nisan 2015 arasında yapmış olduğu çalışmalar sonucunda kültürel varlıkların hızlı bir şekilde yok edildiği, hırsızlık, yağma olaylarının olduğu ve kültürel depolar, müzelerin risk altında olduğu ortaya çıkmıştır. Raporlama döneminde Suriye ve Irak'ta 33 müze, kütüphanenin hasar aldığı belgelenmiştir. ASOR raporları sonucunda kültürel çeşitliliğin ortadan kalkması için 250 kasıtlı tahribattan DAEŞ sorumlu tutulmuştur. DAEŞ, öncelikli tehdit olarak görülmüştür. Suriye'de 646 hasar olayı belgelenmiştir. %45 oranla en fazla tahribat Halep'te yapılmıştır. Halep'i %29 ile Haseke, %24 ile Dera takip etmektedir. Halep'teki hasar büyük ölçüde mirasla mücadele ve kasıtlı tahribattan kaynaklanırken, Haseke ve Deyrizor' da meydana gelen hasar, antikacıların yağmalaması ve diğer yasadışı kazmaların sonucu olmuştur. Halep'te altı tünel patlatması olayı ve helikopterden atılan varil bombalarıyla miras yerleri hedeflenmiştir. Yüksek yerler olan höyükler, askeri amaçlarla gözlem noktası, tank ve topçu yerleşimi olarak kullanıldığından dolayı tahribata uğramıştır. Kültürel mirasa verilen zarar tipleri %25'i yağmalama %17'si ile yasadışı kazılar olduğu tespit edilmiştir (Danti, 2015, s. 137-140).

Projenin ilk yılında (2014-2015) yalnızca Suriye'ye odaklanılmıştır. Mevcut veri tabanında höyükli alanlar, mimari kalıntılar ve yoğun eser dağınıkları da dâhil olmak üzere, eski yerleşimlerin yerlerini belirlemek için tasarlanmıştır. Ayrıca eski mezarlıklar, ritüel kuruluşlar veya tümü akademik literatürde ve yerel devlet antika otoriteleri

tarafından karakteristik olarak arkeolojik alanlar olarak sınıflandırılmış anıtlar gibi diğer özellikleri de içerir. Kuzey Suriye, Kuzey Irak'a ve Türkiye'nin güneyine odaklanarak, antik Yakın Doğu Oxford Ansiklopedisi'nde PLEIADES Atlas Projesi'ndeki tüm siteler dâhil olmak üzere, birkaç büyük atlastan ve haritalama projelerinden verileri entegre ederek site veri tabanı oluşturulmuştur. Çalışma alanı 1960'lı yıllara ait CORONA uydu görüntülerinde belgelenen olası arkeolojik alanlarla desteklenmiştir. DigitalGlobe'un ArcGIS eklentisi ImageConnect'i kullanılarak DigitalGlobe görüntülerini doğrudan ArcGIS ara yüzüne aktarılmıştır. Veri tabanının ilk yapılanmasında, savaştan önce hasarı tespit edilmiştir. Savaşla ilgili yağmalama yapılan tüm siteler için, DigitalGlobe tarafından sunulan tüm görüntüler bir araya getirilmiştir. Yağma olayları sayısal olarak belirlenmiştir. Projenin Eylül 2016'da sona ermesiyle 4922 alanda değerlendirme yapılmıştır. Uydu görüntülerine dayalı haritalama Suriye'deki 3391, Ninewe'da 851 ve Irak'ın kuzeyindeki illerde 851, Türkiye'nin güneyinde 633 ve Lübnan'ın kuzeyindeki 47 bölgeyi kapsamıştır. Suriye, savaştan bu yana yağmalanan yerlerin%13,4' ile yağma oranlarının en yüksek olduğunu gösterilmiştir. Buna karşılık hem savaş öncesi hem de 2011 sonrası yağma oranının en düşük olan Türkiye'de %1,4 oranındadır. En çok yağmalanan yerlerin çoğu, Suriye'nin Fırat Nehri boyunca DAES tarafından kontrol edilen bölgelerde ve Rakka'nın kuzeyindeki Balık Vadisi'nde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Suriye'nin kuzeyindeki Suriye ordusu tarafından kontrol edilen bölgelerde ve aynı zamanda muhalif güçlerin sahip olduğu alanlarda da benzer şiddetli yağma yoğunluğu görülmüştür. 2011'de savaşın başlamasından bu yana Suriye'deki yağma oranlarının, 2014'ün son çeyreğine sabit bir oranda devam ettiğini gösteren bir eğilim çizgisi ortaya koymuştur. 2015-2016 arasında yağma analizine göre sitelerde %89,3'den %70,7 orandaki düşüş görülmüştür. Tüm bölgedeki insanların zorla göç ettirilmesi, geniş bir mülteci kampının inşasıyla sonuçlanmıştır. Suriye-Hatay sınırı boyunca, Geç Roma bölgelerini ciddi şekilde etkilenmiştir (Casana & Laugier, Satellite imagery-based monitoring of archaeological sitedamage inthe Syrian civil war, 2017, s. 10-17). Höyükler askeri faaliyetlerden etkilenen en yaygın sit türüdür. Suriye'nin en ağır çatışma noktalarında kazılmış olan askeri siperler ve arkeolojik sitelerin üstündeki bomba kraterleri doğrudan zarar vermiştir. Yaşanan insan trajedisinin dolaylı arkeolojik alanların üzerine yapılan modern mezarlıkların son yıllarda hızlı bir genişleme görülmüştür

(Casana & Laugier, Satellite imagery-based monitoring of archaeological sitedamage inthe Syrian civil war, 2017, s. 20).

4.5 TAHRİBAT VE SAVAŞ SONRASI YENİDEN İNŞA

Suriye iç savaşı devam ederken kültürel miras alanlarında en çok tahribatın yapıldığı yerler olarak Halep ve Palmira öne çıkmıştır (AA, www.aa.com.tr, 2013).UNESCO Dünya Miras Alanının etrafındaki şiddeti durdurmak için bir kınama mesajı yayınlamıştır. Birleşmiş Milletler, bütün tarafları Palmira'yı ve Suriye'deki Dünya Miras Alanlarını korumaya ve miras alanlarındaki terörizm finansmanı olan kaçakçılığın önlenmesine ve askeri eylemleri derhal durdurmaya çağrı yapmıştır (Boz, 2016). Miras alanlarından Palmira, Şövalyeler Kalesi, Kuzey Suriye'nin Antik Köylerindeki Aziz Simeon Kilisesi; askeri amaçlar için kullanılmış ve savaş meydanlarına dönüştürülmüştür.

Suriye gibi etnik ve dini bakımdan zengin olan ülkelerin bölünmesini engellemek ve bir arada tutmak için birliğe ve kimliğe ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Savaş sonunda sosyal ve toplumsal duygularını kaybeden insanlar kültürel birlik ile bir araya geleceği düşünülmüştür. Kasıtlı olarak imha edilen Mostar Köprüsü yeniden inşası ve dünya miras listesine alınması tartışmalara neden olmuştur. Kasıtlı olarak tahrip edilmiş miras söz konusu olduğunda, 2000 Kültürel Miras ile İlişkili Orijinallik ve Tarihi Yeniden Yapılanma Üzerine Riga Şartı, tartışma için mükemmel bir temel oluşturmuştur. Rekonstrüksiyonların özgünlükten yoksun olması ortak bir itiraz olarak karşımıza çıkmıştır. Yerel toplulukları birleştirmeye ve dengelemeye ve tahrip olmuş bölgeleri sürdürülebilir biçimde yeniden canlandırmaya Deneysel arkeoloji çalışmaları ile yapılan rekonstrüksiyon yardımcı olabilirliği düşünülmüştür. (Doppelhofer, 2016, s. 5-7).

Savaş sonrası Suriye'nin kültürel miras alanlarında yeniden inşa önerileri oluşmuştur. Bu önerilere göre, kültürel miras yerinde ve yerel halkın katılımı ile tanımlanmalı, korunmalı ve savaş sonrası yeniden inşa edilmelidir. Arkeolojik ve diğer kültürel alanların tanımlanması, değerlendirilmesi ilişkin Suriye'nin arkeolojik mirasının korunması geleneksel olarak yukardan aşağıya değil toplum temelli "community-based" duruma ve kültüre odaklı olmalıdır. Hükümetler, kendi politikasına uygun olarak turizm

endüstrisine katkı sağlamak için “en eski” “ilk” gibi yukardan söylemler etmektedir. Bu yüzden Suriye’nin kültürel mirasını koruma çalışmalarının anlam kazabilmesi için, arkeolojik ve sit alanlarının çevresinde yaşayan insanlar, onlarla etkileşim içinde olanlar insanlar miras koruma çalışmalarında aktif olmalıdır. Post modern bir görüş olarak geri planda bırakılan halkın koruma ve restorasyon çalışmalarında katılımı beklenmektedir. Kültürel mirasın tanımlanması, korunması ve sürdürülebilir olması insanlar arasında interaktif iletişim gereklidir. Yerel halkın katılımı olmadan yapılan çalışmalar, kültürel miras alanları sadece turistler için bir gezi alanı, akademisyen için çalışma alanı, hükümetler için milliyetçi söylem alanı olarak kalacaktır. Kültürel mirasa bakış açısı hala bilim temellidir. Bunun tepeden tabana indirilmesi konusunda eğitim sistemi ve kültürel mirasın nasıl yönetildiği önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Hill & Mottram, 2015, s. 19-23).

Kültürel temizlik, yıkım, bozulma, hasar miras alanlarının silinmesini gösteren olumsuz terimler, yirminci yüzyılın başlarında kültürel miras söylemini karakterize eden anahtar kelimeler haline gelmiştir. Buna karşılık “pozitivist” akademisyenler ve uluslararası toplumun duyarlı bir dil teşvik etmeleri yönündeki iyimser tepkilerle birlikte kültürel miras alanlarının yeniden inşası, restorasyonu, korunması kelimeler kullanılmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kültürel mirasın yıkım tarihi, Balkan Savaşları, Irak ve Suriye’de devam eden çatışmaların, en çok kültürel imha ile karakterize olduğunu göstermektedir. Suriye ve Irak çatışmaları uluslararası toplumun ve Batı’nın zayıflığı ve etkisizliğini göstermiştir (Munawar, 2017, s. 34).

Suriye’de devlet, otoritesini kaybettiği için, yerel toplulukların kültürel miras alanlarına ilgileri azalmıştır. Eski bir müze memuru topluma yeterince miras eğitimi verilmediği kanısındadır. Bundan dolayı kültürel miras farkındalığı oluşturmak için müzeler, okullar, sivil toplum kuruluşları ile arkeolojik alanlarda faaliyetlerini çoğaltılması şeklinde öneriler sunulmuştur (Kanjou, 2018).

Kültürel miras varlıkları savaşlarda kasıtlı ve şiddetli olarak tahrip edilmektedir. Ancak insanın ideali, varlığının ve çevresinin farkında olarak kendisine yüklenen

sorumlulukla miras ya da emanetlerin hüsnü muhafazası” ve güzelleştirilmesi olmalıdır (Cansever, 2006, s. 182).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Savaşlar tarih boyunca farklı coğrafyalarda kültürel alanın tahrip olmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşının meydana getirdiği kaos ortamında Orta Doğu'nun kültürel miras alanlarından çeşitli kültürel varlıklar Avrupa müzelerine taşınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda ise Avrupa'da kültürel varlıkların bulunduğu alanlar tahrip edilmiştir. Savaş sonrası kültürel varlıkları korumak amacıyla hazırlanan sözleşmeler ve kuruluşların bugün ise Orta Doğu'daki savaşlarda geçerli olmadığı görülmüştür. Kültürel mirasa yönelik bir tehdit olan savaşların etkisi şiddetlenmiştir. Tehditleri azaltabilmenin en iyi yolu hasarı en aza indirecek biçimde kültürel varlıkları risk zamanlarında yönetilebilmektir. Bölgede kültürel mirasın korunması için başta UNESCO olmak üzere önde gelen uluslararası kültürel miras örgütlerinden bulunmaktadır. Ancak ilk müdahalenin yerel miras uzmanları tarafından yapıldığı görülmüştür. Bununla birlikte bölgede yerel uzmanlar dışında yabancı birçok uzman yerinde ve uzaktan inceleme yapmaktadır.

Suriye'nin içinde bulunduğu bölge zengin kültürel mirası sahiptir. Ülkede araştırılmayı bekleyen arkeolojik sit alanları ve tarihi eserler bulunmaktadır. UNESCO Dünya Listesine alınan Suriye'nin kültürel varlıkları özellikle 2011'de başlayan savaş ile tahribata uğramıştır. UNESCO Dünya Miras listesindeki Palmira, Kuzey Suriye'nin Antik Köyleri, Şövalyeler Kalesi, Halep Kalesi askeri amaçlar için kullanılmış ve savaş meydanlarına dönüştürülmüştür.

2011'den beri devam eden iç savaşta, Halep, en fazla tahrip edilen şehirlerden biri olmuştur. Halep'te tahrip olan Emevi Cami önemli kültür mirası örneklerden biridir. Halep'in hava fotoğrafları incelendiğinde tahribat açıkça görülmektedir. Tahribat, Suriye rejimi tarafından askeri gereklilik sebebiyle yapılmıştır. Savaş devam etmesine rağmen olumlu bir gelişme olarak Halep'te yer yer restorasyon çalışmaları başlamıştır.

Busra'ya yapılan bombardıman sırasında Ömer Camisi'nin kubbesi tahrip olmuştur. Ancak Antik Roma Tiyatrosu hasar almamıştır.

Selahaddin Kalesi ve Şövalyeler Kalesi'ni Özgür Suriye Ordusu tarafından askeri amaçla kullanarak tahrip etmiştir.

40 köyden oluşan Kuzey Suriye Eski Köyleri savaş öncesinde imar, restorasyon vb. geçirmemesi sayesinde nispeten korunmuştur. İç savaş sırasında da fazla hasar almamıştır.

Palmira antik kentinin terör örgütleri tarafından tahrip edildiğine dair bilgiler uydu görüntüleri ile karşılaştırılmıştır. Hazırlanan raporlar ile tahribatın söylenenden daha az olduğu anlaşılmıştır. Palmira aslında jeopolitik bir propaganda alanına dönüştürülmüştür.

Şam Antik Kenti dışında Suriye UNESCO Dünya Mirası alanlarından beşinin çatışmanın başlamasından bu yana kasıtlı ve yoğun şekilde tahrip edildiği görülmektedir.

UNESCO tescilli kültürel alanlar yanında Hama, Deyrizor, Haseke Dera İdlib, Humus gibi çeşitli kültürel alanları da ağır hasar almıştır. Yağmalanmış, tahrip olmuş alanların sayısı oldukça yüksektir. Mayıs 2011'de Suriye iç savaşının başlamasından itibaren sistematik bir şekilde şehirlerde, antik ve tarihi alanlarda tahribat yapılmıştır. 2014 ile 2015 yılları arasında Suriye'de mevcut tüm veri raporlama kaynaklarında toplam 646 hasar olayını belgelenmiştir. Haseke ve Dera' nın hem tarım alanları hem kültürel miras alanları tahrip edilmiştir. UNITAR raporuna göre tarihi bina, cami, medrese, türbe, kilise gibi dini yapılar tahrip edilmiştir. Arkeolojik alanlar askeri üs olarak kullanılmıştır. Antik höyükler gözlem noktaları, tank ve topçu yerleşimleri ve hendekler için ideal yerler olduğu için askeri amaçlı tahribat yapılmıştır.

2011'de başlayan Suriye iç savaşında uluslararası sözleşmelerin uygulamasında ihlaller yaşanmaktadır. Lahey sözleşmesine göre savaşan tüm taraflar, kültürel varlıklara saygı durmak zorundadır. Taraf devletler ülkelerinde yağma, ele geçirme ve doğrudan saldırıyı yasaklamak ve işgal edilen yerleri korumak zorundadır. Askeri bir zorunluluk olmadığı takdirde kültürel varlıklara zarar verilmesi yasaklanmıştır. Ancak Suriye rejimi Suriye'nin batısındaki Şövalyeler Kalesi, Palmira Antik Kenti ve Halep Cami kompleksi gibi Dünya Miras Listesinde bulunan bu yerler rejim tarafından sözde askeri amaçlarla

kullanılmış ve tahrip edilmiştir. Sözleşme ve yasa ihlalleri yapan Suriye rejimi savaş suçuna ortak olmuştur. Ulusal düzeyde çalışan Suriye Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü Suriye'nin mirasını korumakta yetersiz kalmıştır. Bu konuda kültürel mirası korumaya yönelik yeni yasalar ilan edilmesi gerekebilir.

UNESCO, Şubat 2015' te Suriye'de kültürel mirasın yıkımını kınamıştır. Ancak BM Suriye hükümetini meşru olarak tanımadığı için diplomatik düzeyde ilişki mümkün olmamaktadır. Suriye'de devlet dışı dâhil birçok aktör bulunduğu için, savaş suçlusu olarak nitelendirilecek sorumluyu tespit etmek zorlaşmıştır. Bu konudaki çözüm için bir taraf tanınmalı ve uluslararası diplomatik iş birliği yapılabilir.

ISESCO ise sadece Kasım 2017'de Suriye halkının yaşadıklarına bir son verilmesi için uluslararası topluma çağrıda bulunmuştur ve tüm yabancı güçlerin Suriye topraklarından çekilmesini istemiştir. ISESCO, tecrübe sahibi olan UNESCO ile iş birliği yapılabilir. İslam kültürel mirasını korumak için daha aktif çalışılabilir.

Uluslararası bazı kuruluşlar tahribatı izlemiştir ve farkındalık oluşturmak için kınama mesajları yayınlamışlardır.

NASA tarafından finanse edilen bir araştırma projesinde, coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak, bölgesel anket ve atlas projeleri ile arkeolojik alanları haritalanmıştır. Arkeologlar tarafından yaklaşık 12.000 yayınlanmamış sit alanının haritası çıkarılmıştır. Çatışmaların olduğu yerler ArcGIS'e aktarılarak hasar değerlendirmesi yapılmaktadır. Suriye'de 2011-2015 arasında 3 binden fazla arkeolojik miras alanının tahrip edilmiştir. Bu da tahribatın boyutunun ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Suriye'nin kültürel mirasının tahribatını tespit etmek için büyük atlaslar ve haritalama projeleriyle coğrafi bilgiler kullanılarak, bir site veri tabanı oluşturulmuştur. Veri tabanı oluşturmak için ArcGIS gibi coğrafi bilgi sistemlerinin kullanılması dikkat çekmektedir. Yapılan projelerin ilk yılında (2014-2015) önce Suriye'ye odaklanılıp, daha sonra Kuzey Suriye, Türkiye'nin güneyi ve Kuzey Irak proje kapsamına alınması bölgenin jeopolitik önemi göstermektedir.

Uzaktan algılama sistemleri aracılığıyla hem savaş öncesi hem de savaşın başladığı 2011 sonrası bölge genelinde en yüksek yağmanın %13,4 ile Suriye’de, en düşük yağmanın, %1,4 ile Türkiye’de olduğu tespit edilmiştir. Terör örgütleri tarafından kontrol edilen Fırat Nehri çevresi en fazla yağmalanan yerlerden biridir. Buna karşılık 2011’den beri Suriye özelinde yağma oranlarında düşüş görülmüştür. Savaş sebebiyle oluşan yoksulluk ve güvensizlik ortamında ekonomik sebepler nedeniyle Suriye halkı, eski eser yağmacılığı ve kaçakçılığına teşvik edilmiştir.

Halep ve İdlip’te arkeolojik alanlar, antik yerler, mezarlar siviller tarafından sığınak olarak kullanıldığı için tahrip edilmiştir. Miras alanları yerel halk ayrıldıktan sonra silahları grupların ele geçmiştir. Bu konuda yerel halkla iş birliği içinde kültürel varlıkları koruma yönetimi geliştirilebilir.

Savaş sırasında insanların zorla göç etmesi sonucu Suriye- Türkiye Hatay sınırı boyunca oluşan mülteci kampları arkeolojik tahribata neden olmuştur. Höyükler, kazılarak askeri siper olarak kullanılmış, bombaların açtığı kraterler sebebiyle tahrip olmuştur. Arkeolojik alanların üzerine savaş nedeniyle yapılan mezarlıklar tahribata sebebiyet vermiştir. Birleşmiş Milletler’e göre savaşa dahil olan bütün taraflar Suriye’deki tahribattan sorumludur.

Sahada yer alan taraflar içinde terör örgütlerinin yaptığı tahribat ön plana çıkartılmıştır Kültürel mülkiyetin daha güçlü korunması için terörle mücadelenin devam etmesi ve küresel güvenlik önlemlerinin güçlendirilmesi, çatışmanın çözülmesi ve kalıcı bir barışın tesis edilmesi ile sağlanabilir.

Sahada ABD Rusya gibi devletlerin jeopolitik mücadelesi devam etmektedir. Kültürel miras alanları jeopolitik mücadelede bir araç olarak kullanılmaktadır. Zengin kültürel miras alanlarının korunması her ülkenin jeopolitiği açısından önemlidir. Savaşlar ile yok edilmeye çalışılan kültürel miras alanları savaş sonrasında da kültürel miras alanı olarak değerlendirilebilir. Suriye gibi sürekli savaş ve çatışma olan alanlarda kültürel miras alanları sürekli yenilemektedir. Ancak bu mevcut kültürel miras alanlarının korunmaması anlamına gelmemelidir. Savaş bittikten sonra ülkelerarası destek ile Suriye’nin kültürel miras alanları hakkında bir yönetim planı hazırlayabilir. Suriye örnek

alınarak kültürel mirasa verilen tahribatın azaltılması, önlenmesi ve korunması için Ortadoğu ve İslam ülkeleri, iş birliği ile hazırladığı planları uygulayabilir. Ortadoğu ve İslam ülkeleri eğitim politikalarında diğer ülkelerdeki kültürel miraslara saygı gösterilmesi önemseyerek, kültürel varlıkları oluşturan anıtlar, arkeolojik alanlar, müzeler ve İslam kültürel varlıkları hakkında programlar oluşturabilir. Ülke kültürel mirası ve eğitim kurumları tarafından kültürel miras bilincinin kazandırılması için daha fazla geziler ve etkinlikler düzenlenebilir ve kültürel miras alanlarıyla ilgili kriz durumları için tatbikatlar yapılması faydalı olabilir. Kültürel miras söyleminde tahribat yerine koruma dili kullanılabilir. Böylece kaybedilen kültürel varlıkları koruma bilinci yeniden kazandırılabilir.

Savaş sonrası halkın bir araya gelerek, yeniden inşa çalışmalarına katılımı hem kültürel miras farkındalığı kazanmak açısından, hem de politik, sosyal ve psikolojik açıdan önemlidir. Yeniden inşa ve restorasyon savaş bittikten sonra planlanabilir. Suriye’de otorite boşluğu fırsat bilinerek yapılan yağma ve kaçakçılık tahribat uluslararası iş birliği ile önlenmelidir.

Açıkça, savaşlar kültürel miras alanlarına zarar vermektedir. Cami, kilise, dini yapılar, kaleler, anıtlar askeri ve sivil alanlar hedef olmaktadır. Suriye’de savaş nedeniyle yağma ve yasadışı faaliyetleri artmaktadır. Suriye’nin kültürel varlıkları tahrip edilmeye ve kimliği yok edilmeye devam etmektedir. Sonuç olarak; bu çalışmada, jeopolitik açıdan önemli bir unsur olan kültürel varlıkların Orta Doğu’da iyi korunmadığı ve doğru yönetilmediği ortaya çıkarılmıştır. Suriye örneği üzerinden savaşın bitmesi temennisiyle kültürel miras farkındalığı oluşturulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahunbay, Z. (2009). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon* (5.Baskı b.). İstanbul: YEM Yayın.
- Aksoy, A., ve Enlil, Z. (2012). Kültürel Miras Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar. A. Aksoy, ve D. Ünsal (Dü) içinde, *Kültürel Miras Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu üniversitesi yayını no:2573 Açıköğretim Fakültesi Yayını no:1543.
- Benevolo, L. (2006). *Avrupa Tarihinde Kentler*. (N. Nirven, Çev.) İstanbul: Literatür.
- Black, J. (2009). *Savaş ve Dünya: Askeri Güçve Dünyanın Kaderi 1450-2000* (1. b.). (Y. Özkan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Burckhardt, T. (2005). *İslam Sanatı Dil ve Anlam*. (T. Koç, Çev.) İstanbul: Klasik.
- Can, Y. (1995.). *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları ; 169. İlmî eserler serisi ; 39.
- Cansever, T. (2006). *İslam'da Şehir ve Mimari*. İstanbul: Timaş Yayınları .
- Cezar, M. (1995). *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi* (Cilt 1). İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor, Sağlık Vakfı Yayınları 1.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* . İstanbul : Agora Kitaplığı .
- Cuche, D. (2013). *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*. (T. Arnas, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Çelik, Z. (2012). *İmparatorluk, Mimari ve Kent*. (Z. Kılıç, Çev.) İstanbul: SALT/ Garanti Kültür A.Ş.
- Dilbaz, B. K. (2018). *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası* . İstanbul : Okur Tarih Yayınları.

- el-Belazuri, A. b. (2013). *Fütuhu'l Büldan/Ülkelerin Fetihleri*. (M. Fayda, Çev.) İstanbul: Siyer.
- Gulbenkian Komisyonu. (2014). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal bilimlerin yeniden yapılanması üzerine rapor* (10. b.). İstanbul: Metis.
- Gutman, R. (1994). *Bosna'da Soykırım Günlüğü*. (Ş. Altınbaş , Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.
- Harmanşah, Ö. (2015). *Eski Yakınoğu'da Kent, Bellek, Anıt*. (F. Yavuz, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Hitti, P. K. (1995). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi 1*. (S. Tuğ, Çev.) İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV No:100.
- Insoll, T. (2007). *İslam Arkeolojisi*. (B. Tırnakçı , Çev.) İstanbul: Homer Kitabevi.
- Judt, T. (2006). *Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*. (D. Şendil, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Lacoste, Y. (2004). *Coğrafya Savaşmak İçindir*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Özdoğan, M. (2006). *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*. İstanbul : Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ragon, M. (2010). *Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi* (1. b.). (M. A. Erginöz, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Tanyeli, U. (Dü.). (2002). *Berlin 1990-2002*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Tanyeli, U. (Dü.). (2004). *Rotterdam 1900-2000*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Ünsal, D., ve Pulhan, G. (2012). Türkiye'de Kültürel Mirasın Anlamı ve Yönetimi. A. Aksoy , ve D. Ünsal (Dü) içinde, *Kültürel Miras Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu üniversitesi yayını no:2573 Açıköğretim Fakültesi Yayını no:1543.

- Yalçınkaya , H. (2008). *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı* . Ankara: İmge Kitabevi .
- Yeter, E. (2008). *Kentsel Gelişme ve Kültür Değerleri*. İstanbul : Tarihi Kentler Birliği Yayını .
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Makaleler

- Ağaryılmaz, İ. (1987). İslam Mimari Mirasının Korunmasında Eğitimin Önemi . *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı = The Conference on the Preservation of Architectural Heritage of Islamic Cities 22-26/4/1985, Bildiriler* , (s. 85-90). İstanbul.
- Aydın, M., ve Güner , S. (2013). Kültürel Mirasta Risk Yönetimi . *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 3(1).
- Boz, Z. (2016, Mart-Nisan). Çatışma Altındaki Ülkelerde Kültür Varlığı Kaçakçılığının Önlenmesi için Uluslararası Tedbirler. 05 10, 2018 tarihinde <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlikveDergiSayi=402veRecID=3864#> adresinden alındı
- Butler, D. (2011, February 3). doi:doi:10.1038/news.2011.72
- Casana , J., ve Laugier, E. J. (2017, November 30). Satellite imagery-based monitoring of archaeological sitedamage inthe Syrian civil war. *PLoS ONE*, 12(11), s. 1-31. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0188589> adresinden alındı
- Casana, J. (2015, September). Satellite Imagery-Based Analysis of Archaeological Looting in Syria. *Near Eastern Archaeology*, 78(3 Special Issue: The Cultural

Heritage Crisis in the Middle East), s. 142-152. 05 11, 2018 tarihinde URL:
<http://www.jstor.org/stable/10.5615/neareastarch.78.3.0142> adresinden alındı

Cheikhmous , A. (2013). Syrian Heritage under Threat. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology ve Heritage Studies*, 1(4), s. 351-366. doi:10.5325 / jeasmedarcherstu.1.4.0351

Cunliffe, E., Muhesen, N., ve Lostal, M. (2016, March 3). The Destruction of Cultural Property in the Syrian Conflict: Legal Implications and Obligations. *International Journal of Cultural Property* , 23(1), s. 1-31. doi:<https://doi.org/10.1017/S0940739116000011>

Çokişler, N., Arslan, A., ve Çokişler, E. (2016). Silahlı Çatışmaların Somut Kültürel Miras Üzerindeki Etkilerinin Turizm Bağlamında Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(24), s. 15-25.

Danti, M. D. (2015, September). Ground-Based Observations of Cultural Heritage Incidents in Syria and Iraq. *Near Eastern Archaeology*, 78(3 Special Issue: The Cultural Heritage Crisis in the Middle East), s. 132-141. 05 10, 2018 tarihinde <http://www.jstor.org/stable/10.5615/neareastarch.78.3.0132> adresinden alındı

Diker, O. (2016, Eylül). Kültürel Miras ile Kültürel Miras Turizmi Kavramları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 365-374.

Doppelhofer, C. (2016). *Will Palmyra rise again? - War Crimes against Cultural Heritage and Post-war Reconstructio*. Kasım 26, 2018 tarihinde www.ohchr.org: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/CulturalRights/Pages/IntentionalDestruction.aspx> adresinden alındı

Gerstenblith, P. (2016). The Destruction of Cultural Heritage: A Crime Against Property or a Crime Against People? *The John Marshall Review of Intellectual Property Law*, 15(3), s. 336. <https://repository.jmls.edu/ripl/vol15/iss3/1/> adresinden alındı

- Güner, S. (2009). Savaşlar ve Kültürel Miras. S. Yılmaz (Dü.), *II. Uluslararası Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Sempozyum Bildirileri* içinde (s. 90-108). İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları, No.6.
- Güneş, A. M. (2011). Dünya Mirası Sözleşmesine Kısa Bir Bakış. *İstanbul Barosu Dergisi*, 85(6), s. 141-158.
- Hill, F., ve Mottram, M. (2015). Cultural Heritage Preservation in Syria ve Iraq. *INCONTRIFES 2014*. Fez: Ducci Foundation www.fondazione-ducci.org/ . Ağustos 17, 2018 tarihinde https://www.academia.edu/11995388/Cultural_Heritage_Preservation_in_Syria_and_Iraq adresinden alındı
- Kanjou, Y. (2018). The Role of the Local Community and Museums in the Renaissance of Syrian Cultural Heritage. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology ve Heritage Studies*, 6(4), s. 375-391. doi:10.5325 / jeasmedarcherstu.6.4.0375
- Karaduman, H. (2004). Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi. *Belgeler Dergisi* , XXV(29), s. 73-92. 2019 tarihinde <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/belgeler-cilt-xxv-sayi-29-yil-2004/> adresinden alındı
- Karasu , M. A. (2008). Bir Kentin Ölümü: Kentkırım (Bosna-Hersek Örneği). *Çağdaş Yerel Yönetimler* , 17(3), s. 51-64.
- Keser, U. (2012). Manevi Miras Katliamı; Bosna-Hersek Kentkırım. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*(Balkan Özel Sayısı-II), 274-298.
- Kuban, D. (1987). İslam Ülkelerinde Koruma Konuları. *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı = The Conference on the Preservation of Architectural Heritage of Islamic Cities 22-26/4/1985 İstanbul: Bildiriler*, (s. 77-84).
- Kuban , D. (1995). Savaş ve Mimari ya da Yıkma ve Yapma. *Mimarlık*(263), 14-15.

- Kumar , R., ve Al-Kubaisi, F. (1987). İslam Mimari ve Kütürel Mirasının Korunması İçin Eğitim. *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı = The Conference on the Preservation of Architectural Heritage of Islamic Cities 22-26/4/1985, Bildiriler* , (s. 109-118). İstanbul.
- Lafi, N. (2017, July 11). Building and Destroying Authenticity in Aleppo: Heritage between Conservation, Transformation, Destruction, and Re-Invention. (C. Bernhardt , M. Sabrow , ve A. Saupe, Dü) *Gebaute Geschichte. Historische Authentizität im Stadtraum*, s. 206-228. doi:halshs-01560321
- Munawar, N. A. (2017, December). Reconstructing Cultural Heritage in Conflict Zones: Should Palmyra be Rebuilt? *EX NOVO Journal of Archaeology*, 2, s. 33-48 .
https://www.researchgate.net/publication/322551472_Reconstructing_Cultural_Heritage_in_Conflict_Zones_Should_Palmyra_be_Rebuilt adresinden alındı
- Özey, R., Bilgili, M., ve Kocalar, A. O. (2018). Coğrafyada Peyzaj Teorisi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*(38), 127-141. doi:<https://doi.org/10.32003/iggei.441624>
- Pulhan, G. (2005). Körfez Savaşları ve Irak'taki Assur Eserleri. *ArkeoAtlas*(4), 146-153.
- Sauer, C. O. (1925). The morphology of landscape. (J. Leighly, Dü.) *Land and Life*, 296-315.
- Tümer , G. (1995). Yokeden Savaş- Vareden Savaş: Savaşlar ve İnsanlar. *Mimarlık*(263), 16-23.
- Yalçınır, Ö. (2004). Macaristan'da Kentsel Koruma-Yenileme ve Kültürel Miras: Budapeşte Örneği. *Mimarlık*(318), 58-63.
- Yavuz, H. A. (2017). Bir Savaş Suçu Olarak Kültürel Miras Niteliğindeki Eserlere Yönelik Saldırı Eylemi. *Ankara Barosu Dergisi* (3), s. 161-196 .

İnternet Kaynakları

- AA. (2013, 09 19). www.aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/bombalar-kultur-mirasini-da-yok-ediyor/217531> adresinden alındı
- AKDN. (2018, 05 08). www.akdn.org: <https://www.akdn.org/where-we-work/middle-east/syria/cultural-development-syria> adresinden alındı
- ASOR. (2018). <https://www.asor-syrianheritage.org/>: <https://www.asor-syrianheritage.org/> adresinden alındı
- BBC. (2012, July 15). www.bbc.com: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-18849362> adresinden alındı
- CIA. (2019). 04 14, 2019 tarihinde www.cia.gov: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/sy.html> adresinden alındı
- Çelikkol, O. (2018, Aralık 20). *Suriye’de gelişmeler ve Süleyman Şah Türbesi*. www.hurriyet.com.tr: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/suriyede-gelismeler-ve-suleyman-sah-turbesi-41057692> adresinden alındı
- Dahan, M. E. (2016, April 26). www.reuters.com: <https://article/us-mideast-crisis-syria-wheat/syrian-food-crisis-deepens-as-war-chokes-farming-idUSKCN0XN0G0> adresinden alındı
- DGAM. (2015). 2018 tarihinde <http://dgam.gov.sy/>: <http://dgam.gov.sy/index.php?m=278> adresinden alındı
- DGAM. (2015). 2018 tarihinde www.dgam.gov.sy: <http://www.dgam.gov.sy/index.php?m=274> adresinden alındı
- DGAM. (2017, 09 15). www.dgam.gov.sy: <http://dgam.gov.sy/index.php?d=314veid=2337> adresinden alındı

- DGAM. (2018, 06 28). <http://www.dgam.gov.sy>:
<http://www.dgam.gov.sy/?d=314veid=2402> adresinden alındı
- DW. (2016, 09 27). www.dw.com: <https://p.dw.com/p/2QdyV> adresinden alındı
- Emre, A. (2006 , Aralık 12). *Savaş, kültürel miras ve kimlik*. www.yenisafak.com:
<https://www.yenisafak.com/yazarlar/akifemre/sava-kulturel-miras-ve-kimlik-2884> adresinden alındı
- Getty. (2019). www.getty.edu: <http://www.getty.edu/conservation/> adresinden alındı
- Habertürk. (2016, 12 09). <https://www.haberturk.com>:
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1334286-osmanlinin-22-mimar-sinanin-2-eseri-halepte-yerle-bir-oldu> adresinden alındı
- Heritage for peace. (2019). www.heritageforpeace.org:
<http://www.heritageforpeace.org/syria-country-information/geography/> adresinden alındı
- ICCROM. (2017, March 6). www.iccrom.org: <https://www.iccrom.org/press-release/palmyra-sculptures-restored-italy-now-returned-syria> adresinden alındı
- ICCROM. (2018). www.iccrom.org: <https://www.iccrom.org/about/overview/history> adresinden alındı
- ICOM. (2018). <https://icom.museum/>: <https://icom.museum/en/resources/red-lists/> adresinden alındı
- ICOMOS. (2018). www.icomos.org: <https://www.icomos.org/en/> adresinden alındı
- INTERPOL. (2019). www.interpol.int: <https://www.interpol.int/en/Crimes/Cultural-heritage-crime> adresinden alındı
- ISESCO. (2017). www.isesco.org: <https://www.isesco.org.ma/> adresinden alındı

- KAFKASSAM. (2019, Mart 3). kafkassam.com: <https://kafkassam.com/kadirov-suriyede-camiye-sahip-cikti.html> adresinden alındı
- Kırımlı, H. (2018, 02 13). *Kırım – Rus İdaresi Dönemi*. Vatan KIRIM: <http://vatankirim.net/kirim-rus-idaresi-donemi-764/> adresinden alındı
- MFA. (2019, 4 5). www.mfa.gov.tr: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> adresinden alındı
- Moussa, F. (2018). www.sputniknews.com: <https://tr.sputniknews.com/infografik/201811071036028872-suriye-ulu-camii-halep-dunya-mirasi/> adresinden alındı
- NTV. (2015, 9 1). <https://www.ntv.com.tr>: <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/palmyradaki-yikimin-uydu-goruntuleri-yayinlandi,anq51OkyFEOo3bvsi5Folg/4BMm55fiyUqMsYJysgK7EA> adresinden alındı
- Roerich. (2019, 04 09). www.roerich.org: <http://www.roerich.org/roerich-biography.php>) adresinden alındı
- Sarısözen, S. (2018, 02 14). www.hurriyet.com.tr: <http://www.hurriyet.com.tr/seyahat/kullerinden-dogan-sehir-varsova-40739473> adresinden alındı
- Shirin International . (2018). <http://shirin-international.org>: <http://shirin-international.org> adresinden alındı
- Stoughton, I. (2017, Jan 12). www.aljazeera.com : <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/01/syria-civil-war-aleppo-heritage-sites-danger-170111121954224.html> adresinden alındı
- Syrian Observe. (2018, August 3). syrianobserver.com: https://r.com/EN/features/19755/russian_ambitions_syrian_phosphates.html adresinden alındı

- Taliban tarihi yok etti. (2001, Mart 4). 05 10, 2018 tarihinde www.ntv.com.tr:
<http://arsiv.ntv.com.tr/news/67884.asp> adresinden alındı
- UN Human Rights. (1966, December 16). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx> adresinden alındı
- UNESCO. (2018). <https://whc.unesco.org>: <https://whc.unesco.org/en/list/21> adresinden alındı
- UNESCO. (2018). <https://en.unesco.org/>. adresinden alındı
- UNESCO. (2018). Mayıs 10, 2018 tarihinde whc.unesco.org:
<http://whc.unesco.org/en/statesparties/sy>. adresinden alındı
- UNESCO. (2019). whc.unesco.org: <https://whc.unesco.org/en/criteria/> adresinden alındı
- UNHRC. (2019, May 16). <https://data2.unhcr.org/> /en/situations/syria adresinden alındı
- UNICEF. (2019, January 09). www.unicef.org:
<https://www.unicef.org/appeals/syria.html> adresinden alındı
- WHC. (2018). <http://whc.unesco.org>: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/sy>. adresinden alındı
- WMF. (2017). www.wmf.org: <https://www.wmf.org/watch> adresinden alındı
- WMF. (2017). www.wmf.org: <https://www.wmf.org/who-we-are> adresinden alındı
- WMF. (2017). www.wmf.org:
https://www.wmf.org/explore/location/SY/site_type/world-monuments-watch-111 adresinden alındı
- Yıldırım, U. (2016, 96 15). <https://www.sabah.com.tr/yasam/2016/06/15/colun-gelini-istanbulda> adresinden alındı

Raporlar ve Sözl meler

AAAS. (2014). *Ancient History, Modern Destruction: Assessing the Current Status of Syria's World Heritage Sites Using High-Resolution Satellite Imagery*. 05 11, 2018 tarihinde <https://www.aaas.org/resources/ancient-history-modern-destruction-assessing-current-status-syria-s-world-heritage-sites> adresinden alındı

BM. (1948, Aralık 10). *Universal Declaration of Human Rights*.
<https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> adresinden alındı

COE. (17 July 1993). *War damage to the cultural heritage in Croatia and Bosnia-Herzegovina presented by the Committee on Culture and Education*. Strazburg: www.coe.int. 2019 tarihinde <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7222velang=EN> adresinden alındı

Cunliffe, E. (2012). *Damage to the Soul: Syria's Cultural Heritage in Conflict*. Durham University and the Global Heritage Fund.
http://ghn.globalheritagefund.com/uploads/documents/document_2107.pdf adresinden alındı

Fournet , T., Blanc , P. M., ve Piraud, P. (2015, June). *Damage Assessment in Bosra*.
http://shirin-international.org/wp-content/uploads/2015/07/Bosra_DamageAssessment_June2015.pdf adresinden alındı

The Geneva Conventions of 1949 and Hague Convention No.IV of 1907. (1975, 29 August). 2018 tarihinde https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/ASubjScd-27-1_1975.pdf adresinden alındı

ICOM. (2018, 05). *Emergency Red List of Syrian Cultural Objects at Risk*.
https://icom.museum: https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/05/ERL_SYRIE_EN.pdf adresinden alındı

ICOMOS. (1964). *The Venice Charter*.

<https://www.icomos.org/venicecharter2004/turkish.pdf> adresinden alındı

SNHR. (2013, 06 11). *Targeting Mosques by Syrian*. http://sn4hr.org/public_html/wp-content/pdf/english/Targeting%20Mosques%20by%20Syrian.pdf adresinden alındı

UNESCO. (1946). *UNESCO Kuruluş Sözleşmesi*. 2018 tarihinde www.unesco.org.tr:

<http://www.unesco.org.tr/Pages/97/150/UNESCO-Kurulu%C5%9F-S%C3%B6zle%C5%9Fmesi> adresinden alındı

UNESCO. (1972). *World Heritage Convention*. 2018 tarihinde www.unesco.org.tr:

<https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> adresinden alındı

UNESCO. (1995). *The 1995 UNIDROIT Convention*. www.unesco.org:

[/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/1995-unidroit-convention](http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/1995-unidroit-convention) adresinden alındı

UNESCO. (1999). *Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of*

Cultural Property in the Event of Armed Conflict. 05 10, 2018 tarihinde

www.unesco.org: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/1999-second-protocol/>, adresinden alındı

UNITAR. (2014). *Satellite-based Damage Assessment to Cultural Heritage Sites in Syria*.

http://unosat.web.cern.ch/unosat/unitar/downloads/chs/FINAL_Syria_WHS.pdf adresinden alındı

UNITAR. (2015). *CHS Report Yemen* .

http://unosat.web.cern.ch/unosat/unitar/publications/chs-2015/CHS_Report_Yemen.pdf adresinden alındı

UNITAR. (2015). *CHS Report IRAQ*.

http://unosat.web.cern.ch/unosat/unitar/publications/chs-2015/CHS_Report_Iraq.pdf adresinden alındı

UNITAR. (2016). *CHS Report Syria*.

http://unosat.web.cern.ch/unosat/unitar/publications/chs-2015/CHS_Report_Syria.pdf adresinden alındı

Ansiklopedi Maddeleri

Ağırakça, A. (2011). Tedmür. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, s. 264-265). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tedmur> adresinden alındı

DİA. (2002). Kırım. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25, s. 447-450). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

Fayda, M. (1992). Busra. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 470-472). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı . 2018 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/busra> adresinden alındı

Masters, B. (1997). Halep. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 15, s. 239-244). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halep> adresinden alındı

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2016, Şubat 24). Aleppo. *Encyclopædia Britannica*. Kasım 21, 2018 tarihinde Encyclopædia Britannica: <https://www.britannica.com/place/Aleppo> adresinden alındı